

PAVEL EISNER

CHRÁM I TVRZ

KNIHA O ČEŠTINĚ

Pavel Eisner

Chrám i tvrz

Kniha o češtině

© *Pavel Eisner – dědicové c/o DILIA, 1946, 2010, 2015*

© *NAKLADATELSTVÍ XYZ, 2015*

ISBN 978-80-7505-272-8

Vladislave Vančuro,

stál jsi u kolébky této knihy, přál jsi jí, vítals ji a povzbuzoval jsi k ní od jejích nevzhledných začátků, mluvil jsi o ní, když jsi v letech hrůzy a spuštění hostil vyhnance na své Zbraslavi, vracel ses k ní zas a zas, kdykoli jsi vážil cestu až na ty pro tebe tak daleké Vinohrady, za těch návštěv v bytě Bezdomkově, z nichž každá už o sobě tě mohla stát život.

Choti-vladaři naší paní češtiny, jasný stíne nad hlavami našimi – přijmi vlídně, co ti bylo v duchu připsáno od samého dne početí.

Na cestu

„KNIHA O ČEŠTINĚ“ VZNIKLA z přemýšlení o jazyce, z přemýšlení ne zrovna soustavného, ale soustředěného.

Nemůže a nechce nahradit poučení, jaké o jazyce může dát jen věda. K té má autor opravdovou úctu, a má ji do té míry, že češtinář na zapadlém venkově, který napíše kloudné pojednání o nějakém speciálním jazykozpytném předmětu, je v jeho očích víc než autor průměrného románu, i kdyby mu deset porot udělilo po státní ceně.

Autor „Knihy o češtině“ se neplete vědě do jejích věcí. Nechce nahradit ani jedinou z krásných knih, kterou nám dala a ještě dá nová a také již radostná věda o jazyce, věda, z níž se stala chloubou veškerého badatelského usilování v národě. Autor „Knihy o češtině“ chce práci vědy jen doplnit. Asi v tomto smyslu:

byl by lump člověk, který by psal knihu, nejsa přesvědčen, že v ní dává věci, jaké sotva může dát někdo jiný. Takové přesvědčení zplodilo i „Knihu o češtině“. Nevězí za tím přesvědčením domýšlivost; zakládá se na střízlivé úvaze, že životní osudy a životní práce, k níž počítá i básnickou translaturu ze třinácti jazyků, vypěstovaly v autorovi bdělost ve věcech jazyka, opatřily mu zkušenosti ne zrovna všední; a že právě jeho nevědeckost mu dává možnost, kterou jazykozpytec nemá: možnost podání zcela volného a beletristického.

Hlavní poslání „Knihy o češtině“ je však proselytské. Autor je přesvědčen, že JEDNO POTŘEBNÉ pro češtinu našich dob jsou čeští lidé, kteří

by ji vnímali opravdu do hlubin – jinými slovy: že nechybí vytříbenost češtině, ale že chybí českým lidem vytříbená jazyková kultura. Proto chce autor svým příkladem pobídnout českého nevědce a neoborníka, českého spisovatele především, aby přemýšlel o mateřštině, aby ji prožíval co nejvědoměji. Autor knihy v tom spatřuje vhodnou cestu právě k té jazykové kultuře, které je nám potřebí jako soli.

„Kniha o češtině“ se skládá z volných kapitol, ale v této volnosti je přec jen jakási soustavnost, hlavně ta, na níž sejde nad jiné: neodvozená i neovlivněná opravdovost jazykového prožitku. Svým přesvědčením je autor v jazykozpytném táboře, v němž byl už dávno před vítězstvím tohoto tábora; ale některé jazykové jevy vidí jinak. Je z jeho franktirérských výhod, že v sobě nemusí potlačovat hnutí a akcenty mravní, že někdy sice ještě rozpoznává jazykovou funkci, ale ještě citelněji prožívá jazykovou a s ní i jinakou canaille. Již zde se obrátí celý rozdíl mezi vědcem a nevědcem. I zpovídá se autor knihy také ze svých jazykových lásek a nenávistí.

O formě autor mnoho nepřemýšlel, přišla mu sama. Řekne-li někdo, že to je feuillettonismus, nebude se autor ani trochu hněvat.

Snadnou věcí bylo začít, těžkou přestat. Mnohá věc zůstala nedopověděna, mnohá vůbec nenapověděna. Tak už bývá, když se člověk pustí do křížku s Jazykem. Potíže dělalo vymezení dokumentace; velký byl svod rozmnožiti doklady jak české, tak i z jiných jazyků na čtyřnásobek a desetinásobek, materiálu věru nechybělo; autor tomu svodu odolal jen z obavy, že by vznikly hromadné hroby slov a rčení.

„Kniha o češtině“ má tedy mezery; a byl by zázrak, kdyby byla prosta omylů – těch se nevyvaroval ještě nikdo, komu vstoupil v cestu proteovský archanděl zvaný Logos. Ale nebyla napsána nadarmo, přispěje-li svým dílcem k tomu, oč jí šlo:

O ZŘENÍ A PODEZŘENÍ.

Neboli: o úctu v obcování se Slovem, o nedůvěru k sobě, o úzkost a bázeň ve styku s ním, o zvědavost a zvědavost – o bázeň tedy a zároveň o špetku rouhavé všetečnosti, jak se smrtelníkům sluší ve styku s božstvem, se Zá-zrakem.

Kapitola úvodní neboli O jedné velké fikci

MILUJETE ČEŠTINU? USMÍVÁTE SE, že se tak ptám. Dobrá tedy. Ale buďte tak hodní a dovolte mi několik otázek.

Kterou češtinu milujete? Svou? Přítelovu? Češtinu pana Roštlapila, který bydlí pod vámi? Jsou to češtiny různé; není na světě dvou lidí, aby stejně článkovali hlásky, aby měli stejný slovník a shodnou dikci. A kdybyste nakrásně řekli, že milujete češtinu svou, jen tu svou vlastní, je to zas totéž: jako se od dob Libušiných nenarodily ve Vltavě dvě úplně shodné vlny, nepodaří se vám, abyste i jen dvakrát vyslovili s úplnou shodností jediné české slovo, jedinou českou hlásku. A mění se – a to měrou, o níž se vám ani nezdá – váš slovník, vaše frazeologie, vaše dikce a veškerá vaše čeština. Nemluvě ani o tom, že i za jediný den mluvíte jinak se sluhou v úřadě a jinak se svým představeným, jinak se svým děckem a jinak s kolegou odborníkem. Je tedy i ve vás čeština kolikerá. A od slovanského osídlení zemí českých žilo už mnoho lidí, ale ani dva doposud nemluvili češtinou dokonale shodnou. Neboť: „Nejsou na světě ani dva lidé, aby mluvili týmž jazykem. Společný je mateřský jazyk asi tak, jako je společný obzor; ale není dvou lidí se stejným obzorem, každý je středem svého vlastního obzoru.“

Řeknete mi, že je to hnidopišství, že v těch kolikerých češtinách je proti jakýmsi drobnohledným rozdílům drtivá převaha shod. Dobrá. Ale jen poshovte, ptám se dále:

kteřou češtinu vlastně milujete? Češtinu Jaroslava Vrchlického? Karla Jaromíra Erbena? Tomy ze Štítného? Františka Halase? Boženy Němcové? Češtinu Poučení o zahájení řízení při schvalování propůjčování nádob na popel? Češtinu Šestidílné? Češtinu z Židovských pecí na pražském Vítkově? Češtinu buláckou? Češtinu nářečí hanáckého? Slováckého? Či snad lašského? Češtinu podřečí hrozenkovského? Aha, já vím: milujete to všechno dohromady, vyjma leda to Poučení o zahájení řízení při schvalování. Ale dovolte, to je zas už čeština náramně kolikera.

Milujete češtinu spisovnou či hovorovou? Jsou to jazyky dva, a do té míry dva a nikoli jeden, že klidně můžete od francouzského jazykozpytce převzít poznatek, jež razil o rozdíl mezi spisovnou a hovorovou franštinou: člověk, který by mluvil spisovně, působil by dojmem člověka abnormálního, připadal by nám bláznem. Kondicionál je v této větě proto, že takový člověk vůbec nežije, bohudík. Představte si tvora, který by *ústně* chtěl něco *platiti*. Vyrazili byste s ním dveře, já nejinak. Tedy: již s tohoto hlediska milujete jazyky dva, milujete-li češtinu. Jsou tak rozdílné, že se cizinec každému z nich musí učit zvlášť.

Výslech pokračuje. Milujete češtinu naši, tedy dnešní, či starou? Řeknete bez váhání, že jednu i druhou. Dobrá. Ale ta stará – věřte, že byste byli ztraceni, kdybyste se dostali mezi Čechy například 13. století, a nevěříte-li, přečtěte si u Svatopluka Čecha, jak se dařilo panu Broučkovi, když se zatoulal mezi drahé předky, ačkoli zapadl do století už pozdního, patnáctého. Byl by to věru i pro nás výlet „epochální“. Není jen o to, že byste měli na potkání nedorozumění a maléry, nevědouce třebas, co to je *sčítroba* (podezírám vás, že byste ji měli za nějakou ženskou). Ještě důkladnější by bylo vaše rozčarování po stránce jazykové libosti: přemnohá věc na té staré češtině by vám doslova lezla z krku. Prapodivně by vám bylo, kdybyste slyšeli a měli říkat: buď opateren, člověk jest truchel, mdel (mdlý), rychel, brzek, peluň jest hořek, život krátek, med sladek, mech měkek a kypr, otčík dobr, břeh příkr, šest (totiž stařec) múdr. Myslili byste, že mezi milými předky zavládla móda komolit slova, asi taková, jako jsme ji pěstovali my, dokud jsme byli pány kluky uvozhřenými. Hlavou byste

kroutili, slyšíce, že se pánóm stalo po vůlich (a ne po vůli), a že se lidé na předměstí dívali ohni; že se stal mord ukrutný v městys Mnichovicích, jak pověděl posel z městys Mnichovic, an přispěchal do zahrady královny Václavovy, a že mrtvol toho zmordovaného byl nalezen teprv po čásku kakéms. Jazyk by vám brněl a váš estetický cit by trnul, kdybyste s praotci milými vyslovovali jhřec (herec), džčě (desce), čštíti, čřieda (třída), svlekv (odloživ šat), s skály, Tóma z Ščítného, k knězi, čščenie (ctění, uctívání), ktvu (kvetu), skvřieti (škvařiti se), lhtáti (hl-tati). Na smluvenou taškařinu až dost nejpapnou byste usoudili, slyšíce napořád nabličeji, dopata, póbědě; snad by chvíli trvalo, než byste si uvědomili, že to má být na obličeji, do opata, po obědě. Bylo by vám nevolno, kdybyste měli říkat *vlastný bratr*, ale *dávný čas*. Vyprskli byste snad smíchy, majíce říkat *šnúředlník* místo prýmkař. Prostě – necítili byste se v češtině praotců svých doma a nelíbila by se vám valně, leda po dlouhé aklimatizaci a svízelném přeučení mluvidel, sluchu i jazykového citu.

Jazyka praotců tedy raději nechte. Vraťme se, drazí, k češtině našich dob. Ale i zde se ptám, nic jiného mi nezbyvá: znáte jej, ten svůj jazyk? Řekl by přec člověk, že mám-li něco milovat, musím to znát. Vy však češtinu neznáte, a říkám-li to, není to ani obžaloba, ani vůbec výtka. Nemůžete ji znát a obsáhnout; to se dokonale nepodařilo ještě nikomu, ani Janu Gebauerovi, ani Josefu Zubatému. Otevřte si větší český slovník, nemusí to ani být Jungmannův, přečtete si v něm hesla na jediné stránce, kterékoliv, a zkoumejte pak, kolik z těch slov, vazeb a rčení neznáte. Podíváte se. Ale dál: ačkoli znáte (trpně) jen malý úsek a skrovnou výseč češtiny a ačkoli užíváte (činně) ještě daleko menšího úseku z jejího pokladu slovního a frazeologického, nerozumíte bez mezer ani všemu, co říkáte a píšete svou mateřštinou. Víte, co vlastně říkáte, když užijete slova *zpěčovati se*, *nevrlý*, *zbrklý*? Nestyďte se za svou nevědomost, je zjevem zcela obecným; člověk nerozumí ani zdaleka všemu, co říká a píše svou mateřštinou. Do té míry, že velmi vhodně kdosi řekl (Ch. Bally, *Traité de stylistique française*, § 93), že cizinec, který se učí naší mateřštině, „chápe“ ji lépe než my. Nečeche si uvědomí třeba hned ve třetí lekci Berlitzovy školy, jakmile padne

slovo *podzim*, jaká je to zvláštnost, že čeština nemá bezprostředního pojmenování pro celou jednu roční dobu, označujíc ji opisem „doba před zimou“. Napadlo to někdy vás? Nemalujte mi straky na vrbě: jak-živo vás to nenapadlo. A náhodou nenáhodou má ten Nečech z Berlitzky pouhou pravdu: polské *podzimie* znamená podnes konec podzimu, dobu bezprostředně před zimou, podzimní. Podzimní – zajisté: a vsadil bych se, že jste si ani nepovšimli, jak podivný je náš *podzim* i po stránce tvaroslovné. A opravdu se původně říkalo *podzimie*, bylo to slovo rodu středního, pak teprv se přehouplo v rod ženský a říkalo se ta podzim, náš dnešní podzim s rodem mužským se ustálil až teprv ve století šestnáctém.

A tak tedy se vás ptám poznovu, *co* vlastně milujete, milujete „češtinu“ – což je ostatně pojmenování, s nímž přišel teprv Blahoslav. Odpovíte mi: připouštíme, když už nedáš jinak, milujeme cosi každému z nás nezcela známého. – Toto přiznání si schovám, bude nám ho ještě potřeby. Teď však vás zarmoutím ještě dvojím zjištěním.

První: jsouce Čechy a mluvící česky, jste od přirozenosti nezpůsobili a neschopni, abyste slyšeli a postihli, jak vlastně čeština zní *objektivně*, jak působí zvukově na sluch neotupený zvykem, nezakalený tisícerou asociací. Do objektivního vnímání češtiny jakožto faktu zvukového se vám napořád plete význam slov a spousta představ. Je nad každou vaši možnost – vyjímám jen básníky, a i ty jen relativně – abyste se odpoutali od svého zcela subjektivního prožívání češtiny a uvědomili si, jak vlastně zní a jaký zvukový fakt je kterékoli české slovo. Vždyť namnoze nemáte ani tušení o českých hláskách. Povězte, ale rychle, jako kdyby se ptal profesor ve škole: kterou českou nosovku znáte? Většina z vás se dá do smíchu takové průhledné chytače a řekne, že čeština nosovek nemá, ty že si pěstuje franština a polština. Nu, jak myslíte. Jiný – a bystrý – zas řekne: v češtině nosovek není, vkrádají se k nám jen do slonzáctiny na Těšínsku, a český sluch je i v tom okrajovém nářečí nese nelibě, ježto je pociťuje jakožto hláskový fakt češtině cizí, jakožto hláskový polonismus. Nu, dobrá. A do třetice se někdo rozpomene, co mu říkal češtinář v kvintě, i řekne, že čeština v době předspisovné nosovky měla, např.

Věceslav, z něhož vznikl náš Václav, ale že je ztratila. Zas dobrá. Ale neřekli jste ještě nikdy „venku“? Řekli-li jste, stvořili jste nosovku, které říkáme zadopatrová. Dnešní spisovná čeština tedy nosovky má – *dýnko, okýnko, spinká, špinka, Minka, Manka, merenda, zunká* atd. – a vy jste to necítili, neslyšeli, nevěděli. A žák z Berlitzky, cizinec, ihned tu nosovku uslyší, jakmile řeknete „venku“.

A zas: zeptejte se Nečecha, co říká slovům jako *řeřicha*, kde se tedy vyskytuje hned dvakrát souhláska, které Durdík říkal vříškačka; co slovům *metete, nesemelete, nepřeperete, přichytiti, lodyha, třmen, skřípot, zarachotil, pňů* (2. p. pl. od peň), *jinudy, inudy, hinadema* (nářeční), co souslovím *my si to vymíňujeme, mydlili mu míchu, babyky se tetelily*. Nesejde ani trochu na tom, zda cizinci zvukové sledy na způsob slova *nesemelete* připomenou co nejživěji maďarštinu, zda řekne, že mu naše slova *třmen, skřípot, zarachotil* znějí jako zpěv Gallů táhnoucích proti Caesarovi; a neběží nám teď o to, zda náš cizinec shledá, že naše *jinudy, inudy, hinadema, my si to vymíňujeme, mydlili mu míchu, babyky se tetelily* zní dílem japonsky, dílem zas jako mluva blažených domorodců na Tahiti – je zhola jedno, zda ten Nečech bude proto češtinu vynášet nebo tupit – ale na tom sejde, kolik věcí vám zcela nových poví o zvukových hodnotách jazyka, jež po této „přírodní“ stránce neznáte, a to právě proto, že je vaší mateřštinou, a jež po těchto stránkách vůbec ani plně postihnout nemůžete, protože jste se v něm narodili a s ním rostli a srostli. Takový Nečech se ani nemusí brát zdaleka, vzpomeňte si jen na Kollárovo vášnivé tažení proti českému iikání (Cestopis, str. 372) a na jeho hrůzu z českého „ř“ (tamtéž, 431); hodně příbuzný, ale přec jen odlišný sluch Slovákův slyšel v češtině zvuková fakta, na která by pouhý Čech nepřipadl tak snadno.

Inudy, hinadema – hotová japonština, neméně japonská než např. slovo a jméno *Kanimura*. A přec otcové vaši za války rusko-japonské zpívali po vlastech napořád:

*Z Port Arthura
jede fůra,
sedí na ní Kanimura –*

a mohli se uřehtat právě tomu Kanimurovi. Ujal se tak, že se stal obecnou přezdívkou: – *Ty kanimúro!* – čemuž by se zas náramně podivil kterýkoli Japonec. Představte si, že by celá Paříž o vás zpívala např.:

*Ils prennent le café,
ils prennent le thé,
et disent: Nesemelete?*

Chápali byste, proč se Marianna tak řehtá?

A teď to upozornění druhé. Souvisí příčinně s prvním a zní: vlastní objektivní zvukové hodnoty v češtině si zčásti nemůžete uvědomit už proto, že váš jazykový život je nerozlučně připoután ke grafickým symbolům češtiny, k češtině psané a tištěné, tedy k pouhé fikci; neboť jazyk, o tom věru nebude sporu, je fakt zvukový, a „the real life of language is in the mouth“, skutečný život jazyka je v ústech, jak praví lapidárně dánský arcimistr novodobé linguistiky (Jespersen, *Language*, 23).

Nuže: nejste-li zrovna z Hradecka nebo Hořicka, kde vyslovují na konci slov souhlásku znělou,¹ říkáte po celý život *lef, vůz, hlad*, ale jste přesvědčeni, že říkáte *lev, vůz, hlad*. Říkáte – a to úplně tak, jak se říkati má: *poďte lefje fpasti* (Pojďte, lev je v pasti), a říkáte *něgdose pořát schání pomatce* (Někdo se pořád shání po matce). Domníváte se asi také, že říkáte „v okně se ozýval zpěv dívky“, ale říkáte „*fokněse ozýval spjef dífki*“. Jde na vás hrůza? Na mne také. A proto vám něco prozradím. Říká se: jsi-li na pochybách, který z několika jazyků je mateřštinou určitého člověka, stačí vhodit jej do vody – svatosvatě bude volat o pomoc svou mateřštinou, ty ostatní jazyky zapomene naráz. Bude to asi pravda, sám jsem tuto experimentální linguistiku dosud nevyzkoušel. Myslím však, že netřeba pana zkoušence házet do vody. Stačí předložit mu fonetické přepisy z jazyků, kterých je tak dokonale mocen. Uvidíte, co se stane. Pokud nepůjde

¹ O těch znělých souhláskách na Hradecku a Hořicku vím z mluvníc a linguistické literatury – sám jsem v těch krajích nežil. Tvrdí mi však přítel jemným sluchem nadaný, lékař a spisovatel MUDr. O. Dub, rodák hradecký, že nikdy neslyšel v rodném kraji vyslovovat slova typu *lev, vůz, hlad* se znělou souhláskou na konci, a popírá, že by se tak na Hradecku bylo v posledních 30 letech vyslovovalo a mluvilo.

o jeho mateřštinu, vzbudí v něm ty fonetické přepisy – tedy co nejvěrnější znakové snímky slov, jak skutečně znějí – nemalý údiv, úsměv, veselost (vyjímám odborné fonetiky, těm ten úsměv ukradne jejich odbornická zaujatost, a bývají to i jinak lidé zasmušilí a světským kratochvílím málo naklonění). Ale fonetický přepis *mateřštiny* vzbudí v našem zkoušenci rozpaky, zmatek, ne tak – stud a zděšení. Jako kdyby člověk spatřil hanbu matky své. Podle toho poznáte, která je jeho mateřština.

Do jaké až neuvěřitelné míry si neuvědomujeme zvuková fakta své mateřštiny, zažil jsem jednou na způsob opravdu výmluvný. Za První republiky vstal kterýsi německý novinář a ohnivě protestoval proti tomu, že se našim Němcům vnucuje povinné označování měnové jednotky značkou Kč. Jde tu, dovozoval, o sverepý zásah dvojí: Němcům se vnucuje písmeno, jehož není v soustavě jejich písmových znaků, a zároveň se jim dokonce i vnucuje hláska pracizí německé soustavy hláskové. I nezbylo mi než pozeptati se pisatele, k jaké národnosti se počítá, a odpověděti za něho: zur deutschen Nationalität, což je ve fonetické skutečnosti: cur dojčen nacionalität. – Z toho novináře promlouvalo upřímné přesvědčení. Grafém č jej svedl k domněnce, že němčina žádné č nemá; nevzpomněl si na futsch, hatschen, latschen, matsch, Peitsche, peitschen, Kutsche, Kutscher, lutschen, Lutscher, Pintscher, Putsch, putschen, Quatsch, quatschen, Quatscher, quetschen, Quetschung, Ratsche, ratschen, Rutsch, rutschen, Rutscher, ale především si nevzpomněl na deutsch, Deutscher, Deutschland, ein-deutschen, verdeutschen. – A zmiňuje se jednou prof. J. Janko, že cizinci, slyší-li např. české slovo *kýta*, mají dojem, že slyší *týta*. Napadlo nás kdy něco takového? I nepřestanu opakovat: stejně jako lidský jedinec nemá ani tušení, jak vlastně zní jeho hlas, stejně nemá ani potuchy, jak popravdě zní jeho mateřština. Slyší-li člověk svůj hlas, jak jej zachytila gramofonová deska, zamrazí jej z toho dojmu; *vidí-li* svou mateřštinu, jak její zvuková fakta zaznamenal pečlivý fonetický přepis, užasne neméně – viz můj pokus, jak o něm mluvím shora.

*

Odbočil jsem, i spravím svůj poklesek dalším odbočením. Ptám se vás: uměly Braunovy děti anglicky? Nevyvalujte oči, hned se do-

rozumíme. Byl žil v Praze bohatý průmyslník, jmenoval se, dejme tomu, Braun. Měl dvě děti, jež byly bez matky, vychovávala je anglická vychovatelka. Angličtina se dětem stala druhou mateřštinou. Když dospěly do školního věku a uměly už česky číst a psát, posadila je milá miss k první anglické knize, lehoučké čítance. A děti nehnuly, ba nepoznaly ani, že je to anglicky. Když je pak vychovatelka provedla temnými hvozdy anglického pravopisu, šlo všechno jako na drátku. My však se přidržme výjevu s anglickou čítanečkou před očima dětí, které mluvily anglicky líp než leckterý vousatý anglista na evropské pevnině. Představte si ten výjev s knížkou a ptejte se: uměly Braunovy děti anglicky? Myslím, že uměly. Kdežto kdyby byly rozuměly všemu psanému a nedovedly vyslovit a promluvit, řekli bychom, že alespoň ve smyslu aktivním neuměly anglicky. Neboť jazyk je soustava faktů akustických, a nikoli soustava grafických znaků. Obráťte to logicky na své dívky, poťte, fokně, fpasti. Braunovy děti nevěděly, jak se anglicky píše. Vy umíte česky, ale nevíte, jak se česky mluví, jak mluvíte sami. A nevíte to jen proto, že čeština je vaší mateřštinou.

Nedá mi, musím vás alespoň ještě několika odkazy upozornit, jak velmi je, co do češtiny, zakalen i váš *zrak*. Píšete po celý život diakritická znaménka, tedy čárky, háčky, kroužky, a nepřípadně vám snad ani jednou, jak přepodivné vymyšlenosti jsou to pro cizince – přepodivné přesto, že náš grafém „č“ přešel do mezinárodní fonetiky. Píšeme všichni ssáti, ssavec, ssedlý, ssuť, ssutiny, starší čeština měla takových zdvojenin víc, např. ssieci (posekati), sstúpiti (sestoupiti), sstarati (starým učiniti) – a ani nás nenapadne, jaká je to vlastně podivnost, zdvojená sykavka v násloví, a jak to působí na nečeský zrak, a to i tehdy, když cizinci vysvětlíte, že zde všude byla původně mezi oběma „s“ samohláska. Cizinec nepřestane vrtět hlavou, slova jako *ssedlý* budou na něho působit tak trochu „senegalsky“.

A teď pozor, přicházím s velkou chytačkou. Představte si knihu, třeba román, a v ní větu:

Hrabě řekl: „Prosím vás a vašeho přítele, abyste ke mně přijeli na podzimní hony.“

Co je zde zvláštního *pro zrak*? Uvoluji se, že čtenáři, který mi to poví, budu po půl roku den co den v šest hodin ráno leštit boty. Mohl bych se vsadit též o vilu, jachtu, bankovní vklady, vesměs věci, jichž nemám a mít nebudu – nikdo z vás mi nepoví, co je na té větě zvláštního *pro zrak*. Tak tedy poslyšte.

Kdyby to ten hrabě neříkal, nýbrž psal, vypadalo by jeho pozvání takto: *Prosím Vás a Vašeho přítele atd. atd.* S velkým začátečním písmenem u náměstky osobní a náměstky přivlastňovací. V knihách však si ta velká písmena odpouštíme. A to je česká zvláštnost. Neboť např. Němec píše v dopisu i v románu: Ich bitte Sie und Ihren Freund. A Francouz a Angličan píší zas v dopisech i knihách jednotejně všechno malé: Je prie vous-même et votre ami, I beg you and your friend. Inteligentního cizince musí trknout, že píšeme ty náměstky jinak v dopisech, jinak v přímé řeči beletristické. Odkdy tak děláme, nevím, ale je to dnes vžito do té míry, že se podle toho řídí i každý začátečník beletrista. A vy jste si toho ani nevšimli, stejně jako si teď zas nevšímáte, že jsem napsal „A vy“ s malým „v“ (německý autor by vás zde oslovil zdvořilou majuskulí Und Ihnen ist nicht einmal aufgefallen); a uznáte tedy, že vám nevydám svou jachtu, neboť jste prohráli.

Prohrály vaše oči přespříliši navyklé češtině a jejím grafickým zvyklostem. Teď – změna nikdy neškodí – prohraje zas vaše jazykové povědomí. Povězte – která souhláska se v násloví českých slov vyskytuje nejčastěji? Kdo z vás nerobil zrovna slovníky, sotva mi poví, proto nehádejte daremně a poddejte se. Je to souhláska „p“. Jen si to změřte a vypočtete podle kteréhokoli českého slovníku, budete překvapeni. A vy jste to nevěděli, neslyšeli. A přec má taková praevalence určité souhlásky v násloví velké důsledky pro zvukový charakter řeči. Než vám příkladem naznačím, o jak důsažné věci tu jde, svěřím se vám, že vzpomínka na ta přehojná „p“ v násloví českých slov je ve mně obestřena smutkem. Pokaždé musím myslet na Vrchlického. Když na něho sjel jeho Meč Damoklův, když ten Gigant češtiny blábolil česká slova hůř než dítě, které se učí mluvit, řekl domažlickému návštěvníku, který si mu stěžoval na bolení hlavy: *To je od pábení*. Chtěl říci: „To je od kouření.“ Nevím, ale jsem skoro přesvědčen, že se Trpitelovy ochrome-

né ganglie, hledající slovo „kouření“, daly cestou nejzvyklejší, cestou k náslovné souhlásce nejčastější. – A teď tedy můj slíbený příklad pro významnost náslovního faktu „p“. Poesie germánských národů pracuje podnes – přímo z podvědomí básnických tvůrců – se zvukovým principem aliternačním. Český tlumočník veršů např. anglických nebo německých bude tento princip alespoň zčásti napodobovat. Jakmile tak učiní, vyjdou mu zcela samočinně aliterace s náslovným „p“ v počtu podstatně hojnějším, než je má jeho předloha, originál anglický nebo německý – tak třeba hned při převodu básní Walta Whitmana, který své volné rytmy váže aliteracemi. S údivem shledá překladatel, jak úchylkou od originálu dostává spousty veršů alterujících na náslovnou souhlásku „p“, zatímco z předlohy ztrácí aliterační zvukosledy jiné, např. na „t“, „d“, „b“.

*

Ptal jsem se vás, co milujete, milující češtinu. Dovolte, abych pokračoval ve výslechu a zeptal se vás: *proč* milujete češtinu?

Odpovíte bez váhání, každý z vás: je to můj jazyk mateřský. Dobrá. Mluví sice Komenský v „Kšaftu“ o milém našem a milostném *otcovském* jazyku, ale nebudeme se chytat za slovíčka, mateřský – otcovský je zde pěšky jako za vozem. Jenže někdy chybějí k takové rovnici buď ty nohy, buď ten vůz, anebo dokonce jedno i druhé. Což když jste měli charvátskou matku nebo irského otce? Což když vám rodiče zemřeli, než jste vůbec začali mluvit? Což když vás osud zavál mezi Čechy bůhvíodkud, a vy jste se Čechy teprv stali? Což když jste od útlého dětství vyrůstali v rodinném prostředí radikálně dvojazyčném, jak třeba bývá dosti často v rodinách diplomatických? A což případ takový, jako byl případ Julia Zeyera, tedy případ básníka, který ještě na vyšší střední škole mluvil německy i v přátelském soukromí a ještě v době svých prvních knih zápasil s českou mluvnicí a českým výrazivem? Hodláte snad tvrdit, že Julius Zeyer, jakmile se stal v češtině slovesným tvůrcem, měl k ní dál než p. Božidar Tydlidát, majitel realit v Praze XII? Pozor a zase pozor, již pouhý případ Julia Zeyera nabádá ke krajní opatrnosti: Nečeche po dědu s otcovy strany, zas na jiný způsob Nečeche po matce, Nečeche mateřštinou, Nečeche výchovou – a najednou větší

Čech než pouhopouhý Odjakživačech Božidar Tydlidát? Vězme tedy, že mluvíme-li o jazyku mateřském nebo otcovském, je to zevšeobecnění sic oprávněné, ale přec jen zevšeobecnění.

Odpovíte snad jinak, řeknete: miluji češtinu, protože je to jazyk mých praotců. Už jsem řekl, že to nikterak nemusí být jazyk vašich praotců; a byla-li jejich jazykem, platí zas, že byste jim snad ani nerozuměli a že by se vám jejich hlahol valně nezamlouval.

Řeknete tedy: miluji češtinu, protože jí bylo vysloveno všechno, co mi je drahé, več věřím a doufám. Výborně; ale bylo jí vysloveno i velmi mnoho myšlenek, choutek, úmyslů, přesvědčení vám dokonale nedrahých, hnutí bídná a bídácká, hanebná a podlá, a bolela vás dvojnásob a desateronásob právě proto, že byla vyslovena právě tímto jazykem.

I řeknete snad ještě: miluji češtinu proto, že jí mluvili všichni lidé mně drazí a že v ni jsou vtěleny nejkrásnější vzpomínky mého života. – Namítám, že člověk vám nejdražší snad ani neuměl česky (pozor, přátelé: vím dobře, že *zpravidla* máte pravdu, ale my přec hledáme *definici*, a pro tu žádné „zpravidla“ neplatí). A namítám dále, že se v tento jazyk vtělily nejen nejutěšenější, ale i nejbolestnější události vašeho života. Zpráva o smrti rodičů; rozchod s drahou bytostí; hanopis soukromý nebo veřejný; denunziace padouchova; dekret, kterým vás vyhodili z úřadu, připravili o chleba, dali na srozuměnou, že jste veteš dozrálá pro smetiště života. A ježto už podle zkušeností žalmistových je té bídy a strasti v lidském životě drahně víc než slasti, prostředkovala vám čeština víc životních faktů strastných než slastných.

I je třeba zpřesnit slova, která napsal Čelakovský na sklonku svého života (Myšlenky o vzdělávání mateřského jazyka, 1852):

„Nech prohlašují neteční světoobčané, že možná jest milovati jednostejně všecky národy a všecky jazyky; cit srdce našeho vždy staví vlast nade vše končiny světa, jazyk svůj výše cizozemských. Jestliže každý vzdělaný člověk bohatství rozumu svého výše cení nežli jakékoli toho světa zboží, jakž medle možná nevážíti sobě i toho, čím pomoci my poklady ducha odevzdáváme jiným, naší vlasti, potomstvu, se všemi ušlechtilými vlastnostmi srdce svého? Což jest řeč cizozemská, leč obdržené znaky chladné umluvitosti, a to od lidí cizích? Ale slova vlastenecké mluvy při-

vádějí nám vždy na mysl vše to, co nejbližší se týká našeho srdce, samé milostné předměty. Těmito slovy dostávají myšlenky naše výrazu živějšího, určitějšího, a co nade všecko, my se jim učíme od rodičů, příbuzných a přátel – každý zvuk potřásá srdcem naším.“

To je vtělená hloubka a dokonalost, nemohu však souhlasit s tím „samé milostné předměty“. Ale jsme pravdě už velmi blízko. Milujete jakožto Čechové češtinu především proto, že každé její vám povědomé slovo má pro vás nesrovnatelně větší *hloubkový rozměr* než kterékoli slovo kteréhokoli jiného jazyka. A ten hloubkový rozměr má proto, že jste češtinou cítili, mysli, chtěli, osnovali, hodlali, milovali, nenáviděli, hřešili, trpěli, křivdili a křivdu snášeli, proklínali a žehnali, jásali a lkali – že jste v ní prostě *žili*, a to každým vám dostupným kladem, každým vám dostupným zápořem. Definuje tedy Čelakovský to mysterium lásky k mateřštině krásně, ale ne dost přesně; zato má plnou pravdu František Oberpfalcer, když praví (Jazykozpyt, 18): „*V mateřštině mají slova osobní náplň (podtrhávám já), s její rytmičkou a melodií jsme od dětství sžiti; proto je nám nad jiné jazyk dražší a krásnější.*“

Ano, a do písmene ano. A pro tu sžitost je nám pak jazyk, kterému zobecnujíc říkáme mateřština, řečí třebaš hedvábnou jako Kollárovi:

*hedvábnou řeč československého
jazyka tu zvláště miluje
sladkohlasná pohlaví plet' mého –*

totiž veškeré ženské pokolení v slávském nebi, ačkoli snad cizinec anebo objektivní záznam fonometrického přístroje žádnou zvláštní hedvábnost na ní a v ní neshledá. Pro tuto sžitost zdá se nám všechno na mateřštině tak spanilé, a jsme dotčeni a pobouřeni, soudí-li někdo jinak. Jako ten polský dvořan Lukáš Górnicki, jenž r. 1565 napsal, že „*český jazyk jest pěkný, ale jakoby trošku mazlivý*“ (Jungmannova stat „O českém jazyku úsudek Lukáše Hornického“); nechápeme, jakou to mazlivost milý dvořan mohl mínit, jen dohadmo se domýšlíme, že snad naše hojné zdobněliny; mnozí z nás by řekli, že naopak polština je „mazlivá“, a vzbudili by tím zas jen útrpný a pohrdavý úsměv u Poláků.

A pro tuto sžitost je vám čeština denním chlebem života vašeho – do té míry, že sice svým věděním víte, že chléb se také jmenuje panis, le pain, il pane, the bread, das Brot a všelijak jinak, ale v hloubi svého citu neuznáte, že by se chlebu, skutečnému a opravdovskému chlebu mohlo říkat jinak než právě „chléb“. Nestydte se za takový nerozum, je nadobro lidský, a povím vám, že v XVII. století žil ve Francii muž nijak na hlavu padlý, který vážně tvrdil, že chlebu se sice v různých jazycích říká různě, ale že skutečnou podstatu chleba, jeho bytostnou ideu, l'es-sence du pain, vystihuje na celém světě jen „le pain“.

Jazyk zvyklý – jazyk krásný, praví estetik Durdík. Má pravdu. Sžitost s mateřštinou způsobuje, že v ní je všechno nejen krásné, ale i v dokonalem pořádku. Koho z vás by zaráželo, že soustava dnešní češtiny nemá v násloví slov od původu českých ušlechtilou hrdelnici „g“, jež dodává např. španělštině drahnou část její brokátové grandezzy? Kdo z vás se již pozastavil nad zjevem, že kromě nějaké té fakule a fazole nemáme v češtině retnou spirans „f“, jež je akustickou krásou jazyků románských i germánských? A to přesto, že ji dovedeme hravě vyslovit, nemajíce tedy pro její absenci odkaz na její nevyslovitelnost, jako jej mají Finové, Estonci, Lotyšši, Litevci, Armeni, Tamilové, Birmanci, Mongolové, kdežto zas Japonec anebo člověk korejský dovede vyslovit jen *fu-*, nikdy *fa-*, *fe-*, *fi-*, *fo*. Koho z vás kdy zamrzl náš utkvělý přízvuk na první slabice, kdo by se mu i jen podivil, ačkoli je to zařízení dosti zvláštní, o něž se dělíme jen s Iry, Islandany, Finy, Estonci, Lapponci, Lotyšši, Maďary, Tamily a Mongoly? Koho z nás by rmoutil fakt, že ne zrovna dvakrát spanilá hrdelná spirans „ch“ tak často „chrchlá“ v našich slovech, ačkoli po ní není ani památky v italštině, franštině, angličtině, norštině, švédštině, dánštině, litevštině, lotyšštině, bengálštině (všechny tyto údaje podle velkého jazykozpytce knížete Trubecského). Kdo by se divil, že tolik jednotlivých samohlásek i souhlásek je v češtině obsazeno významem celoslovním – spojky *a*, *i*, předložky *o*, *u*, *k*, *s*, *v*, *z*, kdežto např. celá latina vyvinula jen předložky *a*, *e*, franština jen předložku „à“, spojku „et“ a „ou“, příslovce „où“; nedovedete si vůbec představit, jak divně a mátlivě působí na cizince právě tato česká zvláštnost. A tak bych mohl pokračovat v připomínání přemno-

hé podivnosti, jež se vám na češtině nijak podivnou nezdá, aniž zdátí má – ale ustávám.

Mateřština je vzduch, jímž dýchají plíce naší duše. Jsme do ní zakle-ti. Nechápeme, jak lze žít bez ní. Snad jste se již sami přistihli neříkám při myšlence, ale při citové skoro-myšlence: chudák Aischylos, chu-dáček Byron, oni vůbec neuměli česky. Je to ještě daleko grotesknější: naučíme se šesti, deseti jazykům, obíráme se s jejich literaturou, víme toho mnoho o jejich národech – ale něco v nás docela vespod pořád ještě nevěří, že by někdo na světě *opravdu*, ale zcela doopravdy mluvil francouzsky, anglicky, španělsky atd. – *vždy* jen některým z těchto ja-zyků a nikdy také trochu česky. Máme to všechno tak trochu za jakousi smluvenou hru – ti lidé v Paříži, v Londýně si patrně musí na veřejnos-ti odříkat své francouzské, anglické pensum, ale pak jdou domů, zují se z těch jazykových škorní a spustí česky. Sedíte si pohromadě s Rocke-fellerem, budete snad hodně maličký, ale něco ve vás vám bude našep-távat, že jste o tolik větší boháč než on. O kolik? O češtinu. Když jsem se jednou veřejně dotkl této burlesky, kterou s námi sehrává naše ja-zykové vědomí, podvědomí, sebevědomí, přišla choť pražského diplo-mata a stiskla mi ruku. Že se jí daří stejně, že se za to stydí, ale nemůže si pomoci. A byla to dcera národa menšího než je národ český. Zdá se tedy, že to je zcela obecné a že k tomuto nesmyslnému pocitu není ani třeba, abys byl synem, abys byla dcerou národa velkého a světovlád-ného. Cizinec to prohraje vždycky: mluví-li česky, připadá nám jako blbeček, mluví-li svou mateřštinou, zdá se nám tak trochu hloupinký. A to přes všechnu úctu, kterou míváme právě my ke každému cizinci.

Vřet každému srdce po jazyku svému – pravdu má Dalimil. Jakže – po jazyku? A to vy snad myslíte, že Dalimil myslí jazykem jazyk? I kde-pak. On užívá slova „jazyk“ ve významu, který to slovo tehdy mělo (lingua) a který má pak ještě i v Bibli kralické. Čtete-li v ní o *jazycích*, jsou míněni *národové*. Dalimil svým veršem míní národnost, národ, chce říci: Svůj k svému! Než přesto, ba právě proto smíme jeho verši dát smysl, v němž se uvádívá. Neboť co je to národ? Sotva co jiného než souhrn lidí žijících společným jazykem. Neříkám mluvících jím, to by bylo příliš málo. Žijících, opravdu žijících společným jazykem.

Proto praví Viktorin Kornel ze Všehrd, že jazyk český je jazyk dobrý, ušlechtilý, rozumný, zdobný, bohatý a hojný, nám od Boha dán – prohlašuje to, asi bezděky, v nejdokonalější shodě se slovem Starého zákona, které dí, že *od Hospodina jest řeč jazyka*. Proto může zas Jungmann (O jazyku českém) ustavit rovnici jazyk (rozuměj mateřský) = filosofie, totiž souhrn všeho myšlení, cítění, veškerého citu životního: *Jazyk jest ta nejvýtečnější dle zvláštního země prouhu, mravů, smejšlení, náklonností a dle tisícerych každého národu rozdílů uzpůsobená filosofie*. Proto jsou zatracenci v Dantově „Pekle“ jak elektrisováni, když z úst příchozích uslyší zvuky rodné toskánštiny – jsou to pro ně zvuky nebeské. A naše národní mudrosloví přepisuje mateřštině dokonce moc svodů nejlíbezněji démonických:

*Đábel svodil Evu po vlasku,
Eva Adama po česku,
Bůh jim zlořečil po německu,
anděl pak je z ráje vyhnal po uhersku.*

Nomen est omen. Že slovo *jazyk* znamenalo zároveň i *lingua*, i *zas gens*, *natio*, je cosi jako národní symbol a budiž jím i nadál. Genius češtiny asi věděl, proč vkládá oba významy v jedno jediné slovo. Jazyk je to, čím přežije národ, zůstane-li mu jazyk: jazyk z národa, národ z jazyka se bere a jím živ jest.

A jak tedy žije jazyk český v jazyce, tj. v národě českém, a jak my v něm, o tom poslyšte několik kapitol.

O JEJÍM TĚLE

I

O jejích hláskách

KDO MLUVÍ O HLÁSKÁCH ve smyslu jen trochu jiném než jazykozpytném, odvážil se na náledí subjektivnosti, i bude mít velmi co dělat, aby se tam nevyjímal jako osel na bruslích. Jak anarchická je to subjektivnost, říká mi už pouhé pomyšlení, že velký Rimbaud dekretuje: *a* je černé, *e* bílé, *i* červené, *u* zelené, *o* modré. Pro mne však je odjakživa *a* bílé, *e* bledožluté, *i* červené, *u* ocúnově fialové, *o* modré jako daleké horské štíty před deštěm, jindy zas jako blankyt, *y* je mi nachové, ale např. hláskový spoj *s – y* dává mi představu indychové modři protkané zlatými paprsky nebo hvězdami. Důkaz zcela zbytečný, že nejsem Arthur Rimbaud. Vynasnažím se proto, abych nebyl subjektivní.

1

Dnešní čeština má samohlásky *a – e – i – o – u*, k nim se druží dvojhlásky, jak o nich ještě bude zmínka. O mnoho jsme přišli a zchudli: o jer a jeřík, o nosovky *ę, q*, o dvojhlásky *iá, ie, ié, iu, iú, uo, au*, o tvrdé *y*, jež vydechlo svou zvukovou duši a stalo se nám pouhým pietním vrtochem pravopisným, vyjma spoje se souhláskou *r*. Život na jiný způsob stínový má samohláskový tvor, jehož písmový znak je *ě*: hláska vlastně tragická, neboť co do sebe má odlišného od *e*, to beze zbytku dává jiné hláskové bytosti: *běs* není žádný *b – ě – s*, je to prostě *bj – e – s*. Zchudli jsme ovšem i tím, že z násloví spisovných slov téměř

úplně vymizely samohlásky *e* a *i*; samohláska *a* kromě pranepatrných výjimek je nám v násloví odepřena rovněž, i nepřestanu žárlit např. na franštinu pro její divukrásné *avalanche*, *art*, *amour*, na italštinu pro slova jako *abisso*, *angolo* – o latině a řečtině nemluvě.

Opravdu spokojeni můžeme zato být s bilancí dvojhlásek. Pravda, přišli jsme o *au*, jež se zrodilo z *ú*, ale nezůstalo, přešlo v *ou*; je to ztráta nemalá, vždyť jde o dvojhlásku velmi sličnou; i závidím cizím slovům *Nautilus*, *amaurosis*; a dobře, že je na světě *maucta*. Odškodňují nás však dvojhlásky, jež zůstaly.

ai – dvojhláska světelná, spanilá ve všem všudy: kraj, ráj, taj, láj;

ei – rej, děj, frej, pak v rozkazovacím způsobu: dej, znej, měj, přej;

ii – zas v rozkazovacím způsobu: pij, žij, vije; ojediněle i v substanti-vech: šij, řij, kyj;

oi – a to hned v substantivu *oj* (u vozu), což je převzácný případ slova (substantiva), skládajícího se z jediné hlásky; celičká franština má jen jedno takové podstatné jméno, *eau*, celičká němčina rovněž jen jedno, *Ei* (vejce); a dále ovšem *chvoj*, *roj*, *znoj*, pak rozkazovací způsob: *doj*, *koj*, *s(poj)*;

ui – bujný, kujný, rujný, sluj a v imperativu: *zuj*, *obuj*, *kuj*, *duj*; táž dvojhláska dlouhá, což je linguistická vzácnost, která jen naší otupělosti nepřipadá vzácností – tedy: *lůj*, *hnůj*, *strůj*, *chvůj* (*chvojí*), *stůj*;

ou – jakožto hláska kmenová: *brouk*, *coul*, *doufati*, *couvati*, *zouvati* atd.; jakožto koncovka skloňovací: *rybou*, *krásnou*, *druhou*, *sedmerou* (akk. i instr.); jakožto koncovka časovací: *berou*, *žerou*.

Dvojhlásku *eu* nepočítám, protože v slovech domácích jí není (*euthanasie*, *Eurasie*, *aneurysma*).

Je to dvojhlásková soustava opravdu nevšední, srovnejte ji třeba s němčinou, jež má jen *aj* (*Preis*, *Herrlichkeit*), *au* (*Au*, *glauben*) a výslovností spolu splývající *eu* a *äu* (*Leute*, *gläubig*). Významné je při bohatém ensembli českých dvojhlásek, že některé z nich mají frekvenci velmi hustou, daleko především dvojhláska *ou*. Právě ona je pro češtinu velmi příznačná, není ani možné, aby cizince s pozornějším sluchem živě nezaujala, a má ještě zvláštnost další, že alespoň někte-

rým cizincům působívá potíže nám nepochopitelné. Němci z některých končin, tak hned z našeho pohraničí, pokud jsem se mohl sám přesvědčit, např. z Liberecka, ji nevysloví za živý svět, ačkoli němčina středohornoněmecká tuto dvojhlásku měla (trouwen, dnešní trauen): říkají třeba i po třicetiletém pobytu mezi námi napořád *kocaur*, chovají se tedy k této dvojhlásce jako nářečí východočeské. Co znamená dvojhlásku *ou* pro české básníky, pravím jinde.

Lidová mluva frekvenci dvojhlásek ještě zmnožuje, a to jednak odsováním koncovky 3. os. mn. č.: *skoč si tam, ať ti daj taky*, jednak důslednou dvojhláskovou koncovkou u mužských nominativů adjektivních a číslovkových: *bílej, sedmnáctej, několikerej*; dále diftongisací samohlásek kmenových: *zejtra, lejtko, mejdlo, oul, oudolí, ouřad, oumysl, pahejl*. Ježto dvojhlásky jsou nadány zvláštní zvučností, znamená to, že lidová mluva je zvučnější, eufoničtější než řeč spisovná. Zde si povězte, že lid je rozený jazykový eufonik i jinak. Myslím tu na lidové instrumentály *rybama, pánama, oráčema, učitelama, andělama, městama, zeměma, dušema, kostima, vejcema, košťatama*. Tělovost těchto koncovek, jež se v češtině spisovné omezují na duálové zbytky *nohama, rukama*, sotva lze předstihnout; pozorný cizinec Neslovan mohl by ostatně i ve spisovném instrumentálu *rybami* spatřovat zjev nadmíru zvláštní, a to proto, že nositelem veškerého pojmového obsahu je monosylabikum *ryb-*, kdežto na pádovou koncovku připadají slabiky dvě, a v lidovém instrumentálu *prasatama, košťatama* dokonce slabiky tři. Lid tento libozvučný nepoměr mezi pojmovým substrátem a koncovkou činí skloňovacím zákonem obecným (pro instrumentál); tím nanovo získává tělovost a znívá zvučnost lidového promlouvání.

*

Celou samohláskovou soustavu češtiny vyznačuje rys, který není nápadný jen tomu, kdo si nezvykl srovnávat jevy své mateřštiny s jazyky jinými: všechny české samohlásky i dvojhlásky jsou čisté, nelomené, „neoxidované“, nesmíšené a „prvotní“ – čímž ovšem nemyslím, že by byly primární ve smyslu historickém, jsou však prvotní jako základní barvy na malířské paletě. Z této základní skutečnosti plynou koliké důsledky. Tak hned fakt, že čeština je *jazyk jakéhosi zvukového*

pleinairu, prosté a syté skladnosti zvukové. Není v češtině samohlásek zakalených nebo zakrnělých, na rozdíl např. od angličtiny, portugalštiny, od ruských samohlásek v slabikách nepřizvukovaných, od *e* muet, od poloněmého německého *e* např. ve *verstehen* (jehož výslovnost Čech zpravidla komolí ve *frštéhen*). Svým obdobám k *e* muet, totiž právě jeru a jeříku, dala čeština výhost v dobách nejranějších, nehodily se jí do zvukového krámu. Fakt druhý: prosté složení a tím i tvoření českých samohlásek způsobuje velkou jednoduitost české výslovnosti, jednoduitost poměrnou ovšem, ale přec jen nápadnou, srovnáme-li ji s rozdíly ve výslovnosti němčiny z úst německých, neřku-li s angličtinou, kterou – tak nám to alespoň připadá – vyslovuje každý Angličan jinak; ale snad to ani není jen pouhé naše zdání, neboť jsem se sám přesvědčil, že na ústavu, na kterém vyučuje několik rodilých Angličanů, téměř každý z nich má ve zvyku kritizovat výslovnost svých neméně anglických kolegů. Je také věcí obecně známou, že vzdělaný Parisien de Paris uznává za správnou jen výslovnost svou a že franštinou nepařížských Francouzů, jakkoli vzdělaných, už dosti trpívá, kdežto dostane už jakousi dyspepsii, slyší-li hovořit např. nadmíru vzdělaného univerzitního profesora z Lausanne nebo Ženevy. Ale trpěl kdy který Pražan muka z výslovnosti plzeňského advokáta či boleslavského profesora, olomouckého kněze, opavského lékaře?

Nelomená čistota českých samohlásek – opakuji – má vzápětí, že se každá samohláska ve zvukové soustavě slova a věty uplatní plnou svou vahou a potencí. K tomu zas dále přispívají samohláskové délky v slabikách nepřízvučných. Přispívá k tomu okolnost další ještě: soustava koncovek skloňovacích a časovacích, což jsou drtivou převahou přípony s vyústěním samohláskovým nebo dvojháskovým. Ocítá se tedy na konci ohýbaného slova nadmíru často plně znělá samohláska nebo dvojháska (např. u slov vzoru „ryba“ v jedenácti pádech ze čtrnácti!), slovo má pak prostorný a světelný „východ do světa“: *dělají, berou, máme, dělejte, plemene, jablíčka, zeměmi* atd., atd. Z toho všeho se pak úhrnem podává významná skutečnost: samohlásky a dvojhásky se v češtině uplatňují zvukově víc, než by bylo úměrné jejich výskytu, jejich číselnému poměru k souhláskám.

Jaký je vlastně ten poměr, ta číselná relace mezi samohláskami a souhláskami? Je přec známo, že někteří cizinci tvrdí o češtině, že to je jazyk konsonantický až do barbarskosti. Počítal jsem poměr souhlásek k samohláskám v normálních českých větách. Dospívám k průměru asi tak 1,34 : 1 až 1,50 : 1, přičemž však už počítám – a to bych nemusil a snad ani neměl – slabičné *r* a *l* jakožto pouhou souhlásku. Je to tedy poměr zajisté uspokojivý, zpravidla ani ne půldruhé souhlásky na jednu samohlásku. Počítal jsem též poměr také v normálních větách německých. Dospěl jsem k výsledku asi tak 1,60 : 1, takže by poměr v češtině byl příznivější pro libozvučnost. Přitom jsem však počítal každé polonémé *e* za plnou samohlásku, což bych zrovna nemusil. I je tedy vidět, že všechny řeči o konsonantické drsnosti češtiny jsou nesprávný závěr z faktů zcela jiných.

Právě naopak: shledávám, že čeština je početností, povahou i uplatňovací intenzitou svých samohlásek a dvojhlásek jazyk pletový, tělový, velmi zvučný, akusticky velmi nosný – slyším svýma chorýma ušima češtinu na větší vzdálenost než němčinu, jejíž slovník i skladba mi nečiní nejmenších obtíží, takže nadobro odpadá jakýkoli rozdíl v poslechové složce kombinační; a při poslechu angličtiny jsem prostě ztracen, ačkoli ji s plnou plynností čtu a překládám.

Podle Jakoba Grimma jsou samohlásky kosmickým principem ženským. Byla by tedy čeština jazykem spíše ženským než mužským; zajisté však přináležejí k jinému jazykovému typu než např. angličtina anebo než jazyky semitské, v nichž nositelem slovního významu je jediné souhlásky. Kdosi dokonce řekl, že je bezprostřední souvztažnost mezi souhláskou a zákonem, tradicí, vůlí, výlučným patriarchátem. Hledíme-li k jazykům semitským i angličtině, měl by pravdu; čeština se svou kyprou dužinou hodnot samohláskových byla by pak jazykem dosti jednoznačně ženským; jazykem nikoli zákona, vůle a vlády, nýbrž jazykem plynoucího života.

Snadno bychom se s Jakobem Grimmem dohodli o samohlásce *a*. Praví o ní, že to je samohláska první a nejušlechtlejší, jakoby Matka všech zvuků. Jinému posuzovateli (Ernst Jünger, *Lob der Vokale*) se to nezdá, jemu je *a* zvuk otcovský, nejvyšší a královský znak paternity,

všeobsáhlá vznešená vláda nad životem; má prý barvu nachovou. Matěřský princip mu zaznívá odjinud, ze slabiky *Ur-*, jež mu budí představu temných hlubin a všeho původu.

S hlediska němčiny usuzuje Jünger velmi jemně, s češtinou se však věci mají zcela jinak. Co Němec vyjadřuje svou mystickou – mnohdy jen mysticizující a mystifikující – předponou *Ur-*, tomu říkáme *pra-*: Urlicht prasevětlo, Urseele praduše, i representuje nám tedy, chceme-li už tak zevšeobecňovat, princip pramateřského pralůna všech věcí samohláska *a*. A jak se máme přiklonit k výkladu, že *a* je jupiterovský princip kosmického otcovství, když jsme – shodně s ostatními slovanskými jazyky – dali právě samohlásce *a*, zprvu nezcela důsledně, potom pořád důsledněji, funkci hlasatelky, která nám hlásí a hlásá ženskost bytostí a věcí (v podobě dnes pozastřené i u slov typu duše a země) – ba dokonce i *pohlavnost stavů a dějů* (ležela, zpívala). Pro nás tedy je věc zcela jasná a nesporná, nám je samohláska *a* naprosto shodně s cítěním Grimmovým zvukový symbol mateřství, ženství, matriarchátu.

K jiným českým samohláskám najdete poznámky na jiných místech knihy.

2

Také české souhlásky jsou plný zvukový pleinair; ani jediná není matná, zastřená, šeplavá, kapriciózně smíšená; žádná obdoba např. k anglickému *th*, španělskému *d*, španělskému a řeckému retoretnému *b*. Zvuky rázné a jadrné, jak dobře ukazuje naše *r* v poměru k francouzskému, zčásti i k německému. Skoro bychom řekli: jazyk luhů a hájů, pastevecký, rolnický, jazyk určený, aby se jím volalo, hlaholilo, zpívalo. Celičká soustava souhlásek dužinatých, smyslných: *č, š, ž, ř, d, t, ň*; spolu s nezastřenou samohláskou dovedou slovu dát smyslnou pleťovost zralého plodu: *děva – žena – něha – štáva – řeka – jaro – míra – mlázi – závěj – hora – jezero – lišaj – život – tělíčko*. Troufal bych si utvořit české věty, které by zvukem působily na cizince jako mluva blažených domorodců na Bali, na Tahiti, na ostrovech Fidži. Ostatně je takových vět přemnoho v české lyrice, zejména v moderní.

Tato šťavnatá dužinatost je velmi zdárně vyvážena souhláskovými skupenstvími, která zažehnávají nebezpečí zvukové změkčilosti, dávajíce slovům pancíř a krunýř, a to – stojí to za povšimnutí – téměř zpravidla slovům, u nichž na tom záleží z důvodů vnitřních, obsahových, představovaných: *srst, trs, krslý, prst, vrstva, hrst, pěst, zmrzlý, smrt*. Některé z těchto kmenotvorných skupin souhláskových jsou pozoruhodné již proto, že k nim není bezprostřední obdoby v jazycích románských a germánských, v slovanských ovšem ano – jakož vůbec leckterý z faktů v této kapitole poznamenaných je všeslovanský, ale zas nikoli každý. Takové skupiny jsou např:

- dl-*: *dlaň, dláto, dloubati, dlení*;
- tl-*: „*tlo*“, *tlíti, tlení, tlak, tlumenost, tleskati, tlum, tlustý, tlupa*;
- pl-*: *plaz, plž, plod, plíce, plyn, plytký, plamen*;
- hm-*: *hmota, hmat, hmyz*;
- chm-*: *chmura, chmýří*;
- tm-*: *tma*;
- dm-*: *dmouti, dmychati, rozedma*;
- hv-*: *hvozď, hvízd, hvězda*;
- hl-*: *hlad, hlod, hlen, hlína, hlíst*;
- chv-*: *chvost, chvat, chvíle, chvění*;
- chr-*: *chrápati, chrčeti, chrněti, chromý*;
- vr-*: *vrata, vraziti, vrah, vryp*;
- vl-*: *vlna, vlas, vložka, vlákno, vliv, vláčný, vlečka, vlavý*;
- vř-*: *vřídlo, vřeteno, vřesk, vřelý, vřed, vřískati*;
- zl-*: *zlo, zlom*;
- zr-*: *zrno, zrání, zrak, zrýti, zrada*;
- zř-*: *zřídlo, zřítiti se, zřícenina*;
- mn-*: *mnouti, dumný*;
- mň-*: *mníti, mňoukati*;
- kn-*: *kněz, kníže, kniha, kničení, kníkat, knučeti*;
- kř-*: *kříž, křest, křížmo, křivý, křičeti, křampály*;
- tv-*: *tvar, tvor, tvář, tvrz, tvaroh*;
- skr-*: *skruží, skrojek, skrání*;

skř-: *skřípěti, skřípina, skřečeti*;
str-: *strom, stráň, strmost, strach*;
škr-: *škráloup, škrt*;
stv-: *stvol*;
cp-: *cpáti*;
čp-: *čpěti*;
sc-: *scáti*.

Všechny tyto souhláskové shluky a jim podobné – neuvedli jsme ani zdaleka všechny – přispívají významnou měrou k zvukovému charakteru češtiny. Jen v nich lze hledat příčinu k tvrzení, že čeština barbarsky kupí souhlásky. Ve skutečnosti jde o něco jiného: je to, jak jsem už řekl, pancíř, obal, slupka, jež má tvořit rovnováhu proti dužinaté pleťovosti slov ostatních. Bez té souhláskové nahořklosti by čeština velmi snadno zněla jako jazyk blažených ostrovanů tahitských. Byla by příliš libá zvukem, a to je pro jazyk hotové neštěstí.

Celkem tedy: jazyk s převážným charakterem mateřským, ženským, pleťovým, smyslným, ale i se značnou příměsí prvků mužských, virilních. Tedy jazyk „pohlavně“ hybridní. A tak je dobře. „Stoprocentní“ muži jsou bytosti kormutlivé a dobré leda k tomu, aby na ně byl složen „Pochod stoprocentních mužů“. A myslíte snad, že latina, jazyk Imperia, je tak nadobro jen a jen virilní? To jste nečetli Ovidia, Horácia a ještě leccos jiného. A ví věru každý řádný autor, co si má v danou chvíli vzít a vybrat z té pohlavní dvoudomosti svého jazyka.

A přec je čeština bytost ženská. Jen čtěte dál, a to naši kapitolu pátou. Dříve však si odbočíme do jiných končin.

II

Iskerka a edoráz, slova magická

SNAD NEJSTE TAKOVÍ. Ale pro mne, říkám vám, není útěchy, vzpomenu-li si, že z násloví nenářečných českých slov vypadly téměř nadobro tři samohlásky, považte, tři samohlásky. Každý český slovník začíná pro mne bolestí, totiž písmenem A; tam mě má nějaké to „a“ (spojka), nějaké to „aby“, „ač“, „arci“, „ať“, nějaká ta beztoho jen půjčená *abalda* a *apatyka* odškodnit za to, že nás náslovné „a“ vyvedlo aprílem, jehož náslovné „a“ je ovšem hezké, ale cizí?

Bolest pak pokračuje pod E, kde je poušť a spoušť hotová. A pod I to není o mnoho lepší: „i“ a „inu“, a co do ostatku, živ se, člověče, samou cizinou a cizotou a říkej si indych, idolatrie, inkubace, impetus.

Na reakci musí člověk opravdu již do češtiny nespisovné: *eště*. Anebo pod Boubín: *íčko*. Na Moravu: *ešče*, *enom*, *edem* (jednou), *idu*, *iskerka*, *ikro* (lýtko, lašsky), *indová* (jindy, kdysi), *inovať* (jinovatka). Ale chceš-li pookrát vydatněji, musíš na Slovensko: *igla*, *ihla*, *ikra*, *imelie*, *išpán*, *iber* (tříska), *izba*, *izva*, *izvor* (pramen, zřídlo, tvar úplně shodný se srbocharvátským). Jak vidíte, nedala se ta náslovná „e“ a „i“ zlákat zlou ježibabou – ano, ježibabou toho předsutého „j“.

Povězte, prosím: daří se vám jako mně, jste také tak očarováni slovy edoráz, igla, iber, iskerka? Já v této knize mnohdy zevšeobecňuji city a dojmy; ale jen proto, že si neosobuji právo, abych se domýšlel, že jsem něco zvláštního, tvor kdesi před závorkou lidství zcela obecného a průměrného. Proto se domnívám, že i vám tak udělají ta slova, kdykoli se s nimi setkáte sluchem anebo i jen očima. Ba, zdá se mi, že

ta naše zatracená láska k slovenštině má jeden ze svých kořínků právě v takových slovech. Nechtěl bych do našich hovorů o češtině zavlékat nějakou mystiku: ale někdy mi připadá, že slyšíme-li slova *iber*, *iskerka*, *edoráz*, rozpomíná se v nás něco jihnoucím citem na statek, který jsme mívali, ztratili, promarnili.

Jaký statek?

Náslovné „e“, náslovné „i“.

O „a“ raději nemluvím, to bych si hned vzpomněl na staroslověnské *agne*. A nám se zvrhlo v „jehně“!

III

Kapitolka o čínských skřínkách kouzelnických, z nichž vyskakují čertíci Ča, Či, Ču a jiní ještě

VÍ KAŽDÝ Z VLASTNÍ zkušenosti, že dojmová působivost slova (a rčení) je v obráceném poměru k frekvenci toho slova (rčení) v mluvě hovorové nebo spisovné. Slovo často užívané zšedne, zevšední, otře se jako berná mince, pozbude své emocionálnosti. Je-li chráněno svou nezbytností v soustavě výraziva, neutralisuje se: slova jako „čas“, „den“, „město“ nejsou ani emocionální, ani triviální – jsou neutrální; je pak věcí básníkovou, aby je aktualizoval, tj. aby je nadal výrazivou, emocionální hodnotou (viz slovo „čas“ u Máchy!). Není-li slovo chráněno svou nezbytností, vyšeplá dokonale a jeho emocionálnost podkročí nulový bod neutrálnosti: slovo ztriviální, mnohdy do nesnesitelnosti, a na tu pak zahyne – takový bývá osud epidemických slov módních. Dojmová účinnost tzv. slov poetických vyvěrá jen někdy z jejich zvláště zdárného zvukového složení, vždy však z jejich vzácnosti, z toho, že normální mluva, ani spisovná, jich neužívá. Slovo *vesna* není o nic krásnější než *jaro*, slovo *jeseň* není o nic dokonalejší než slovo *podzim*, pojmové obsahy těchto „synonym“ jsou úplně shodné, a přec to nejsou synonyma, nejsou to slova záměnná; že jimi nejsou, bere se hlavně z okolnosti, že slova *vesna* a *jeseň* žijí mimo všední den. Jsou to božíhodové šaty jazyka. Jakmile tu parádu začneme nosit častěji, dostane ohyzdný „lesk“, a horší, než naše všední šaty z látky nevzhledné, ale trvanlivé. Proto se pak ze slavnostního „hávu“ stane tak brzy jazyková veteš, a proto strom poesie po jedné dvou básnických generacích shazuje taková bo-

žihodová slova, jako se každý strom zbavuje zvadlého listí; zakrátko mu vyrazí zbrusu nové, každý si myslí, že „neviděl také krásy svět“, a nejvíc si to myslí zahradník-básník. S opovržením zavadí jeho noha na pěšině o nějaký ten loňský list a odkopne jej stranou. Sadař k popukání: neví ani, že i tu novou nádheru, kterou si v sadu vypěstoval on sám, vezme na podzim čert.

Tedy: dojmovost slov roste s jejich frekvenční vzácností. Ale také jednotlivým hláskám a hláskovým skupinám je dána určitá míra dojmovosti, a také ona je v obráceném poměru k hustotě, s jakou se ta hláska nebo hlásková skupina vyskytuje v dané jazykové soustavě. Můžeme si to snadno ověřit. Neznělou retozubnou souhlásku *f* má čeština jen v slovech přejatých, jako *fakan*, *facalít*, *fakule*, *falanga*, *fazole*, *fá-rati*, *fábor*, *ofera* a v nečetných slovech českých. To způsobuje, že slova *foukati*, *fičeti*, *fučeti*, *frčeti* jsou pro náš český sluch nadána zvláštní potencí zvukomalebnou a představotvornou, jakou by nikdy v té míře nemohla mít např. v jazycích románských, v nichž hláska *f* je velmi hojná.

V násloví českých slov je hláska *č* (alveolární splynulina) vzácná alespoň poměrně. Česká slova s náslovným *č* tvoří jen asi půldruhého procenta všech českých slov. Budou proto taková slova působit na český sluch intenzivněji, než např. na Číňana mohou působit přehojná *č* čínštiny. Záleží ovšem nejen na frekvenci hlásky, nýbrž i na frekvenci slova, v níž se ta hláska vyskytuje. V slovech s hojnou frekvencí (typ „čas“) nebudí hláska *č* naši sluchovou pozornost; v slovech vzácnějších (typ „čáp“) uplatní se dojmová „vodivost“ téže souhlásky silněji; její dojmovost vrcholí pak v slovech poněkud odlehlých a zároveň obsazených nějakou představou citově přízvukovanou: jsou to slova typu např. *čachr*. Zde má hláska *č* dosti patrnou hodnotu afektivní, ačkoli o sobě nemůže být ani řeči o tom, že by byl nějaký přímý vztah mezi hláskou *č* a záporným citem, který v nás budí představa *čachru*.

Záleží dále ještě na okolnosti třetí, totiž na hláskovém *okolí* dané hlásky. Slova typu „čekati“ (tedy *če-*) sotva budou na nás svým pouhým zvukem působiti tak živě jako slova typu „časný“ (tedy *ča-*); a zajisté si každý z nás ověří, že slova typu „čilý“ (*či-*) jsou zvukovým dojmem

„slabší“ než slova typu „čundrati“ (*ču-*). Příčina je v tom, že skupiny *če-* a *či-* jsou v dnešní spisovné češtině daleko hojnější než skupiny *ča-* a *ču-*. Vzácné skupiny *ča-* a *ču-* jsou proto dojmovější, což se projeví se zvláštní patrností v slovech, jejichž představový obsah je zabarven citově (*čacký, čakan, čubrněti, čuch, čuně*).

Co jsme si řekli o hlásce *č*, platí obdobně o dásňových souhláskách *š, ž, ř, c* a předopatrových *d', t', ň*. Jakmile po nich následuje zadopatrová samohláska *a, o, u* nebo dvojhláska *ou*, alarmuje spoj takové „tvrdé“ samohlásky s „měkkou“ souhláskou náš sluch jakožto něco nezvyklého, a je-li v obsahu slova dán předpoklad pro nějaký citový přízvuk, nabude celé slovo velké citové a dojmové vodivosti (*šahati, žucha, křanda, cucati, cukati, cákati*).

Tak vznikají v češtině slovní „atrapy“, jakési čínské skřínky kouzelnické: *camral, camrati se, canc, čahoun, čučeti, čumenda, čuměná, čubrněti, čuhajda, čvančara, čvaňha, đas, đoura, dunďa, řulpa, řululum, řuhýk, řápa, řňukati, řnafati, řňup, řnouma, řňourati, řmrňavý, řškňůřiti se, řruchnouti, řřud* (moravské, význam „špína“), *žumpa*. U *ň* není ani třeba, aby následovala „tvrdá“ samohláska: *kníkati, vrněti, mrně*.

Otázka, zda určité hlásky nebo hláskové spoje (skupiny) mají jakousi výrazovou platnost předem danou, a je-li tedy v životě jazyka dána jakási hlásková symbolika, je jakožto *theorie povšechná* už dávno odkázána do romantického haraburdí, ale v *některých* úkazech leccos takové spojitosti nasvědčuje. U nás zájem o tyto složité problémy ožívá, tak se např. o výrazové platnosti hláskových skupin šíří Vilém Mathesius (NŘ XV, 2–3), palatálnosti přiznává významotvorný rys u četných pejorativ typu „hňup“ Fr. Oberpfalcer (Jazykozpyt, 364). Mimo každou pochybnost je jedno: jsou-li vůbec nějaké jiné než náhodné a teprv dodatečné (asociační) vztahy mezi zvukem slova a jeho významem, jsou v každém jazyce jiné. Kdyby např. byl nějaký obecně lidský anebo i jen všeevropský vztah mezi samohláskami a barevnými představami, nemohlo by se takové barevné slyšení (*audition colorée*) projevit samohláskovou strakatinou, jakou jeví evropská označení např. pro barvu červenou: *ruber, rouge, červený, red, krasnyj, rosso, rot, švédské röd* atd., atd. Lze také zcela obecně říci, že to, čemu říkáme „růže“, mohlo

by se stejně dobře jmenovat např. „dykyta“ nebo „kanafas“, a přec by to kvetlo a vonělo a představovalo by nám to v jazyce i v duši růži – ba, něco takového říká o růži a jejím jménu nikdo menší než Shakespeare. Ale někdy ovšem se zvukový dojem ze slova podivuhodně váže s jeho pojmovým obsahem a obě složky se navzájem velmi zesilují. Dozajista sem zahrává vzácnost některých hlásek a hláskových skupin v dané jazykové soustavě; vzácnost na sebe upozorňuje, vzácnost navozuje dojmovost, jakmile pak vznikne i jen jedno slovo příhanné jako „hňup“, přitvoří se k němu hravě jiná.

Zároveň však bývá taková vzácná hlásková skupina svou estetickou hodnotou *ambivalentní*. Skupina *ta-*, v češtině vzácnost, vytváří v „*ta-pati*“ zvukomalebný dojem trochu groteskní, v příčestí *tal*, *sťal* umocňuje vážný, ba tragický význam slova. *Žu-*, skupina rovněž vzácná (*nám* na rozdíl např. od Francouzů, srv. *bijou*, *joujou*, *acajou*, *Anjou*, *jourir* atd., atd.), znamenitě podporuje v „*žumpě*“ odpornou představu smrduté břčky, v názvu horniny „*žula*“ však přímo nese slovní představu geologické formace, již nepohnou ani věky; přičemž jde dokonce o slovo přejaté, jež vzniklo z představově zcela neutrálního *die Sohle*. K tajemné kráse slova „*lyšaj*“ nepochybně přispívá okolnost, že dvojhláska *aj* je v dnešní spisovné češtině vzácností k pohledání.

Také hláskové skupině *lu-* připíšeme takovou ambivalentní emotivnost, tj. dvoudomou dojmovost hned kladnou, hned zápornou, jejíž příčina je zas jen ve vzácnosti této skupiny v českých slovech. I napomáhá hláskový spoj *lu-* velmi platně libosti našich představ v slovech jako *luh*, *lupen*, *luzný*, *chaluha*, *Lukáš* a stejně platně zesiluje záporný obsah slov *tlupa*, *luza*, *lump*, *ludráctví*. Podobně skupina *bu-*; srovnajte co do její dojmovosti skupinu slov *buchar*, *obušek*, *bušiti*, *burcovati*, *buřič*, *burácti* a *buchta*, *burda*, *haraburdí*, *bambula*, *bulík*, *bučeti*.

Jsou to věci složité a dosti tajemné. Někdy dojde k vytvoření slovních dublet, jejichž protějšková slova se při totožném obsahu logickém značně rozcházejí svou dojmovostí: *čich-čuch*, *sčuchnouti se*, *sahati-šahati*, *břich-břuch*. Ale zas je těžko říci, zda vulgus profanum a misera plebs vytvořily a pěstují tvary *čuch*, *šahati*, *šmatati* (místo neutrálního *hmatati*) proto, že bystře rozpoznaly dojmotvornou kapacitu

hláskových skupin *ču-*, *ša-*, *šma-*, anebo zda jsou tyto tvary našemu spisovnému cítění tak výrazné proto, že jich užívá mluva vulgární. Nechci rozhodovat, ale řekl bych, že se obě příčinné složky navzájem kříží a posilují.

Jen ještě jednou zmínku nezcela zbytečnou. Právě zvukové atrapy, jež vznikají z hláskových skupin, v češtině zevzácnělých po dokonání přehláskových změn, jsou jednou z příčin naší estetické záliby v moravských nářečích. Tvary jako *duša*, *dívča*, *růža*, *jatelina*, *Maryša*, *pastorkyňa*, *košulenska*, *šohaj*, *šuhaj*, *jařabina* jsou rafinované vějičky pro náš sluch. Romantik snad usoudí, že se to v nás hlásí rozpomínka na jazykovou minulost národa. To asi sotva; ale dojistu se v nás hlásí fyziologická reakce na zvuk plný, sytý, „nelomený“. A dodejme: na hláskové sestavy, jaké se ve spisovné češtině staly vzácností a nabyly tím značné citové vodivosti. Přistoupí-li pak povšechné předznamenání představou „lid“, „Morava“ – a to jsou představy pro nás vždy kladné – vnímáme všechny ty tvarové regionalismy notovým klíčem libosti.

Ale i jinak jsou hláskové skupiny typu *ša-*, *ča-*, *ža-* a ještě leckteré jiné skřínkami čínských kouzelníků, ba víc: jsou to skřínky Pandořiny. Básník a umělec slova si jich bedlivě všimne, a učiní dobře, všimne-li si jich.

IV

Kapitolka, jež je spíš povídkou, pojednávající o mládenečkovi, který si nese svou znejmilejší na zádech

MARIE DE FRANCE má v svých „Lais“ pomilováníhodnou povídku „o dvou milencích“. Jak ten král měl svou dcerušku v takové lásce, že ji nechtěl dát nikomu. I určil těm, kdo se o ni ucházeli, že musí milou princezku donést náramný lán cesty na vysoký kopec u řeky Seiny. Pokusili se mnozí, ale se zlou se potázali. A pak to dokázal ten pravý, její znejmilejší – ovšem, jak rozkošně praví rozkošná autorka, milá princezka se předtím potají postila, aby byla lehčí. Tak tedy ten panic nesl svou znejmilejší na kopec, v kapse měl elixír na osvěženou, a ona mu pořádě říkala: – Milý, píte meducínu! – Ostatně se to končí k slzám smutně, ale měli přec jen společný krásný funus, a vůbec nám po tom dalším už nic není.

Na toho panice, který si svou znejmilejší nese světem a do kopce, myslím pokaždé, když vidím české „ů“. Než si o něm povíme, dovolte mi, abych podotkl, že všechna česká diakritická znaménka působí na cizince dojmem prapodivným: tedy ty čárky na dloužených samohláskách á-é-í-ó-ý, pak ten háček na „ě“, stejně i háčky nad souhláskami č, š, ř, ž, ň a vedle souhlásek ď, ť. Vy si tyto zvláštnosti ovšem neuvědomujete, jste pro ně nadobro otupělí, protože i vaše čtoucí oči jsou napořád zaklety do začarovaného kruhu češtiny; cizinec však do češtiny zaklet není, i vidí, co vy již nevidíte. A vrcholem podivnosti je pro cizince český písmový znak „ů“. Není ani divu. Vždyť je to taková

zvláštnost a vzácnost. Má jakousi obdobu ve švédském å, ale právě jen obdobu: ů má jen a jen čeština. Mohli bychom samohlásku, o kterou jde, psát třeba grafématem uo nebo uu nebo ů, třebas také – jak chtěl Hanka – písmovým znakem ó, ale rozhodli jsme se jinak; i jsme o jednu národopisnou zvláštnost bohatší.

Mně je to písmeno sympatické. Je to opravdu takový hodný chasníček, který si svou obloučkou znejmilejší nese na zádech a vandruje s ní světem českých knížek. Nemáme jediné písmenné spřežky, už dávno ne, každé naše písmeno je samo a sobec a jen pro sebe – zde však, jen v tomto jediném případě, jdou životem našeho jazyka dva souputníckové, a jsou nerozluční. Ona by bez něho byla jen scvrklé „o“, on bez ní jen sprosté „u“. Jsou to dušičky symbolické.

Mám pro toho panice s princezkou na zádech faible odedávna. Už často jsem si myslel, jaká je to vlastně nejtrefnější definice vlasti české: Vlast česká je tam, kde se píše u s kroužkem, chasníček s princezkou na zádech. A pořád šlapají do toho vršku, pořád a pořád – totiž: on šlape, a ona se ho drží kolem krku, milý, píte meducínu! – Kde domov můj? – Tam, kde mají v „můj“ toho chasníčka.

*

Pověděl jsem vám podle pravdy, že se ta princezka u Marie de France postila, aby její panic měl lehčí robotu. Teď patrně rozumíte, proč se ve vás bouří krasocit, jakmile se princezka „o“ v něčím písmě nepostí a vypadá pak na těch chasníčkových zádech jako brambora. Netrpte svým dětem nic takového. Ta princezka nesmí být ani jako brambora, ani jako navštívenka odevzdaná mouchou. Oblá má být, ale žádná mařena. Na ty mařeny má také spadeno psychografolog. Pová vám na jejich tvůrce věci velmi zlé. Vězte tedy, že podle jejich princezek na ramenou toho chasníčka poznáte je – jednoho každého. Také podle toho, zda mu opravdu sedí na ramenou, hezky v ose těla.

Mít doma takovou vzácnost, jako je náš chasníček s princezkou – to zavazuje. Dejte si na nich záležet. Oni si toho zaslouží, jsouce naši, opravdu jen naši. Kde domov můj? Viz shora.

V

O její pleti

KAŽDÝ JAZYK MÁ pleť a tělo. Jsou jazyky kypré, jazyky boubelaté, za-valité, tělnaté, a jsou jazyky hubené a čahounské. Jsou jazyky s hebkou pletí ženskou, a jsou zas i jazyky s drsnatou pokožkou mužskou. Co nazývám pletí a tělem, tělovostí jazyka, je ráz a charakter, který vyplývá z četných rysů a složek: z povahy hlásek a jejich vzájemného procentního poměru, z číselného poměru mezi slovy jednoslabičnými a víceslabičnými, z rozvitosti tvarů skloňovacích a časovacích a z povahy jejich koncovek. Čemu říkám pleť a tělo jazyka, tomu jiný snad řekne „libozvučnost“, ale to se mi zdá slovem nevýstižným pro věc, o kterou jde, ačkoli některé styčnosti mezi oběma představami zajisté jsou. Nejen v úzkém smyslu akustickém je např. dnešní angličtina šlachovitý čahoun nadobro mužský. Ale s jistou zvláštností: anglický básník nebo vůbec autor může umně odměřenou příměsí slov dnes již anglických, ale kdysi z franštiny přejatých dát své dikci pleťový inkarnát a víc masa a smyslového půvabu, může způsobit, že pak z angličtiny vznikne nesmírně přitažlivý hermafrodit – v tom je např. tajemné kouzlo dikce Wildovy.

Jaká je po těchto stránkách čeština?

Odpověď najdeme oklikou. Angličtina nebyla vždy takový mužský čahoun, kost a kůže a samý sval (ovšem mimo to výrazivo Made in France). Její slova byla kdysi tělnatější, nebyla to taková spousta monosylabik, a obalovala se i masem koncovek ohýbacích. Její ztráta deklinace a konjugace i postupné scvrkání slovních těl

je ostatně zjev všegermánský. Nezřídka si stýskají Němci, jak jejich jazyk pozbyl na „libozvučnosti“ (míněna je však spíš právě ta pleťovost a tělovost, ten smyslný inkarnát jazyka); litují, jak němčina upadla, srovnáme-li ji s plnými, znivými, široce rozkročenými tvary gotštiny anebo ještě i s tvary středohornoněmeckými, tedy s němčinou středověkou. Z toho se již podávají některé indexy pro češtinu.

Krácením podle jerového zákona čeština sice zhubla, ale nikoli do značnější míry. Jednoslabičných slov je v ní poměrně málo, a nadto obligátní skloňování přidá především podstatným jménům, méně již přídatným, ve většině pádů další slabiku. Každé české přičestí činné i trpné zaoblí se v ženském tvaru rodovou koncovkou *-a* (dal: dala, vzat: vzata, nevypotřebován: nevypotřebována). To znamená, že ačkoli čeština neoplývá zrovna slovy dlouhými, nýbrž je v té příčině jazykem šťastné rovnováhy, takže již slovo pětislabičné (např. nerozvážený, nedodělávka) je nám trochu nápadné, a slovo šestislabičné (např. nedovzdělanectví, porozvíjející) na sebe již přitahuje pozornost snad každého českého sluchu a zraku, přec jen česká slova netrpí zrovna hubeností, nýbrž mají zcela slušný obal slabičného masa.

Pak by přišly ty složky další – povaha hlásek a jejich vzájemný poměr posiční a statistický. Myslím, že „smyslnost“ jazyka bude mj. v přímém poměru k hojnosti sykavek *č, š, ž* a dalších souhlásek „měkkých“ *d, t, ň*. Toho všeho má čeština hodně. Co do poměrů posičních je sice pravda, že čeština není zrovna chudá na shluky a trsy souhlásek, ale většinou, alespoň v nepřímých pádech podstatných jmen, po nich následuje plně znělá samohláska. To je moment další: že všechny české samohlásky jsou plné a znivé. Samohláska, která má největší význam pro světelnou znivost jazyka a jeho hebkou pleťovost, totiž *-a-*, uvaldla nám sice ve skloňovacích koncovkách měkkých vzorů přehláskou *a-e* (duša – duše), u vzorů tvrdých se však zachovala, a především je při plném životě v rodové koncovce všech ženských přídatných jmen sklonění jmenného i složeného ve všech přičestích ženských. Přehojné je znivé *-o -a -u* – a především pronikavé, ale jasné a smyslově teplé

-i-, vydatně je zastoupeno -ou-, i jinak je mnoho dvojhlásek, jak o tom je zmínka v jedné z předešlých kapitol.

Nelomená, nepozatmělá znělost českých samohlásek má pro akustický dojem z češtiny význam tím větší, že naše koncovky skloňovací a stejně i přítomní a budoucí koncovky časovací jsou drtivou většinou koncovky samohláskové, což by se nijak nemusilo rozumět samo sebou, srv. např. plurální typy *the houses*, *die Häuser*, *we write* atd., *wir schreiben*, *ihr schreibet*, *sie schreiben*. Také každé české příslovce, pokud je odvozeno od přídavného jména, ústí v samohlásku – typ *pomalů* na rozdíl od něm. typu *langsam*. Z toho všeho plyne, že velmi mnoho českých slovních tvarů má vyústění samohláskové, ne sice tolik, jako jich má italština a španělština, ale přec jen velmi mnoho; a to je věc velmi významná pro výslední dojem z jazyka.

I je tedy v úhrnu čeština jazyk pleťového typu ženského, jazyk se slovy, jejichž kostra je pěkně obalena slabičným masem, jazyk se smyslnými sykavkami a jinými měkkými souhláskami, a jazyk s nelomenými, radostnými očima do světa hledícími samohláskami. Mám z češtiny odedávna dojem jako z pěkné mladé ženy. Složky pleťovosti a tělovosti, o nichž jsem se zmínil, může český umělec slova ještě zvýraznit. Dělá to bezděky např. každý dobrý lyrik. Nepokládal jsem ostatně Vinařického „Varito a lyru“ nikdy za pouhou planou hříčku anebo za pouhou nepřímou obranu češtiny proti zlobným nactiutrhačům. Náhodou je té básnické sbírce rovnou sto let a měla by se vydat znova, aby ji lidé čtli jako pěknou památku a aby ji umělci české díky studovali. Nikoho už nenapadne, aby skládal básně podle hlediska, že v nich po každé souhlásce musí následovat samohláska. Ale je to ve smyslu volného podobenství názorný příklad, jak lze jazykovou hmotu osudem samým danou vyladit, přeladit, funkčně přehodnotit; anebo, chcete-li, jak lze *corriger la fortune*. Ten vyšehradský kanovník podnikl s češtinou experiment sice trochu titěrný, ale zdařil se mu. A experimenty jsou vždy poučné, jen se zeptejte fyzika nebo chemika.

Já však chtěl tentokrát jen definovat češtinu jakožto pannu souměrně a ladně rostlou, jakožto tvora ženského, sedm hubených let nijak

nepřipomínajícího, ač ani sádelného; jakožto bytost hodně na smysly se obracející a s pletí sdostatek hebkou, aby i nejskrovnější Salon de beauté, zvaný dikční dílna, dovedl z ní s trochou černokněžnického umu udělat dokonalou krasavici.

Krasavici, nikoli krasavce. Neboť čeština je opravdu rodu ženského.

VI

Kde je nejchoulostivější

LECHTIVOST A BOLESTIVOST NENÍ po celém těle stejná. Rána pěstí do zad nezabolí ani zdaleka tak, jako o nic prudší rána třebas do holenní kosti. A kromě toho má snad i každý člověk svá místa zvláště choulostivá.

Má je i každý jazyk, a to na ten způsob, že jazykový cit reaguje na některé deformativní změny jazykového ústrojenství s větší dávkou nelibosti než na deformace jiné. Zkoumal jsem po té stránce češtinu. Je to zkoumání subjektivní, ale myslím, že se jeho výsledky budou shodovat s vašimi zkušenostmi. Vycházím z předpokladu, že jde o cizince, který z nedostatečné znalosti komolí češtinu. I může ji komolit na kolikery způsob.

Řekne třeba: *Tady je pochován pes*. Po stránce hláskosloví, tvarosloví, skladby je to bezvadná česká věta. Jenže ve smyslu, v němž jí cizinec užil, je nemožná. Je to frastický kalk podle německého *Da liegt der Hund begraben*; tato věta znamená v němčině: tu to máme, v tom to vězí, tady je to čertovo kopýtko. Čech ani neporozumí, co ten cizinec míní větou *Tady je pochován pes*. Snad z toho vznikne nedorozumění, ale jazykový cit se vůbec nerozehraje. To jen tehdy, známe-li smysl říční německého. Ale ani pak nebude reakce jazykového citu nijak živá. Řekneme si, že se ten cizinec dopustil nemožného frastického kalku, a tím celá věc bude vyřízena.

Jinak bude, řekne-li cizinec: *Dejte mi kilo mouka*. Naše reakce na tuto větu bude již o něco živější, neboť cizincova chyba je útokem na naši pádovou soustavu, je to již nápadná deformace naší jazykové

ústrojnosti. – Řekne-li cizinka, jak jsem jednou slyšel na vlastní uši: *Máry, jít na trh a koupit dvě kila dítě od kráva*, přidá se k našemu nelibému dojmu z tolikerého jazykového poklesku ještě i smích. Uvědomíme si totiž ihned, že milá cizinka nemá v svém slovníku slova „tele, telecí“, pročež se dala takořka cestami analytickými, uvažujíc, že to tele, na něž si nemůže vzpomenout, je přec „dítě od kráva“. Myslím, že v takových případech náš smích, tedy afekt nikterak nelibý, převáží naši nelibost.

Kdyby však cizinec řekl: *Já vám to budu ukázat* anebo – po našem zaklepání: *Chodte dál!* – nikterak se nezasmějeme, zato však bude náš nelibý dojem z těchto chyb velmi intenzivní. Jde o slovesné vidy, a co do nich je každý Čech, nejvzdělanější i nejprostší, velmi citlivý.

Cizinec může také říci: *Byl jsem tam od zarší do ršína*. Věta je mluvnický bezvadná, ale cizinec nedokonale vyslovil hlásku „ř“. Naše záporná reakce bude, myslím, velmi intenzivní, a to i tehdy, když dobře víme, že milé „ř“ je pro cizince hláskou zoufale těžkou, že to je učiněný šiboleť češtiny, jen si vzpomeňte na tu tragickou hláskoslovnou patálii ze Starého zákona.

A pak zbývá pro cizincovo chybování ještě možnost další. Jak vám bude, řekne-li cizinec: *Včera pršelo, dnes bude krásne počásí* – (s přízvukem na podtržených slabikách)? Věta je mluvnický bezvadná, s tou zvláštností však, že cizinec jinak přízvukoval než my a že poněkud volně naložil s délkou samohlásek. Podle cizincova usuzování je ta jinak správná věta značný výkon, a to, co se snad s dokonale správnou češtinou nesrovnává, je pro jeho sluch i pojmání směšná lapálie. Opakuji otázku: jak bude při té větě *vám*? Myslím, že ze všech možností, jak komolit češtinu, způsobí právě tato možnost ve vašem nitru reakci nejhlubší, odpor opravdu živelný. A přec to jsou pro cizí sluch titěrné maličkosti a mnohý Slovan, třeba už po léta s námi žijící, nemluví česky jinak než asi takto.

I podává se z toho leccos pro naše rozpoznání, kde na těle češtiny jsou místa nejchoulostivější. Chyby pádové a mnohé vazebné jsou nám nápadné, ale smíříme se s nimi snadno, jakmile si uvědomíme, že mluvčí, který se jich dopouští, je cizinec. Chyby proti složitým zá-

konům o českých videch slovesných pocítujeme velmi trapně, třebaže uznáme, že je téměř nad lidskou možnost, aby cizinec vůbec kdy zvládl tuto pro Nečecha pekelnou partii českého zákonodárství jazykového. Velmi choulostiví jsme dále na každou nedokonalou výslovnost českých hlásek, i když jde o hlásku pro cizince nadmíru obtížnou. Ale nejživěji reagujeme na každou úchylku od samohláskové kvantity a na každý posun slovního přízvuku. A to přesto, že soudnost nám říká, jak velkou vzácností na světě jsou naše nepřizvukované dlouhé samohlásky a že vzácností alespoň poměrnou je i hlavní přízvuk vždy jen na první slabice; a že se málokdy vyskytne cizinec, který by v těchto věcech nechyboval.

Vyznívá nám tedy diagnosa tak, že český vnitřní sluch a jazykový cit reaguje nejživěji, tj. s největší nelibostí, na každou úchylku od toho, co je právě tak velkou zvláštností češtiny: dokonalá nezávislost přirozené slabičné délky (samohláskové kvantity) na slovním přízvuku (hlavním i vedlejším), tedy ten kontrapunkt přízvuku se samohláskovou délkou, který prostupuje veškerou češtinu. Tímto výsledkem svého pozorování dospíváme ke zjištění, že náš jazykový cit reaguje na poklesky proti zákonům slovesného vidu a – měrou ještě větší – na poklesky proti tomu kontrapunktu až k smíchu nelogicky, pokud by o citech rozhodovala soudnost, ale v jiném smyslu zas až kupodivu logicky.

Takto: reagujeme na jazykový poklesek s tím větší mírou nelibosti, čím intimnější zvláštnost našeho jazyka je poklesem stírána a znásilňována. A jak u slovesného vidu, tak zejména u toho kontrapunktu běží opravdu o nejhlubší zvláštnosti a tajemství češtiny.

VII

O přízvuku a jedné zábraně

KAŽDÝ ČECH MÁ od samé přírody sklon, aby také ve všech cizích slovech automatizoval přízvuk podle přízvukovačích pravidel češtiny, tj. aby přízvukoval první slabiku. Potvrdí vám klasický filolog, že zabloudí-li český žáček do německého gymnasia, prozradí se ihned svým přízvukováním: Apollo, Minerva, Helladi, aitheri, thalattés, faidrotéta, Dios, palation atd. Česká výslovnost franštiny je tak bídná zejména též proto, že ji přízvukujete, jako kdybyste mluvili česky: Allons, enfants de la patrie, le jour de la gloire est arrivé. O tom, zda český přízvuk je silný nebo slabý, není si odborná věda podnes plně zajedno; ale české přízvukování cizích slov dokazuje, že přízvukovat první slabiku je naší ne snad druhou, ale hned první přirozeností. Vymyká se z ní jen poučený odborník, tedy např. klasický filolog; ten zajisté bude v příkladech shora přízvukovat Apollo, Minerva, Helladi, aitheri, thalattés, faidrotéta, Dios, palaion; obdobně franštinář, anglista atd., a nejinak ovšem i vzdělaný Čech znalý těchto jazyků sice nevědecky, ale opravdu.

Po tom všem české orthoepii nic není. Pravidla správné české výslovnosti mohou zasáhnouti teprv tehdy, když se cizí *vlastní* jméno vyskytne v českém kontextu, v české mluvené větě. Tedy např.: Bůh básníků Apollo. – Emile Zola je největší zjev evropského naturalismu. – Pronese-li první větu klasický filolog anebo člověk srostlý s antikou, bude asi přízvukovat Apollo; člověk srostlý s Francií a franštinou vysloví jméno velkého naturalisty po francouzsku, tedy Emile Zola.

Ale pravidla české orthoepie dávají zde za pravdu přirozenému sklonu přízvukovacímu a výslovně předpisují, abychom v českém kontextu přízvuovali *Apollo*, *Emile Zola*. A není pochyby, že toto „automatisační“ pravidlo přízvukovací lze znamenitě odůvodnit. Téměř každé cizí jméno se nějak komolí také jinými složkami výslovnosti, i nemůže na přízvuku tolik záležet. Tak hned co do jazyků antických. V některých podrobnostech není pracná vědecká rekonstrukce jejich původní výslovnosti skončena podnes; ale především vyslovuje každý evropský národ řečtinu a latinu jinak, nejdivočeji, tj. s dokonalou národní aklimatizací, Angličané a Francouzi, podivná podle našich představ, tj. „čimčarající“, je však i latina z úst italských, dokonce i latina liturgická z úst italských kněží. Jsou evropské jazyky, v nichž některá jinonárodní evropská jména musí trpět i podivný přepis (např. ruský *Geine*, tj. *Heine*). Jak může – lze argumentovati dále – záležet na „správném“, tj. původním přízvuku cizích slov, když největší vlastní jméno lidských dějin jeví v evropské výslovnosti tak divoké výkyvy a obměny: Ježíš, frc. *Jésus* (žezy), angl. *Jesus* (džizös), it. *Gesù* (džezu), něm. *Jesus* (jézus). Automatisace přízvuku na první slabice zjednává také žádoucí jednotnost v národním usu; ta je jinak nemožná, ježto nelze na všech příslušnících národa žádati znalost bůhvíkolika jazyků a jejich přízvukovacích pravidel.

To všechno je úplně správné, a především je to orthoepický předpis, tedy norma, tedy zákon. I je tedy věcí pro nás všechny závaznou, abychom všechna cizí jména vlastní a místní, která uvádíme v svém českém ústním projevu, přízvuovali na první slabice: dramatik *Racine*, nikoli *Racine*; *Francesco Petrarca*, nikoli *Francesco Petrarca*; město *Beaucaire* na *Rodanu*, nikoli *Beaucaire*.

Vidíte, že nereptám proti pravidlu, vždyť naopak říkám, že kde je něco normováno, přestává každá diskuse; s hlediska jazykové psychologie upozorňuji však na pozoruhodný fakt, který nastává tím, že máme-li vyhovět orthoepické normě, musíme v sobě překonat zábrany mnohdy značné. Potvrdí mi snad klasický filolog, že ho stojí přemáhání, aby vyslovil *Leukada* (tj. ostrov *Leukas*) místo *Leukada*, romanista mi nepopře, že to je pro něho cosi jako slabší nervový otřes, slyší-li

se vyslovovat, tj. jak on sám vyslovuje, *Corneille*, *Torquato*, *Abbazia*, *d'Annunzio*, *Palais Royal*, *Cervantes*, *Albuquerque*, *Felipe*, *Dolores*, *Dom Miguel de Braganza* atd., atd. – a zcela obdobně anglista, germanista a vůbec každý znalec, nejen odborně vědecký.

Ale řekl jsem již, že se nedá nic dělat, norma je norma; i podrobuji se i já, ač se vám přiznám, že mi naskakuje vnitřní husí kůže. Jsou však situace zatracitelnější, totiž takové, v nichž jde o husí kůži nikoli mou, nýbrž o kůži důležitější. A pro takové situace mi dovoluji radu.

Dejme tomu, že by kulturní Praha hostila člověka tak významného, jako je Paul Valéry. Měl by v Praze přednášku, une conférence, dejme tomu, Sur le génie latin, a tu přednášku by českým úvodem uvedl čelný náš romanista. Podle pravidel české výslovnosti by musil mluvit o Paulu Valérym. Dovedete se vcítit do pocitů hosta takto oslavovaného, hosta nadaného takovým sluchem? Snad si ty pocity představíte spíš, uvědomíte-li si, jak by bylo vám, kdyby vám říkali pane Novotný, pane Kadečko, pane Kulhánku, pane Halasi.

Pročež radím: v každé takové situaci buď připojte také ještě projev v hostově mateřštině, v němž budete hostovo jméno přizvukovat nečesky (tedy Valéry) – anebo hosta před přednáškou upozorněte na orthoepickou řeholi své mateřštiny. Zvolíte-li možnost první, nestačí, aby jeden uvaděč mluvil česky a druhý hostovou mateřštinou, neboť pak by na proslovitele českého textu padlo hostovo podezření a rozladění, že jej vítá jakýsi hrůzný barbar. Uvede-li se tedy takový večer česky, musí *týž* uvaděč promluvit i hostovou mateřštinou a zároveň musí do svého jinojazyčného projevu vpravit všechna vlastní jména, kterých užil v projevu českém.

Jak vidíte, jde o to, abychom smířili českou orthoepii s dojmovými a citovými imponderabiliemi cizího posluchače. A imponderabilie nejsou nikdy maličkost, věřte mi.²

² Praha bohužel už nebude mít příležitost, aby hostila Paula Valéryho. Ale ponechávám jeho jméno mně drahé.

VIII

Poznámka o jejích schopnostech harmonisačních a modulačních

V ČEŠTINĚ NORMÁLNÍ, tj. v textech určených k pouhým účelům sdělovacím, převládá ze samohlásek „e“, po něm co do početnosti přijde někdy „i“, jindy zas „o“ nebo „a“. Iikání češtiny, jež tak bolelo Kollára a jež někdy vzbudí nelibost i v leckterém z nás, není – mohu-li se spolehnout na svá pozorování a své propočty – způsobováno nějakou rozlézavou nadvládou této hlásky v českých slovech, nýbrž prostě tím, že hláska „i“ – a tou je v novověké češtině i (skoro) každé „y“ – má ze všech samohlásek největší zvukovou pronikavost, a dále tím, že měkké „i“ měkkí předcházející souhlásku; „i“ v -ni-, -di-, -ti- je pak zvukově pronikavější, než by bylo, nebýt té palatalisace souhlásek, tj. kdybychom vyslovovali nykdy, dyvák, tycho, jako např. Srb a Charvát vyslovují svá slova *nisam, divan, tiho*. Ostatně lze právě taková nejpronikavější „i“ zcela slušně omezit úsporným užíváním infinitivů na -ti, jež jsou našemu dnešnímu sluchu ve většině případů beztoho již jen pedantskou nejpností.

Ale jinak lze říci, že české samohlásky jsou i v české dikci bez estetické organizace v pěkné rovnováze, zejména potud, že krásně znivé samohlásky *a, o, u* mívají svým počtem převahu nad součtem samohlásek *e, i*.

Dikce esteticky ustrojená, tedy především dikce básnická, může tuto převahu ještě velmi značně zvýšit, a to zejména ve prospěch samohlásky „a“. Že básník výběrem slov a organizací jazyka upravuje, po-

změňuje, zlepšuje přirozený výskyt zvukových skupenství v jazyce, je zjev nerozlučně spojený se samým pojmem a samou podstatou mluvy básnické, i rozumí se tedy, že se tak děje na celém světě a ve všech jazycích. Jen možnosti a podmínky pro takovou přestavbu přirozeného zvukového materiálu budou v každém jazyce jiné. Kdyby např. básníku v jazyce s deklinační soustavou nadobro zakrnělou (jazyky románské, angličtina) anebo značně defektivní (němčina) šlo o to, aby vyladil svůj verš do převahy samohlásky „a“, bude nucen volit pro verš slova, v nichž se samohláska „a“ vyskytuje v kmeni. Tedy např.: *le temps très blanc d'antan; die Zeit, sie war so weiss*. Český básník má tuto možnost také: *ten čas byl zář a jas*. Ale má ještě možnost další, asi tohoto typu: *ta doba, jasná, zářná*. Rozdíl mezi možnostmi „ten čas byl zář a jas“ a možnostmi „ta doba, jasná, zářná“ záleží v tom, že se v případě prvním zvukosledná „a“ získala výběrem z materiálu, který poskytuje *slovník* jazyka, kdežto v případě druhém se téhož výsledku získalo fakty *mluvnickými*, tj. zavedením ženského podmětu, který si pak již samočinně vyžádal koncová „á“. Je nasnadě, že harmonisační možnosti v případě prvním, tj. výběrem slov, budou mnohdy omezeny tím, co básník chce a musí říci, kdežto v případě druhém jsou meze kladené výrazivem daleko širší. Z toho plyne, že harmonisační možnosti češtiny jsou namnoze daleko *větší* než v jazycích s deklinací zakrnělou nebo kusou. Rozumí se, že nejen v češtině – ve všech jazycích slovanských; ale má-li Rothschild rozum, nehněte ho, že jsou na světě i ještě další miliardáři.

Velké přeladovací a harmonisační možnosti básnický organizované češtiny vztahují se především na rodovou koncovku -a, ač se na ni neomezují. Každý ženský podmět v české větě má vzápětí, že ke všem jménům přídavným v přívlastku i přísudku, ke všem příděstím, a tím tedy i k 3 os. jedn. času minulého, přistoupí koncovka -a (á). Tím se statistický poměr samolásek značně posune ve prospěch vokálu „a“, tedy právě ve prospěch samohlásky zvukově zvláště cenné. V odstavci normální sdělovací prózy, např. novinářské, úřední, odborné, může statistický poměr hlásky „a“ k ostatním samohláskám klesnout třeba i na 10 %, takže 90 % připadá na samohlásky jiné; v textu organizovaném se zvukovou záměrností může počet „a“ již použitím ženských

podmětů dosáhnout čísla překvapivého, aniž je třeba klopotně shledávat slovníkové zvláštnosti. V pěti verších z „Máje“:

*Ouplné lůny krásná tvář –
Tak bledě jasná jasně bledá –
Jak milence milenka hledá –
Ve růžovou vzplanula zář;
Na vodách obrazy své zřela,
A sama k sobě láskou mřela*

připadá na 51 samohlásek 23 „a“, což znamená 45,1 %; zároveň má samohláska „a“ absolutní většinu nad součtem „e“ a „i“ (23 : 18), přičemž ještě hláska „i“ je svým jen čtvrtým výskytem úplně zatlačena do pozadí. Z celé pasáže se tím stává „symfonie v A“. Z těch 23 „a“ je 7, tedy téměř třetina, způsobena faktem čistě mluvnickým a jeho důsledky – tím totiž, že pasáží vládne podmět „tvář“; všechna tato „a“ by zmizela, jakmile by nastoupil podmět „obličej“, neboť bychom pak dostali tvary krásný – jasný – bledý – vzplanul – zřel – sám – mřel.

Postupme o krůček dál. V citovaných verších vznikl esteticky tak platný a důsažný přesun hláskové statistiky ze značné části zcela samočinně zavedením ženského podmětu. Právě tento případ bude však velmi hojný, a to z nejprostších důvodů zcela mimojazykových. Poesie a především lyrika je samou svou podstatou umění erotické, erotisované. A právě tvůrcem lyriky je v drtivé převaze muž, zpravidla mladý. I budou lyrikovy představy již podvědomě kroužit kolem ženy, kolem žen, kolem kosmického ženství. Ostatně nejen představy lyrikovy: básnickovy vůbec. To je již zákon poetické tvorby, a nic na něm nemění, že ty představy mohou být sublimovány do transcendentní duchovosti. V těchto věcech je situace u Karla Jaromíra Erbena navlas taková jako u Nezvala, u Čelakovského je nejiná než u Kollára, u Šaldy nejiná než u Šrámk, ověříte si ji u Nerudy neméně než u Halase. I bude právě v poesii velmi mnoho větných podmětů rodu ženského. A to zase znamená, že v každé české knize básnické bude o mnoho víc „a“ než v jiném českém textu. *Každá česká poesie působí dojmem zvukové „svě-*

telnosti“, jež z větší části pochází právě z abnormálně zvýšené frekvence samohlásky „a“. I lze říci, že přirozený životní tonus básníkův, což je tonus erotický, má zvláště šťastnou náhodou již v základních zákonech české mluvnice (soustava rodových koncovek pádových) účinný nástroj na přeladování mluvy do jiné zvukové polohy a samohláskové instrumentace.

Protějškem k tomuto zjevu je případ dvojhlásky „ou“. Je svým statistickým výskytem v normální češtině dosti vzácná – ve sdělovacích textech spisovných bez nějaké funkční zvukové organizace bude jí asi málo nad 1 % všech samohlásek. Zároveň jde o dvojhlásku zvukově velmi hodnotnou. Český básník si ji však může přivolat a rozmnožit, a to velmi prostě: postačí, když ženskou „bytosť“, kolem níž beztoho krouží jeho představy, vyjádří buď akusativem (Mácha: *v lebku bledou*) anebo instrumentálem (Mácha: *Vlna za vlnou... Vře plnou... láskou; dlouhou lučinou... za onou v obzor skalinou*). I to je zákon pro českou poesii patrně všeplatný: najdete v ní o hodně víc akusativních a instrumentálních -ou- než v češtině normální.

Ale soustava českých koncovek ohýbacích dává ještě další možnosti zvukového ladění. Jako mohu např. verš zavedením ženského podmětu vyladit do převahy „a“ (*A sama k sobě láskou mřela*), mohu jej zavedením mužského plurálu životného stočit do tóniny „i“ – typ: *všichni orli k slunci míří*. To vše jsou ovšem jen příklady, jazyková skutečnost je daleko bohatší. Tak poskytují např. koncovky vzoru „pán“ bohatou škálu zvukovou, totiž -a (pána), -u (pánů), -i (pánovi, pání, pány, zde zase zvukové rozlišení co do kmenové souhlásky), a ještě vybývají tři případy samohlásky kryté následující souhláskou (pánem, pánům, pánech), jež se podle okolností mohou uplatnit zvláštní estetickou hodnotou. Jindy zas dávají koncovky téhož pádu možnost volby zaměřené k určitému zvukovému dojmu (jablkách – jablcích, píší – píšou a j. v.).

Z naší poznámky o harmonizačních a modulačních schopnostech češtiny plyne, že čeština již svým mluvnickým ústrojenstvím nabízí prostředky, jimiž lze zvukový ráz řeči v rozsahu velmi značném pozměnit a přeladit. Snad neuškodila ani zmínka, že již z moci samého Eróta má česká poesie jiný zvukový charakter než čeština normální.

Přidruží-li se pak ještě lexikální selekce, tedy výběr výraziva podle zřetelů zvukosledných, můžeme dospět k češtině, která – jsouc ještě pořád úplně prosta konstruktivistických násilností – zní kupodivu jinak než mluva českého všedního dne. To by snad vysvětlovalo subjektivní hlasy některých cizinců:

– Vaším jazykem jsem trochu zklamán, ale slyším-li jej z veršů vašich básníků, jsem jím okouzlen. –

IX

Pata Achillova

NĚJAKÉ TY SLABINY v svém ústrojení má každý jazyk, a zajiště i slabiny zvukové. Pokud jde o jazyky vzdělané do rozrostlé košatosti, vypulérované staletími, je každá taková slabina vyvážena nějakou předností.

Není tomu jinak ani co do češtiny. Námitky, které proti ní slyšíme po stránce libozvuku, lze snadno vyvrátit. S tím se ani nebudeme obírat, bylo to už kolikrát vyloženo způsobem vážným i humorným.

Vím však o jedné vlastnosti češtiny, jež opravdu znamená slabinu. Je to zjev pro mé uši „makavý“, i divím se, že si jej uvědomuje tak málo lidí. Týká se zvukového dojmu z mluvené češtiny, také jakési eufonie, ale nikoli té hláskové. Žádné strč prst skrz krk mi nevádí, ač se mu v praxi vyhnu. O něco jiného mi běží.

Hovorová čeština je jazyk nápadně *pomalý*. Pokud sahají mé poslechové zkušenosti, je o hodně pomalejší než italština, stejně než franština, španělština, portugálština, než ruština, srbocharvátština a bulharština, než angličtina a rumunština, a také než polština, což je při velké příbuznosti obou jazyků dvojnásob nápadné. Z jazyků, jimiž jsem slyšel mluvit, je tak pomalá jako čeština jen ještě němčina, a to spíš pruská a severní než od jihu. Máme, zdá se mi, dokonce jakýsi estetický ideál pomalého promlouvání. Slyšíme-li např. Itala, jak ze sebe vydává svou mateřštinu tempem opravdu kulometným, nevádí nám to, ledaže nerozumíme; ale jakmile velkou výjimkou některý Čech mluví česky ani ne tak rychle jako Ital italsky, Srb srbsky, Polák polsky atd., řekne-

me, že ten člověk „brebentí“. Znal jsem českého inteligenta, který se dokonale naučil jednomu balkánskému jazyku a hodně se stýkal s jeho příslušníky. Jejich hovorové tempo převzal do své češtiny. Artikuloval bezvadně, a přec byl dojem z té jinak pěkné češtiny nelibý, nemluvil jsem s tím hodným člověkem rád, a neměl štěstí ani v povolání, přes velkou věcnou kvalifikaci.

Nuže, čeština je jazyk pomalý. Platí však poučka z hudební estetiky: čím pomalejší hudební věta a skladba, tím melodičtější musí být. To nebudu rozprádat, přesvědčí se o tom i nehuďebník, srovná-li si v řadu melodičnost, jakou jsou v sonátě a symfonii vybaveny věty *Adagio*, *Andante*, *Allegro*, *Presto*. Co je to „melodičnost“? Je to – zde – bohatá profilovanost melická. Již z pohledu do not poznáte, o jaké „tempo“ může jít: zpěvná linie pomalých vět a míst je zprohýbanější.

Čeština však neklade proti pomalosti svého hovorového tempa bohatší členitost zpěvnou. Je nejen pomalejší než jazyky, o nichž jsem se zmínil shora, je také méně zpěvná. A zase nemyslím libozvučnost, nýbrž větnou melodii, složenou z intonačních intervalů, a zpěvný spád hlasu, tedy větné kadencování. Angličtina je dozajista méně libozvučná než čeština. Ale poslechněte si i jen takové *Yes*, oč je zvukově barvitější než naše *Ano*; na to jednoslabičné slovo zazpívá mnohý Angličan celé melisma. A obdobně ostatní z uvedených jazyků: jsou větnou melodií barvitější, profilovanější, a k tomu ještě jsou rychlejší přednesem. Výsledek je, že mluvená čeština působí dojmem zvukově plošným a šedivým. Proto není při poslechu valně sugestivní, nepřemlouvá už pouhým zvukem, její akustický efekt dojemový je slabší, než bychom čekali podle jejího složení hláskového. Někdy se mi zdá, že známý nemrav mnohých našich recitátorů, totiž přednes pustě pathetický, má příčinu v tom, že přednášeč chce bezděky vyvážit slabě vyvinutou hudebnost a tím i nepatrnou smyslovou dojmovost češtiny nadnášením efektů dynamických.

Sklon češtiny k šedé větné linii bývá ovšem ještě zesilován nectností téměř všenárodní, totiž leností mluvidel. K tomu se pojívá nenadanost řečnická a téměř stavovská vada naší inteligence – nedostatek temperamentu. Výsledky jsou známy: z pěti přednášek a veřejných projevů

jsou alespoň tři k uzoufání, ačkoli by nás jejich obsah možná potěšil, kdybychom jej neslyšeli, nýbrž čtli. Větné mélos Slováků je podle všeho bohatší, nadto je jejich tempo rychlejší, jejich přednes temperamentnější. I zde jsou výsledky známy: z pěti slovenských přednášek dá nám poslechovou a dojemovou satisfakci zpravidla všech pět, přičemž ani mnoho nesejde na obsahu.

Jsem přesvědčen, že zvuková členitost hovorového přednesu je mj. také závislá na životním prostředí a národních osudech. Proto pokládám tuto Achillovu patu češtiny za vyléčitelnou. Národ v příznivých životních okolnostech se trochu rozezpívá i svou mluvou a přidá v promlouvání snad i trochu do kroku. Že je u nás málo slunce, že jsme smutná země – tato národní skutečnost zní v můj sluch z šedé melodie a kadence téměř každé české věty. A přec je to jazyk, který by mohl zpívat a opájet.

X

Kapitola neúplná, ale obsažná, neboť pojednává o nejtajnější kráse češtiny

NEJTAJNĚJŠÍ A ZÁROVEŇ NEJVĚTŠÍ krásu češtiny má každý český člověk den co den v ústech, neřekne bez ní ani *Dobrýtro*, a přec o ní neví svým vědomím. Zpravidla ani člověk se školami ne. Linguistovi je ovšem dobře známa. Básníkům? Kdo z nich za něco stojí, má ji v krvi, i není ani třeba, aby o ní hloubal.

Záleží ta krása v tom, že čeština nezná nijakou závislost samohláskové kvantity na slovním přízvuku. Samohlásková délka je odpoutána od přízvuku, je to veličina absolutizovaná: také samohláska v slabice nepřizvukované může být dlouhá, a to stejně dlouhá jako samohláska v slabice přízvučné. Jinými slovy: máme v češtině přízvučné slabiky se samohláskou dlouhou, přízvučné slabiky se samohláskou krátkou, nepřízvučné slabiky se samohláskou dlouhou, nepřízvučné slabiky se samohláskou krátkou. Typy: *Míla* – *myla* – *milá* – *myla*. To znamená, že se přízvuk v češtině může se samohláskovou délkou krýt, ale že se s ní také může všelijak rozcházet. Matematik ať vám poví podle permutačního vzorce, kolik různých sestav dají pak z tohoto hlediska česká slova dvouslabičná, tříslabičná, čtyřslabičná, pětislabičná – rozuměj, kolik *typů* sestav. Již slova dvouslabičná dávají tyto typy navzájem dokonale rozrůzněné a pro sluch i dojem nezaměnitelné: *Míla* – *smílá* – *milá* – *myla*. Tedy již u nich čtverý typ slov se čtverým charakterem a rozvržením *přirozených* délek slabičných.

Taková samostatnost samohláskových délek je mezi jazyky vzácností. Vyznamenávala oba jazyky antické; v dnešní Evropě má jen maďarština něco obdobného jako čeština. Neumím maďarsky, nemohu to posoudit. Ostatně ani v říši jazykového krásna nesejde na tom, je-li určitý povahový rys jazykový tak vzácný jako tříhlavé tele: záleží na tom, co se z toho rysu podává.

Pro češtinu se z odpoutanosti slabičné kvantity od přízvuku podávají jí věci esteticky rozhodující. Nezávislost samohláskových délek na přízvuku znamená, že i nejprostší česká věta je prolnta kontrapunktem přízvuku a dlouhých samohlásek v slabikách nepřizvukovaných. Vzniká tak nesmírná mnohotvárnost zvuková, a proto i estetická. V *každé* české větě i nejmenší posun v posičních vztazích mezi přízvukem a přirozenými slabičnými délkami způsobuje zcela jinou akustiku větného celku.

Abychom si to znázornili, zvolme si nikoli celou větu, nýbrž nějaké o sobě hodně prosté sousloví, a obměňujme si je co do rozložení samohlásek dlouhých a krátkých. Volím namátkou sousloví *peruť mě nese*, což je s hlediska prosodie přízvučné daktyl s trochejem. Označíme si: slabiku přízvučnou a s dlouhou samohláskou $\underline{\hspace{0.5em}}$, slabiku přízvučnou a s krátkou samohláskou $_$, slabiku nepřízvučnou s dlouhou samohláskou $\smile$, slabiku nepřízvučnou s krátkou samohláskou $\smile$. Prosím vás, abyste v obměnách, jež teď uvedu, zanedbali všechny rozdíly, které snad vyplývají pro váš dojem z rozdílných slovních významů anebo z rozdílu ve zvukovém zabarvení vystřídání slov, a abyste se soustředili jen na dojem, který se bere z výskytu a polohy dlouhých a krátkých souhlásek. Tedy:

<i>peruť mě nese</i>	$_ \smile _ _ \smile$
<i>peruť mě vznáší</i>	$_ \smile _ \underline{\hspace{0.5em}} \underline{\hspace{0.5em}}$
<i>peruť má nese</i>	$_ \smile \smile _ \smile$
<i>peruť má mává</i>	$_ \smile \smile \underline{\hspace{0.5em}} \underline{\hspace{0.5em}}$
<i>na křídle touhy</i>	$_ \smile _ \underline{\hspace{0.5em}} \smile$
<i>perutí touhy</i>	$_ \smile \smile \underline{\hspace{0.5em}} \smile$
<i>vzlétaje touhou</i>	$\underline{\hspace{0.5em}} \smile _ \underline{\hspace{0.5em}} \underline{\hspace{0.5em}}$
<i>unášen touhou</i>	$_ \smile _ \underline{\hspace{0.5em}} \underline{\hspace{0.5em}}$
<i>touhou svou vznášen</i>	$\underline{\hspace{0.5em}} \smile \smile \underline{\hspace{0.5em}} \smile$

<i>touhou svou nesen</i>	—	—	—	—	—
<i>touhou svou letím</i>	—	—	—	—	—
<i>vznáším se touhou</i>	—	—	—	—	—
<i>touhou svou vzlétám</i>	—	—	—	—	—

atd. atd.

Všechny možnosti obměn v našem sousloví (daktyl + trochej) tím ještě nejsou vyčerpány, kdo chceš, bav se jimi, je to prospěšnější kratochvíle než křížovka. Ale oč nám šlo, je snad již nabíledni: nepřeborné možnosti sestav a variací, jimiž zde čeština vládne. Považte, že jsme zkoumali kratičké sousloví složené z pouhých pěti slabik – ostatně by to nemusilo být sousloví, stačila by pětislabičná slova. Z toho plyne, že možnosti takových variací v jediném verši např. i jen osmislabičném dosahují už počtu velmi značného, v básni i jen dvanáctiveršové čísla pomalu již astronomického.

Čtenáři, čtenářko – rozprávíme-li spolu o těchto věcech, nejde o nějaké hnidopišství, nýbrž o převýznamnou složku jazykové výstavby estetické. Dej nyní, pěkně prosím, dobrý pozor! Snad ti někdo tvrdil, že sestavy typu *touhou svou vzlétám* (sousloví se samohláskami vesměs dlouhými) jsou v řeči a při přednesu časovým trváním delší než sestavy typu *peruť mě nese*. V této formulaci je to tvrzení nesprávné. Slova typu *neseme* nemusí být časovým trváním „delší“ než slova typu *dávává* – chci-li, mohu slovo *dávává* vyslovit třeba i rychleji než slovo *neseme*. Ale chci-li vyslovit slovo *neseme*, tedy slovo krátkoslabičné, tempem zvolněným, pomaleji, než je normální akustické trvání toho slova, vyjde mi ve výslovnosti *stakatový* přednes *ne-se-me*. Vyslovím-li však slovo typu opačného, tedy např. *dávává*, sebepomaleji, mohu zachovat přednes *legatový*, a to prostým zdĺoužením jeho samohlásek už o sobě dlouhých. K takovému dĺoužení nabádá však automaticky každá dikce vznosnější, tedy především dikce básnická. I má tedy český básník v dĺelce slabičných samohlásek a v kontrapunktu mezi samohláskovou slabičnou dĺelkou a přízvukem ideální prostředek, aby nám vsugeroval zpomalený nebo zrychlený chod a dech verše, sloky, věty, odstavce, aby dal textové pasáži slavnostní pomalost, rytmickou

hybnost, pádnou úsečnost, dramatický spád, plápolavou rozkolísanost, toužebnou vláčnost. Srovnajte např. čistě „fysiologický“ dojem z těchto sousloví:

dere se vpřed	—	⤿	⤿	—
valí se vpřed	—	⤿	⤿	—
valí se dál	—	⤿	⤿	⤿
vírně a dál	⤿	⤿	⤿	⤿
víří tu dál	⤿	⤿	⤿	⤿
vířivá dál	⤿	⤿	⤿	⤿
vířivá dál	⤿	⤿	⤿	⤿
atd. atd.				

Je tedy nad slunce zřejmo, jak čeština požehnala svým básníkům a stylistům, stojí-li za něco. Dala jim do rukou klíč a regulátor, jímž mohou sousloví, verš, větu, odstavec při stejném počtu slabik zdloužit do chodu nejpomalejšího, zkrátit do údernosti nejdynamičtější, a nadto ještě shodou nebo neshodou přízvuku s přirozenými, tedy samohláskovými délkami slabičnými – zase bez jakékoli vázanosti na „logický“ význam slov a obsahu – budit dojem klidu, rovnovážnosti, pohody, anebo zas neklidu, vzruchu, plápolavé rozevlátosti, a zas i ochablosti, smutku, touhy. Každý dokonalý český verš (a věta nejinak) je již z autorova podvědomí spoluurčován a spolubudován těmito zřeteli. Přesvědčíte se o tom hravě na ten způsob, že se pokusíte – šetříce do krajnosti básníkovu výraziva – změnit počet a rozvržení samohláskových délek ve verši a zkoumáte pak dojemový rozdíl mezi veršem básníkovým a svou obměnou.

Tak např. namátkou Máchovo:

<i>Tichý</i>	<i>jsem</i>	<i>co</i>	<i>harfa</i>	<i>bezstrunná</i>
—	⤿	—	⤿	—
<i>Zavěšená</i>	<i>v</i>	<i>kobce</i>	<i>otců</i>	<i>přešlých</i>
—	⤿	—	⤿	—

Anebo rovněž Máchův verš:

V hloubi citů kde mám slova vzíti

— — — — —

Obměňme třeba takto:

Ztich' jsem už co bezestrunná harfa,

— — — — —

jež je zavěšena v hrobce rodu

— — — — —

a takto:

V hloubi citu kde jen slova vzíti

— — — — —

Svou obměnou si uvědomíte do makavosti, že tajemství krásy v Máchových verších, jejich velké Largo a Cantabile, spočívá z velké části v tom, že dlouhé samohlásky jsou tak často položeny do slabik nepřizvukovaných. Výsledek je pak typické máchovské *Legato* slov a souloví; k tomu ještě jsou v příkladě prvním nepřízvučné délky položeny do ženského vyústění verše, což způsobuje táhlé vyznívání.

*

Abychom trochu odbočili: důsledky těchto skutečností se neomezují jen na estetickou strukturu jazykovou. Zasahují co nejpronikavěji také do tvorebných zákonů veškeré české vokální hudby posmetanovské, tj. do vokální hudby, jež rozvržením těžkých dob v taktu i rozvržením not dlouhých a krátkých hledí zároveň jak k českému slovnímu přízvuku, tak i k samohláskovým délkám slabičným. To pak způsobuje zcela osobitou a zvláštní *hudební* strukturu každého českého zpěvního partu (posmetanovského). Kdybyste cizímu hudebníku ukázali libovolný český part operní, sborový, písňový, ale tak, že byste mu zakryli český text, aby nevěděl, ze které země se ta hudba bere, přec jen vám naráz poví,

že to je part velmi zvláštní, velmi „zajímavý“, především svými *synkopami*. A to je opravdu, a to do takových důsledků, že překládat zhudebněný, tedy notově fixovaný český text do jiného evropského jazyka je počínání krkolomné; za touž dobu a daleko snadněji vám přeložím tři cizí opery do češtiny než jednu jedinou českou např. do němčiny. Málokdo u nás si uvědomuje, že nebýt té nezávislosti samohláskových délek na přízvuku, vypadala by veškerá posmetanovská vokální tvorba českých skladatelů úplně jinak, než jak rytmicky vypadá.

I jde tedy o závažnou zvláštnost češtiny. Podívejme se, jak se s ní vyrovnává jazykový život!

V normálním českém textu, tj. v hovorovém anebo písemném textu, který není ustrojen se zvláštní záměrností, aby rytmus a slabičná kvantita byly nějak úkonně organisovány, bývají slabiky s krátkou samohláskou ve značné číselné převaze nad slabikami se samohláskou dlouhou. Číselný poměr je tu kolísavý; z normálních vět sdělovacích, jež jsem s tohoto hlediska propočítal, byl v některých poměr slabik s krátkou samohláskou k počtu slabik s dlouhým vokálem 2,30 : 1, v jiných až 5 : 1, vždy však byly krátké samohlásky v procentní převaze, ačkoli jsem všechny dvojhlásky přičetl k dlouhým samohláskám. Z dlouhých samohlásek pak připadá většina zpravidla na slabiky *nepřizvukované*. Z těchto dvou faktů se podávají dva důsledky:

z faktu druhého plyne, že se kontrapunkt přízvuku s přirozenou slabičnou délkou rozehrává i v nejnormálnějším českém textu nijak záměrně neustrojeném;

z faktu prvního – značná převaha samohlásek krátkých nad dlouhými – plyne, že sousloví anebo věta s velkou převahou dlouhých samohlásek nám bude nápadnější než sousloví anebo věta s převahou vokálů krátkých. Myslím, že nepronáším planý soud subjektivní, pravím-li, že věta jako třeba:

zdá se, že máme rádi dlouhé hlásky

budí již trochu naši pozornost, a to právě tím, že v ní stojí šest samohlásek dlouhých proti pěti krátkým, což – viz poznámku shora – není

poměr obvyklý. Nevzbudí však nijak pozornost našeho vnějšího nebo vnitřního sluchu, slyšíme-li větu složenou výhradně ze slabik se samohláskou krátkou, např.:

kvantita apeluje na sluch našeho nitra.

Aby se taková věta složená jen ze slabik krátkých aktualizovala svou kvantitativní úchylností od normálu pro naši vnímající pozornost, bude třeba, aby se k této úchylnosti od normálního průměru českých vět přidružila ještě nějaká zvláštnost rytmická anebo nějaká dojemová dolehavost obsahová, tedy např.:

Něco zašelestilo. – Zablesklo se. – Utekli do jednoho. – Nic z toho nebude. – Jsou to baby z bab a šelem. – Klam a mam je všechno na světě.

Z těchto faktů se pak podávají některé směrnice pro češtinu záměrně ustrojenou k nějaké estetické úkonnosti.

Hovorová čeština z kontrapunktických možností jazyka netěží, čímž chce říci, že se konfigurace kontrapunktu mezi přízvukem a přirozenými slabičnými délkami ponechávají náhodě, v jaké je přináší přirozený tok mluvy. Zcela tak si počíná i psaná čeština jen užitková, tedy např. čeština úředních spisů. Ale již u literatury naukové je alespoň myslitelný případ, že autor bezděčně a nevědomky reguluje tento kontrapunkt ve smyslu určitých představ o dokonale ladné a kadencované větě atd.; a je to případ ovšem nejen myslitelný, ale i žádoucí. U krásné prózy, je-li esteticky jen trochu vyspělá, půjde již zpravidla o jakousi účast alespoň autorova podvědomí na výstavbě vět s hlediska jeho subjektivního ideálu např. o větném kadencování, tj. o rytmickém a zvukovém zakončení věty. Není třeba, aby si autor byl svého usilování o určitý povahový ráz věty po těchto stránkách vědom. Řekne si třeba jen, že ta a ta věta mu nějak „nezní“, i obmění ji; rozbor by potom snad ukázal, že mu tanul na mysli jiný kontrapunktický sled slabik, než měla věta původní.

Nepoměrně větší vytvářecí spoluúčast má pak tento kontrapunkt ve verši. Zásadní není třeba, aby si básník těchto věcí byl vědom, a můžeme pokládat za věc zcela jistou, že většina českých básníků netvořila

a nepilovala verše *vědomě* podle nějakých určitých zřetelů kontrapunktických v našem smyslu slova. Básníková vědomí zde netřeba, ač není ovšem na škodu; básníka zde vede to, čemu se říká vnitřní sluch; v ideálu veršové dokonalosti, který je u každého básníka jiný, ale k němuž svými cestami spěje každý básník, aby slovy uskutečnil rozezvucenou hudbu nitra, je již spoluobsažen určitý kontrapunkt (určité kontrapunktické varianty) posičních vztahů mezi přízvukem a slabičnou délkou. Isolovati do vzorcovité definovatelnosti podíl, který v souhru estetických složek veršotvorných připadá na poměr mezi přízvukem a posicí dlouhých i krátkých samohlásek, bude ovšem vždy úkolem velmi složitým a pracným; nad každou pochybnost však je, že *každou básnickou osobnost vyznačuje tíhnutí k určitému kontrapunktickému typu.*

Zároveň je mimo každou pochybnost, že právě tento kontrapunkt je nejhlubším bytostným tajemstvím každého dokonalého českého verše. Je například tajemstvím Erbenovým, tajemstvím básníka tedy, jemuž byl v těchto věcech dán sluch tak geniální, že Erbenovo dílo uchvátilo sice náraz celý národ, ale vymykalo se, pokud šlo o rozpoznání rytmického organizačního principu, po tak dlouhou dobu každé prosodické formulaci – do té míry, že básník byl dokonce viněn z prosodické anarchie a nepochopitelného chybování (výtky rytmičtí J. Krále). A zatím Erben svým zdánlivě tak rozvolněným veršovým útvarem vyvodil jen geniálně radikální důsledky z nejbytostnějšího principu češtiny.

A obdobně nebyli tak dokonale na hlavu a na uši padlí čeští časoměrníci, ačkoli se nezachováváme podle jejich tužeb a nenastolíme časomíru jakožto prosodický princip vévodící českému verši. Pravda je zde opravdu uprostřed a záleží v tom, že dokonalý český verš je organisován přízvučně, ale za subjektivně volné souhry přízvuku s fakty „časoměrnými“, totiž za souhry s kontrapunktem mezi přízvukem a přirozenou slabičnou délkou.

Je ze zvláštností českého sluchu jazykově hudebního, že v rýmech můžeme zanedbat rozdíl samohláskových kvantit: *stál – dal, duši – tuší, říci – lvicí, vřava – mává* jsou nám rýmy zvukově tak dokonalé, jako rýmy *stál – dál, kruší – tuší, lžící – lvicí, vřava – hlava*. Tak ale-

spoň zpravidla; mohou ovšem pro básníka nastat případy, kdy bude dbát dokonalé shody samohláskových délek v rýmu a kdy tedy zamítne rým *stál – dal, duši – tuší*, jehož jindy použije bez váhání. Než celkem přec jen platí, že takové délkové rozdíly tolerujeme. Jinak si počínala poesie staročeská a vůbec středověká evropská, pro niž dokonalá shoda rýmových samohlásek náležela k nepsané estetice verše, a to tak, že úchylky (třebas v Legendě o sv. Kateřině) jsou sporadické, a proto nápadné. Alespoň převážně si takto počínala ještě i poesie obrozená, např. Mácha. Je to jeden z četných dokladů, jak velmi se estetický ideál mění a jak každý a jakýkoli „jazykový cit“ je podmíněn dobou.

Naše dnešní nedbání rozdílů v kvantitě rýmových samohlásek odlišuje českou poesii např. od rýmového ideálu německého, podle něhož rýmy samohláskovou délkou neshodné, jako třeba *Not – Gott, Strafe – Waffe, Grate – Gatte*, jsou sice přípustné, ale nevitány, přičemž jsou básníci, kteří takové rýmy do své tvorby nepouštějí vůbec.

Tolerování délkové neshody v rýmech má významný důsledek: české rýmové možnosti dosahují počtu velmi značného, např. v poměru k němčině. Po stránce rýmových možností, k nimž nadmíru dopomáhá i bohatá rozvitost českého skloňování a časování, je čeština dozajista jedním z nejděčnějších jazyků evropských, a to i tehdy, dbá-li básník po jiných stránkách rýmů co nejdokonalějších.

V každém dokonalém českém verši je kontrapunkt tvořený souhrou mezi přízvuky hlavními i vedlejšími a dlouhými i krátkými samohláskami jednou z rozhodujících složek estetického dojmu a účinku. Zde jsou skryty estetické hodnoty nikoli snadno postižitelné sluchu cizincovu. A především nadobro nepřenosné do cizincovy mateřštiny, v níž každá přirozená délka slabičná zpravidla splývá s přízvukem. Každý dokonalý český verš – a náleží sem i přemnohý verš lidových písní – vymyká se, a to *naprosto*, metricky adekvátnímu převodu do cizích jazyků.

Opravdu namátkou stůj zde doklad:

*v zemi trpké, jižto tvrdý kámen hor
jako kalichem by kol dokola vroubí*

Což by ve slušném převodu do němčiny znělo asi takto:

*herbes Land, das hartes Felsgestein
kelchgestaltig fasst und ringsum randet*

Je to opravdu převod slušný, nespokojuje se věrným tlumočením smyslu, hledí i ke zvukové organizaci, a to tím, že v prvním verši za Nerudovu zvukově významnou dvojici (zvukosled) *trpké – tvrdý* zavádí dosti rovnocennou aliteraci *herbes – hartes*; stejně jako Nerudův originál uvádí již ke konci prvního verše hlásku, která pak příznačně vládne verši druhému (*kámen – kalichem – kol – dokola*), přičemž převod ovšem střídá „g“ a „k“ (*Felsgestein – kelchgestaltig – ringsum*). Tedy tlumočení nikoli zlé, dosti výrazné. A přec jen se v něm ztratilo něco velmi podstatného – náš kontrapunkt. Neboť Nerudovy verše mají tento půdorys:

— ◡ — ◡ — ◡ — ◡ ◡ —
— ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ ◡

kdežto převod, hledíme-li k slabikám přirozeně dlouhým, má půdorys mnohem prostší, totiž:

— ◡ — ◡ — ◡ — ◡ ◡
— ◡ — ◡ — ◡ — ◡ —

Anebo:

*Sedmdesát tisíc je nás
před Těšínem, před Těšínem*

Což je tedy:

— ◡ — ◡ — ◡ — ◡
— ◡ ◡ — ◡ — ◡ ◡

Převod by zněl asi takto:

*Siebzigtausend leben wir noch
dort vor Teschen, dort vor Teschen*

Což je jenom:

— — — — —
— — — — —

Co se převodem ztratilo, je nemálo – fakta prostě rozhodující pro výsledný estetický dojem z těch veršů: mezi českým originálem a jeho věrným německým převodem zeje celý svět jakostných rozdílů. A tak bychom si mohli konfrontovat sterý verš českých klasiků s jeho převodem do mnoha jazyků, a vždy by byl výsledek našeho zkoumání týž: hodnoty, jež kontrapunkt přízvuku a přirozené slabičné délky vnáší do českého verše, jsou nehlubším tajemstvím české poesie a zároveň jsou naprosto nenapodobitelné.

I máte zde zas kus českého osudu. Nedosti na tom, že čeština je pro velký svět jazyk ne zrovna důležitý, nadto pak i jazyk pro cizince zoufale nesnadný a již proto opomíjený; nedosti na tom všem – i jeho největší krása je nesdělitelná, a českou poesii, tedy výkvět veškeré jazykové kultury české a v hudbu proměněný zvuk českého slova, nelze po hlubší pravdě tlumočit cizím jazykem.

Zajisté, každý jazyk má zvláštní hodnoty zvukové a rytmické, i stává se víceméně nepřeložitelným, jakmile se z těchto hodnot záměrně a selektivně těží pro organizaci a výstavbu nějakého estetického celku. Takový záměr je dán především v poesii, a proto je každá poesie vystupňováním zvukových zvláštností daných v národním jazyce: *dikce poetická je vždy nejnárodnější* ve smyslu netlumočitelných hodnot zvukových. Sem hledí např. v poesii anglické: spousta monosylabik se vším, co z nich plyne pro rytmus a dynamiku, bohatá „paleta šedí“, zvláštní možnost angličtiny jakožto jazyka hybridisovaného kolorovat a probarvit germánské výrazivo neméně anglickými slovy původu ro-

mánského; v poesii francouzské: hudba nosovek, spousta nejpřirozenějších asonancí, nenapodobitelný, protože spíš jen větný rytmus francouzského verše; v poesii ruské: živelná, téměř démonická hybnost a perutnost ruského jambu a anapaestu; v poesii německé: současné uplatňování dvojího principu zvukových spodob, totiž rýmu a stabreimu. Ale všechny tyto hodnoty lze přec jen nějak napodobit nebo nahradit (poměrně velmi snadno německý stabreim): kdežto *česká dvojprosodie přízvuku a přirozené slabičné délky* se napodobit a nahradit nedá. Nenapodobitelnosti českého verše se ještě nejspíš blíží nenapodobitelnost verše ruského, jež se ovšem bere z faktů zcela jiných.

*

Abych však nezůstal nikomu dlužen: úvodní věta této kapitoly prohlašuje, že bez nejtajnější krásy češtiny neřeknete ani *Dobrýtro*. Je snad už zřejmo, jak to míním: řeknete-li *Dobrýtro*, utvořili jste toto: — ∪ —. Řekne-li váš kluk *Kulíbám*, řekl toto: — ∪ ∪. Řeknete-li *Možná pozítří*, utvořili jste toto: — ∪ — ∪ ∪. Myslíte-li si, že to nejsou žádné čáry, nesrovnávám se s vámi ani trochu. Jen se zeptejte bystřejšího cizince, zda ve své řeči svede něco podobného.

A tak tedy vidíte, jací jste chytráci a kumštýři, a ani jste to o sobě nevěděli. Věděli jste sice, že jste náramní chlapíci – ale do takové míry až černokněžnické, to jste si o sobě snad přec jen nemyslili. Ode dneška tedy jste o sobě poučení. Můžete o sobě klidně říci, co o sobě prohlašuje ten Molièrův přeslavný Monsieur Jourdain, neboť na mou duši a na sto hříchů – *vous faites de la prose sans le savoir*.

A jakou prózu, hotové zázraky prózy. I když, pokud jde o váš podíl na ní, nestojí za jedno promile zlámané grešle.

Vous faites de la prose sans le savoir, abyste věděli. A kdyby vás tak mohl slyšet Flaubert a byl poučen naší kapitolkou právě absolvovanou, přidal by vám na cestu své božské: *C'est hénaurrrme!!!*

A teď mi nepukněte pejchou, prosím vás!

Z JEJÍHO KOTLE ČARODĚJNIC

XI

Nedokrasovědec a zánebí

ČÍM VYŠŠÍ A VYSPĚLEJŠÍ duchovní život, tím hustěji je zabydlen *odstíny* představ, vněmů, dojmů, pojmů: de la nuance avant tout! A předpona a přípona – toť jazykové prvky nejen významotvorné, ale přechasto též odstínotvorné: viz třeba případy jako *zapomenouti*: *pozapomenouti*; *sivý*: *nasivělý*; *kalný*: *pozakalený*; *kout*: *zákoutí*. Ať žije požehnané dílo předpon a přípon: mají nedomyslitelně velký podíl na vyšší úkonosti veškeré jazykové soustavy. Co teď uvedu, bude bědně kusé již proto, že povědět soustavně o českých předponách a příponách znamená napsat dvousvazkovou knihu, jak ji o tvoření slov v češtině chystá prof. dr. Šmilauer. Pomímám např. hned funkci, kterou mají předpony ve velkolepé soustavě vidů slovesných: *pozapomenouti*, *dotvářeti*, *utýrati*, *zaštěkati*, *poštěkávati*, *zařečňovati si*.

Proto jen paběrky.

Předpona *na-* u přídavných jmen, jež vyjadřuje mírný stupeň vlastnosti, zahrávání a přechod do ní, sklon k ní – typ: *natvrdlý*, *nazelenalý* – byla ve starším jazyce rozšířenější než dnes a tvořila tvary jako *náhořklý*, *náhluchý*, *náchlupatý*, *náhrbovatý* (tj. přihrblý); v XVI. století se říkalo *návsteklý člověk*, *návzdorná mysl* (urputná), říkalo se také *návolavý* (se sklonem k voleti), *nákřivý* (nakřivený, pokřivený); u Dačického čtu *nakulhavý na obě nohy*. Táž předpona dává spolu s některými příponami drahocenné barevné odstíny, pravé chlouby české palety: *narůžovělý*, *nazlátlý*, *zažloutlý* a mnoho jiných; je o nich zmínka v kapitole o českých barvách, rád bych jen ještě upozornil na velmi

jemný rozdíl mezi typy *požloutlý*: *zažloutlý*: *nažloutlý*: *přížloutlý*. Co je *požloutlé* nebo *zažloutlé*, zahrává do žluti po celém viditelném povrchu, přičemž postup žloutnutí je již dovršen anebo dosti pokročil; co je *nažloutlé*, zahrává do žluti rovněž po celém povrchu, ale chemická změna žloutnutí se zatím jeví jen lehkým přebarvením barvy základní; *přížloutlý* papír může podle mého jazykového vnímání znamenat papír *nažloutlý*, ale ještě spíš papír lehce žloutnoucí po kraji, na okrajích.

Předpona *po-*, což je předpona s významem velmi proměnlivým, dovede někdy výrazně zlehčit pojem a představu, váhu a míru našeho konání – srovnajte jen *milovali se* a *pomilovali se* (a rozešli se). Jindy tato dokonavá předpona vytváří nádhery jako *popovídati si*, což je slovo přerozkošné: to jsme si popovídali, vidíte? (Nebo *popovídaly*? Spíš, řekl bych, *popovídaly*.) – Předpona *u-* se svým obsahem dokonavosti konečné a mnohdy tragické (*mříti*: *umřítí*) dává nám drahocennosti jako *ulítaný*, *udýchaný*, *upocený*, *umolousaný*, *umazaný*, *ufňukaný*, *ubrečený*, *uzlobený*, *ukoptěný*, *uslintaný*, *uvozhřený*, *umluněný*, *utahaný*. – Předpona *do-*, kterou dospíváme k cíli předurčenému naší vůlí anebo samotným osudem, dovede vedle mnohých jiných věcí působit tragikou lakonickou, „náhrobkově“ zhuštěnou, jakmile se spojí se slovesem, které je odvozeno od jména pro nositele nějaké činnosti stavovské, nějakého poslání životního: *doučiteloval*; *dopráškoval*; *dosekerničil*; *doapoštoloval*; jindy kouzlí elegické krásy, jako *doběrek*, *dožínky*, *dokosky*. – Již v tom, co jsme si podotkli až dosud, je mnohá spanilost, kterou by nám mohl závidět leckterý jazyk; jenže jazyky neznají řevnivé závisti, a pokud se oddávají závisti národové a státy, netýkává se osudné ultimatum před vypověděním války požadavku, aby si sousední p. t. huncvútská vláda neobtěžovala vydání do 24 hodin ty a ty předpony anebo tolik a tolik slovíček z pokladu svého výraziva. Nikoli v každém smyslu, ale zajisté v tomto je jazyk v mezinárodní politice dokonalý nonvaleur, věc, která nikomu nestojí za to. Myslíte, že se na to durdím? Ach nikoli, jsem tomu věru rád.

V mateřštině má každý, řekl bych, své miláčky mezi slovy; a patrně i mezi předponami a příponami; kde to fakta jazykové soustavy připouštějí, bude také každé údobí jazykového vývoje mít své předponové

a příponové favority, viděli jsme to již na příkladech jako *nahrbovatý*, kde my zas favorizujeme předponu *při-*(hrblý). Nuže tedy, mou nejmilější českou předponou je *vz-*. Bývala to také předložka: *vz vodu* – proti vodě, tato předložka vzala úplně za své, zbyla nám jen předpona. Bez každého přepínání: magická a čarovná předpona chtění vzhůru, spění vzhůru, tlaku vzhůru. Jen poslyšte – člověk si to má říkat zcela pomaloučku, aby se to rozplývalo na jazyce jako vzácný plod: *vz-duch*, *vz-dech*, *vz-dychati*, *vz-lyk*, *vz-pomínati*, tj. vybavovati z hlubin a šachet paměti nebo i nepaměti stoupavým pohybem vzhůru; *vzh-led*, *vze-zřeníní*, *vz-nět*, *vz-pláti*, *vz-dor*, tj. co se dere vzhůru z nás, *vztek-*, tj. co kypivě vytéká na povrch naší bytosti, *vz-dělati*, *vz-dělání* – stůj: mylně usuzoval F. V. Krejčí na shodu s německý Bildung, a pravdu měl V. Ertl, když usuzoval zcela jinak (NŘ XI–3). – Té předpony bývalo v češtině daleko víc, např.: *vzbáti se* (začít se báti, dostati strach); *vzběhnouti*; *vzbíti* (nahoru přibíti); *vzbráti*; *vzbrojiti*, tj. ozbrojiti, vyzbrojiti; *vzbydliti* (zabydliti); *vzbytčeti* (nabýti hojnosti); *vzcelovati*, tj. podelovati; *vzděditi* (zděditi); *vzdíti*, tj. nazvati, přezvati; *vzdiviti*, tj. učiniti divem, zázrakem; *vzdlužiti se* (zadlužiti se); *vzezpívati* (zapěti, zanotovati); *vzhrdati*, *vzmodliti se*, *vzradovati se*, *vzchváliti*, *vzhzrzeti* a j. v. Dnes ta ctná a spanilá předpona obchází v některých slovech nazapřenou, incognito, se škraboškou na tváři: *zpuřný*, *zpuřník* je správněji *vzpuřný*, *vzpuřník* – od *vzpoury*, náporu vzhůru; *schovanec* je vlastně *vz-chovanec*, nikoli tedy tvor u někoho schovaný, nýbrž někomu na vzchování, vychování svěřený; naše *vstáti* znělo původně *vzstáti*; *schod* je vlastně *vzchod*.

K označení velikosti nad rozměry pokládáné za normál slouží střídavě předpony *vele-* a *arci-*: *velekněz*, *veledílo* nebo *arcidílo*; ale všimněte si, že obě předpony, ač shodné významem, jsou navzájem zastupitelné jen někdy, kdežto častěji jedna z nich nemůže zaskočit za druhou; neřekneme např. nikdy *velelhář*, *velelotr*, *veledílko*, vždy jen *arcilhář*, *arcilotr*, *arcidílko*.

I tak mechanická a automatisovaná předpona jako popiračné *ne-* dověde vykouzlit krásy, následuje-li za ní ještě před slovním jádrem další předpona *do-*: je to typ *nedomrlý*, *nedokřísnutý*. Zvláštní zálibu

jeví v takových tvarech Palacký, čteme u něho tvary *nedorozum* – *nedočeský* – *Nedoněmec* – *nedokrasovědec*, tj. estetický nedouk.

Ještě slůvko o dvou předponách s významem zveličujícím a s některými poutavostmi jejich života v jazyce. Je to předpona *pře-*, tak krotká a zevšednělá v *přemilý*, *přeškoda*, ale podivuhodně výrazivá v některých slovech nářečních: *pregazda*, což je hospodář velký, zámožný. Má ta předpona v mluvě lidové i tu zvláštnost, že se dovede všelijak zatoulat: lidová píseň řekne klidně místo *můj přemilý* – co řekne? *Přemůj milý* řekne. Ale o tom si přečtěte v mých „Malovaných dětech“, knížce o češtině lidové písni.

A pak tedy afektivní předpona *roz-*, zajisté nemálo pěkná v sousloví *Bože rozbože*. V lidových písních se rozžívá ještě docela jinak, např. do tvaru *rozjablůňka*, což je jablůňka milá, rozmilá (Sušil, 437). Krásy až dost, třebaže se zde pozdíme za lidovou ruštinou, jež má a do písni vkládá i slova jako *rozkanalja*.

*

Čáry a čertovinky významotvorných *přípon* jsou ještě podivnější, zajisté však ještě rozmanitější. Začínají se třebas tím, že nepoví ani nejmoudřejší bába, neřku-li filolog, proč máme v celičké češtině jen dvě slova na *-da*, a z jakého tajemného úradku to jsou právě jen slova *pravda* a *křivda*, tedy dvojice protikladná, uvážíte-li, že starší význam slova *pravda* je také „právo“. Najdete-li mi nějaké třetí slovo na *-da*, bude to pro mne junda, a to již proto, že se snad budete domnívat, že právě *junda* je tím třetím slovem – ale není, když vám říkám: co máte za příponu, je pouhá koncovka, a to je rozdíl, velký rozdíl.

Jako mám svého miláčka mezi předponami, mám jej i mezi příponami. Je to přípona *-í*, jejímž přispěním vznikají podstatná jména rodu středního a z níž se bere požehnání nepřeborné. Kdekoli se přitočí a přibočí k nějakému jménu rostlinnému, vykouzlí bujivou divočinu rostlinnou, nějaké přírodní Paradou: *mlází*, *křoví*, *houští*, *vrbí*, *jahodí*, *maliní*, *ostružiní*, *rákosí*, *ořeší*, *dubí*, *doubí*, *bučí*, *jalovčí*, *olší*, *rokytí* – představy lahodné a vonné, vlavé a sličné, hotové fauvistické vise. Já a na výlety, na tramp? Už mě to trochu unavuje; ale rozložím si na stole lístky se slovíčky jako tato, a jsem naráz větší pán než sám Velký šerif

sázavských cañonů; co dím, jsem pak sám Maugli. – Skoro bych byl zapomněl, i *větvoří* sem patří, ovšem a jistě; to by se opravdu nemělo dít, aby někdo klevetně žehral na toto slovo, že prý je zbytečné – ma foi, *není* zbytečné, když vám říkám. Zavírám na chvíli oči: *olší* – můj ty Bože, jak přesličné slovo, že se do dvou slabik může vejít tolik krásy krásoucí – a větší ještě, než jí v sobě má každé „skutečné“ *olší*.

Pak ta útloučká přípona *-í* dovede vyčarovat představu hrozitánsky velkých rozloh: *Černomoří*. Kde jí na druhém konci slova přihrává předpona *po-* nebo *sou-*, vzniknou často slova znamenající celou učenou soustavu nějakých věcí: *potrubí, souostroví, soustátí, sousloví*. Jindy zas takovou představu velkých rozloh: *poříčí, povodí, pomoří, pohoří, podolí, pohůří*. Kouzla i tam, kde si přibere na pomoc předponu *pod-*: *podkroví, podstřeší, podnebí, podnebesí, podsvětí*, a k tomu dvě spanilá slova mně nade vše drahá: *podjaří, podletí*. Jiné čáry přípony *-í* se všelikými předponami: *obočí, podpaží, podkolení, poprsí, přímoří, předpekli, úbočí, předpolí, nádvoří, poschodí*; pak spousta nádherných oblastních označení podle jmen řek a hor, s předponou *po-*: *Posázaví, Pobrdí, Podyjí, Podunají, Polabí* atd. atd.; též s předponou *pod-*: *Podkrkonoší*. A je také *povrchlí* s významem výšina, malý kopec.

Ale nejmilejší družkou je příponě *-í* předpona *zá-*: *záhlaví, zášijí, zátylí, záňadří, zákopytí, zánártí, zápatí* (jež vězí také ve rčení „vzápětí“), *zánoží* (metatarsus), *zápěstí, zákamní, zákulisí, záhumení, zákeří, záloží* (staré slovo s významem záloha, záseka), *zálučí, záskalí, zástromí, zápotočtí, zámezí, zápecí, zápolí, zářečí, zároží, záspí, zálesi, záhoří, zájezeří, zálistí, zátiší, zákampí, zápraží, zástolí, zásloupí, záškodí* (Palacký, náhrada škody), *závětří, záhrobí, zánebí, zásvětí, záduší, Zádunají*. Je jich na fůry víc, než jsem jich uvedl, život přípony *-í* je požehnaně bujný a rujný, je kdykoli pohotova porodit nám zbrusu nové slovo nadané nejzdařnější srostitostí: jako si Němcová přitvořila *zástromí*, Palacký *záškodí*, Čelakovský *záletí* (tj. dnové poletní), Šlejhar *záobzoří*, mohl by např. básník mluvit o hudbě svého *zástruní*, o hořcových barvách *závzduší*, o vidmech *záhvězdí*. Vladimír Holan stvořil *záhřmotí*; jiný básník mohl by na Naší Paní Češtině vylákat nějaké to *zázvucí, záluní, zádešti* a jiná a jiná *zá...í* až do blaženého nekonečna.

A v jazyce, který má toto kouzelnické spřežení *zá-í*, přijdou pak zvířata a začnou mluvit o *prostoru za řekou*.

Špatná není ani přípona *-ánský, -nánský*, v typu *velikánský, hroztánský, velikanánský*, přípona, jež vyjadřuje, že něco spěje k chorobě zvané elephantiasis. – V příponě *-ota*, typ *klopota, robota, trampota*, máte ubíjivou trvalost a zatvrzelost stavu, děje, který se člověku hnusí, který jej trápí. – Prostíká přípona *-ek* tvoří z odtahitých časových pomyslů představy srostité oblé jako pecen chleba: *dnešek, včerejšek, zítřek, letošek*; stejně z pomyslů prostorových: *spodek, hořejšek, svršek*; dokonce i z faktu astronomického: *úplněk*. – Znamení je přípona *-atý*, a to pro plnost božích darů, kterou vyjadřuje, je to učiněný roh hojnosti: *vlasatý, fousatý, hrbatý, rohatý, ušatý, okatý, nosatý, bradatý, prsatý, břichatý, nohatý, lejtkatý*, jen *rukatý* není, ale mohl by být, nic mu nebrání, a ze všeho nejlepší je *nahatý*, nikoli – ze všech nejlepší je *košilatý*. To je slovo bez každého smlouvání geniální: mít na sobě jen košili, ale tak, že ta košile řve, jsouc jakousi nadkošilí, není to nahota, je to ultranegližé, je to vizuální fenomén košilatosti. Zcela vážně a do krve vážně: to se opravdu nedá přeložit do jiného jazyka. K tomu pak substantivní rohy hojnosti typu *planda, košiland, kafenda*.

Pak je skupina přípon pejorativních, a ježto jde o drahou češtinu, jež tak ráda drbe bližního, je to skupina statná. U jejích bran vítá přípona *-ák*, jež se někdy dovede chovat zcela způsobně, kdežto jindy vybafe: *cizák, židák, Prušák*. Pak se tu u vchodu otáčí také masochistická zdobnělina *Čecháček*; zato *černoušek* bude asi obsahem vždy kladný. Je tu také zhola nepochlebná skupina přípon *-l, -lek, -ík*, jež dává *courala, nimrala, břídila, pisálka, sudílka, poběhlíka, tajtrlíka*. Též je tu, pořád ještě u vchodu do svatyně, přípona *-our*, v *kocouru* neutrální, v *kněžourovi* a *paďourovi* nikoli neutrální. Ale nepřeháhlil jsem se – je přípona *-our* v „kocouru“ opravdu neutrální? Skoro se mi nezdá, řekl bych, že obsahem neutrální je sice „kočka“, nikoli však pojmenování jejího pana chotě. – Nestejně se chová i přípona *-och*, zvukově je velmi výrazná, ale ta výraznost se tlumí až do neutrálnosti v národopisných pojmenováních *běloch, černoch, rudoch*; tím prud-

čeji vybuchuje to *-och* v *lenochu*, *slabochu*, *tlustŏchu*, *smraďochu*, *prŏdochu*. – A již jsme uvnitř svatyně, kde nás vítají patroni ctných typů na *-as* (*mamlas*, *kruťas*), na *-ous* (*mrňous*, *divous*), a *-áč* (*hlaváč*, *pupkáč*, *břicháč*), pak modrá krev mezi touto společností, totiž typ *-oun*: *bručoun*, *hltoun*, *špehoun*, *chrapoun*, *hrboun*, *blboun*, *špekoun*; nenáleží sem po právu *bagoun*, ale zvuk nás svádí, abychom jej k této skupině přiřítali; naše jen zvuková etymologie způsobuje, že český „bagoun“ je značně výraznější než německá slova rovněž maďarského původu *Bakonyerschwein*, *Bagoner*. Hospituje zde i přípona pracizí, jež tvoří slovo *šizuňk*; dovolu mi zobecňující poznámku, že jakmile se v české příponě vyskytne temná samohláska *-o*, *-u*, *-ou*, vyplývá z toho přípona nijak nevelebící: *smraďoch* – *řimbuch* – *divous* – *chrapoun* – *paďour*; je to, řekl bych, jakýsi zákon, ale platí jen o pojmenováních pro bytosti lidské; *kolouch* a *sopouch* je neutrální, stejně *kalous*.

Je také nářeční přípona *-ór*; i znamená např. *divór* (na Boskovicku) divého člověka, *divoura*, též divoké zvíře.

Pak jsou tu příponové líbeznosti s výsadní platností pro dámy: *drbna*, *štěkna*, *rečna*, *běhna*. I latina musí zapůjčit koncovku: *fórista*, *srandista*. Pohybují se v této společnosti také přípony *-lo*, *-dlo*, dávají nám *nemehlo*, *čumidlo*, *fintidlo*, *funidlo*, lichotky výrazné už tím, že obírají člověka o jeho přirozené pohlaví.

Jaká urozená noblesa je vedle této chásky přípona *-oň*. Ale nevyplácí se jí to, aťsi Čelakovský užívá slova *mladoň* ve významu „mladík“, aťsi Jungmannovi říkali *Mladoň*, aťsi Kollár mluví o *běloni Svantovítů* (S. Dc. II, 47) a dokonce o rychlém *černoni*, tj. vraníku (II, 66) – náš cit těm slovům nepřeje, snášíme dobře zrovna jen *jabloň*, už *broskvoň* leckoho z nás trochu dráždí, a *mandloň* a *smokvoň* se nám nezamlouvají ani trochu, ačkoli znamenají takové krásy. Pociťujete také takový odpor k příponě *-oň*, a to i k příjmením, v nichž se vyskytuje, např. *Bystroň*, *Sedloň*, a to odpor právě jen k příponě *-oň*, nikoli k hláskovému spoji *o-ň*, takže vám tento spoj lahodí tam, kde nejde o příponu, např. v imperativech *skloň!* *roň!* –? A sdílíte-li se mnou tento pudový odpor k příponě *-oň*, jak si jej vysvětlíme? Dáte mi za pravdu, myslím-li, že to v nás pracuje odpor, který jsme pojali k některým slovům až příliš

poetickým – jako *broň* a *komoň* (v nichž to -oň- zas jen mylně pociťujeme jako příponu)? Věděl bych opravdu rád, jak v těchto věcech cítíte a smýšlíte.

Nu, a pak je, abychom pominuli mnoho a mnoho věcí a faktů příponových, také ještě přípona *-oucí*; vytváří z přídavného jména představovou intensivaci, třebaž *živý* – *živoucí*, dovede si však osedlat i jméno podstatné, a činívá tak ve spojích typu *svět světoucí*, *krása krásoucí*, *tma tmoucí*, *div divoucí*, ba i *smrt smrtoucí* (např. Těsnohlídek, Kolonia Kutejsík), což jsou vesměs krásy převeliké, lidem stvořené a lidem pro lid užívané.

*

A že jste byli tak hodní a vyslechli mě, podám vám voničku krás. Každá z nich je způsobena magií předpony anebo přípony.

Nehodlám vůbec vykládat krásy zakleté do předpony *vz-* v případech staročeských sloves složených *vzchotěti se*, tj. zachtíti se, *vztázati se*, tj. otázati se, *vzraditi* koho od čeho, tj. odraditi koho z čeho.

Všimněte si, oč intenzivnější je *chudas* než *chudák*, *klidas* než *klidný člověk*.

K typu *smrt smrtoucí* si запиšte za uši také ještě nářeční *cvalom cvalucím*.

Byla řeč o příponě -oň; ale na Moravě je také *hvězdoň*, a to zcela ne-básnický, je to vůl s hvězdou, lyskou na čele. Obdobně *lysoň*, totiž vůl červený s bílou lyskou na čele. Je tam však i *mlsoň*, člověk mlsný, mlsal, a je tam *chabloň*, kdo všechno schable, nepořádně koná.

Podivte se, jak krásně rozlišujeme *snílka* a *snivce*; snílek, to může být každý klacprda, kdežto snivec – nu, to je Karel Hynek, kdo jiný, Mácha snivec a buřič, není-liž pravda?

Užasněte se mnou nad jemností příponové soustavy, která ze sebe dovedla vydat tyto pojmové diferenciáty: *dvoji* – *dvojítý* – *dvojný* a *po-dvojný* – *zdvojený* – *rozzdvojený*!

Zamyslete se nad rozdílem mezi *cizincem* a *cizákem*; a odvažte na vážkách svého citu, zda něco liší *bídáka* od *bídníka* (po mém vážkovém soudu ho liší hodně!).

Prociť ekrasitovou výbušnost přípon v slovech typu *smradoch* a *čubajzna*!

K příponám adjektivním několik krás nářečních (z Moravy): *dluhúčný*, tj. velmi dlouhý, *dloužanácký* (týž význam), *velikúčný*, *velikúčnitý*, *velúčný*.

K typu *skrojek*, *úplněk*, *ostatek* náleží i moravský *dálejšek*, užívá toho slova ve významu „pokračování“ František Sušil.

K typu *stromoví*, *zápraží* několik slov vzácnějších: *réví*, *špí*, tj. šípové křoví, *předdomí* (v stč. Ezopovi), *drní*, tj. drnoví, *střemšíni*, tj. ne snad něco od střemchy, nýbrž stříň, první začátky ledu na vodách, *klásí*, totiž klásky na poli po sklizni zbylé, *chábí*, tj. drobné roští, v témž významu i *chamrazí*; *drápelí*, totiž suché drobné větve.

K tomu si zazpívejte:

*Červené okení,
zelené podsíní,
nebudeš ty chodit,
bude chodit jiný.*

Uvažujte o kouzlech přípony *-ař* a *-ář*, jež je kriminalistická v *půdarii*, *kapsáři*, *chataři*, *svrškáři* (tj. zloději svršků), posměšná v *zástěrkáři* a *bačkoráři*, odbornická v *dětskaři*, *ženskaři*, *střevaraři* (odborný lékař nemocí dětských, ženských, střevních)! Když jsme u těch doktorů, stál by za zmínku i ten jejich hantýrkovský *slepák* (slepé střevo) a ta jejich *lumbálka* (punkce lumbální).

Definujte si rozdíl mezi *heglovstvím* a *heglovštinou*!

Přípona *-úr* (spisovná *-our*) zplodila na Moravě slovo *děcúr*, a je to – jak praví už jeho zvuk – slovo hanlivé, hanlivější než slovo *děcko*. Jakže, *děcko* že je slovo hanlivé? Ano a zajisté, ne sice všude bez výjimky, ale převážně mívalo slovo *děcko* na Moravě význam hanlivý, říkalo se např. *cigánské děcko* ve významu asi tak našeho *fakana cikánského*; a neupřete, že v tom byla logika, neboť v *děcku* věží přípona augmentativní, a proto zas pejorativní.

A tím jsme se octli u obou zveličovacích, zhrubujících přípon *-ko* a *-sko*, a na ty nedají moravská nářečí, slovácké především, dopustit. Chcete příklady? Nuže tedy: *Od anciáša, od lidisek mizerných*, to je

z nářečí brňáckého (Těsnohlídek, Kolonia Kutejsík II, 57). Na Slovácku se samými -sky a -isky, dvounohými i čtvernohými, jen tak hemží; podotkneme však, že – jak už bývá – samou častostí ta přípona pozbyla svých vlastních kvalit, není tam nadána výrazivostí příhannou. Tak tedy: *sinačisko-koňsko-kravsko-telacko-prasacko-kuracko* a *kuratisko* (jedno i druhé ve významu slepice) – *kozisko* – *kocúrisko*. Pak jsou tam *okáliska*, totiž oči, *fúsiska*, ba i *laufiska* (revolverová) a ovšem i *brušísko*. Je tam *robsko*, vezme roba, vdaná žena, a čteme v pěkných nářečnických povídkách Kynčlových, že *Běta Rukávčena byla prevelice lakomé robsko a Byla ona Anka robsko jak z Písma svatého vybíraná na krásu tělesnú*. Zde vyniká zvláště přesvědčivě, jak tam přípona -sko pozbyla své výrazivosti zhrubující. Až je nám jí líto. Proto okřejeme, slyšíme-li ji zas jednou v její čaromocné síle původní:

*Všeci lidé povídajú,
ej, že su korbelisko.
A já inší nepíjávám,
jenom to kořalčisko.*

Ach, i citátem se může prozradit neklidné svědomí. Mezi námi a zcela důvěrně:

vidíte, že jsme si my korheliska zcela hezky přihnuli z toho velíkúcnitého korhela kořalčiska předponového i příponového?

Ale že bychom byli vypili až na dno – ne, to jsme nevypili, na mou věru ne.

XII

Pánbíček a pohodlíčko

ČEŠTINA MÁ MNOHO zdobnělin, a bývají cizincům nápadné – ať už svou hojností, ať – některé – svou povahou. A opravdu: slova jako *kafíčko*, *mlíčko*, *polívčička*, *pivíčko*, *bifteček*, *párečky*, *rohlíčky*, *koláčky*, *knedlíčky*, *nudličky*, *pošuňáníčko*, *gulášek*, *paprička*, *kolínko* (to jedlé!), *jitrničky*, *pohodlíčko*, *do nebička* – *do peklíčka*, *pánbíček*, *božítku* vymezují český život od toho drahého bříska až po samého pánaboha velmi pozoruhodným růženečkem zdobnělin a zdobnělineček. Jak značné možnosti zde čeština má, ukazuje dobře slovo jako *velebníček*, k němuž v jazykové praxi není vůbec nijakého základu *velebník*: nu, zdobnit velebnost, toť opravdu již výkon.

Způsob, jakým čeština zdobněliny tvoří a jak s nimi nakládá, má do sebe mnohý osobitý rys. Oceňující tyto osobitosti, dáme přec i zase pozor, abychom neupadli do řečnování o „jedinečnosti“. Zajisté ne ve všem, ale v leccěms jsou i v oblasti diminutiv shody nebo obdoby v jiných jazycích. Tak lze říci hned zcela povšechně, že zdobnělinám přejí všechny jazyky slovanské, z nich zase východoslovanské a západoslovanské víc než balkánské. Ale je jich hojně i v jazycích románských, a hovorová italština a španělština je jich plná, mnohdy s nějakou zvláštností, k níž nám chybí obdoba. Tak čtu např. u výborného jihoamerického autora *el público de las mañanitas*, což by bylo asi tak „poraníčkový lid pouliční“; v chilské španělštině se téměř nikdy neuslyší *una cosa bona*, nýbrž napořád jen *una cosa bonita*, droboučká, hezoučká věc, stejně *toditos dias*,

todiitos dias, tedy všecinky, všecinečky dny, což jde ještě nad naše zdrobňování.

Hojnost diminutiv v češtině byla již nejednou nápadná i našim lidem. Čelakovského jímá hnus z činaničkových zdrobnělineček, jimiž Nejedlý nadil svůj překlad Gessnerových idyl, a Kollár vložil do svého „Cestopisu“ prudkou filipiku proti českým zdrobnělinám (str. 446). Mají pravdu potud, že se s diminutivy musí náramně opatrně, je to výrazivo velmi choulostivé, barvivo velmi vydatné, dvě kapky na velký džbán vody, co je víc, škodí, pokud snad nejde o autorský záměr nějaké dikční úkonnosti.

Jsou ovšem zdrobněliny úplně neutrální, a to proto, že z jejich diminutivního tvaru zdrobňující význam nadobro vyprchal. Nefilolog bývá překvapen, když slyší, že např. slova *slunce, srdce, ježek* jsou zdrobněliny od základů *slun, srd, jež* – což je důvod, proč neříkáme *slunčítise, srdečnatý, ježčiti se*, nýbrž *slun-iti se, srd-natý, jež-iti se* (ale ovšem *srdčitý* a lidové *srdcatý*). Dokonalou obdobu k těmto „tajným“ zdrobnělinám mají jazyky románské, třeba hned franština. Pozdní lidová latina, lingua rustica, z níž románské jazyky vzešly, jen tak se hemžila zdrobnělinami – člověk má skoro dojem, jako by se římská vlčice na svá nejstarší kolena věnovala životní selance se samými beránky a ovčičkami. Neříkalo se už včela, ucho, slunce – *apis, auris, sol* – nýbrž včelička, ouško, sluníčko, tedy *apicula, auricula, soliculus*, a tak vznikla francouzská slova *abeille, oreille, soleil*, tvarem jsou to zdrobněliny, významem nikoliv. Tak i jinde: např. bulharské slovo *postilka* znamená postel, nikoliv postýlku.

Takových zdrobnělin, jež si jakožto zdrobněliny vůbec neuvědomujeme, je v češtině mnoho, a jde jen o příklady, uvedeme-li: *houska, klubko, krabice, stopka, řebřík, palec, pelyněk* (zde však doposud žije základ *peluň, pelyň*), *vařečka, sýček, krtek* (*krt* je už vzácností), *toulec, spánek, puklice, kytice, lavice, cívka, uhlík* (ve významu chemického prvku), *hořčík, sodík, draslík, nebožtík* (základ *nebožec*). Jindy ještě pocítujeme diminutivní tvar, ale zdrobnělý význam se vytratil, zdrobnělina se absolutizovala, jsme odkázáni výhradně jen na ni: *pisátko, párátko, kukátko, kolárek, kantárek, padavče, louskáček, umíráček, červánek*,

také *sáček*, jehož základ *sak* (z němčiny) je velmi vzácný (sak na ryby); také *došek* (z něm. Dach).

U další skupiny zdobnělin nemáme navybranou z jiného důvodu: zdobnělý tvar má v nich funkci významotvornou, znamená něco zcela jiného než slovní základ: *stan*: *stánek*, *prach*: *prášek*, *ruka*: *ručička* (na ciferníku), *kartáč*: *kartáček* (na zuby), *nože*: *nůžky*, *práh*: *pražec*, *vidle*: *vidlička*, *šat*: *šátek*, *pata*: *patka*, *jícha*: *jíška*, *voda*: *vodička* (tinktura), *sýr*: *syreček*, *houba*: *hubka*, *rameno*: *ramínko* (na šaty, roura osvětlovacího vedení), *pera*: *perka*, *klika*: *klička*, *pouto*: *poutko*, *zápisy*: *zápisky* (paměti), *tuha*: *tužka*, *cihla*: *cihlička* (na žehlení), *tělo*: *tílko* (lajblík), *hodiny* (horae): *hodinky* (horologium), *díra*: *dírka* knoflíková, *síra*: *sírka*, *kláda*: *kladka*. Okolnost, že *ručička* na vězních hodinách může být třeba delší než my sami, naznačuje již sama o sobě, že zdobněliny mají v jazyce poslání velmi rozmanité. V případech jako *ručička* (u hodin) slouží zdobnělina jen významovému rozrůznění; kdybychom v tom tvaru opravdu cítili nějaké pojmové zdobnění, nemohli bychom mluvit o *ručičkách na orloji světa*; zato se však podiví *cizinec*, slyše nás takto mluvit. Pro nás je to ovšem zdobnělina neuvědomovaná.

Říkám-li tak, nejsem právě co do té „ručičky“ plně práv všem skutečností. Věci jsou zajisté složitější. Napíše-li český stylista něco o *ručičkách na orloji světa*, nemohu o něm tvrdit, že by byl porušil vžitý jazykový usus, ale budu tvrdit, že to je stylista chabý, s nevyvinutým sluchem, citem, sebekontrolou. Ptáte se proč? Myslím, že to je prosté:

diminutivní ráz tvaru „ručička“ nemůže v našem jazykovém povědomí odumřít *nadobro*, a to proto, že téhož slova a tvaru užíváme ve funkci jednoznačně diminutivní, jakmile mluvíme o údu lidského těla: *dej mi ručičku*, *abys nehapala*. Je to zajisté jiný případ než např. u zdobněliny *vidlička*, z níž jakékoli zdobnění vymizelo opravdu beze zbytku. I bude se trochu té zdobnělosti, která je dána v tvaru *ručička*, bezděky vkrádat i do naší představy o *ručičkách ciferníkových*. To zpravidla nebude nikterak vadit, vždyť *ručička* např. na ciferníku kapesních hodinek je jednou z nejmenších „aparatur“, s nimiž se ne-technický laik v životě setkává. Ale bude ta zdobnělost vadit v souvis-

losti např. s orlojem světa: to je zajisté představa, jež nijaké zdrobňení nesnese. I řekne zde stylista jen trochu kloudný téměř pudově a bez zaváhání „*rafij na orloji světa*“. Souhlasíte se mnou? –

U některých slov před dávnými časy přejatých vznikla nám jakási diminutiva na druhou, a to tak, že již přejaté slovo základní bylo zdrobňelínou, z níž jsme pak českou zdrobňovací příponou utvořili zdrobňelínu zdrobňeliny. Tak je např. *cibule* přejata z latinského *caepola*, což je již zdrobňelína od *caepa*; diminutivní povaha tvaru *caepola* nebyla u nás ovšem pocítována, a toto zatemnění umožnilo další zdrobňeliny *cibulka*, *cibulička* – stejně jako frc. *ciboulette* a *civette*, něm. *Zwiebelchen*, it. *cipolletta* atd. Obdobně *cedulka*, *špachtlička* aj.

Život zdrobňelín v jazyce je provázen zjevy velmi poutavými. K nim náleží, že jazyk mívá navybranou co do významotvorných přípon, jimiž ze slov základních vytváří zdrobňeliny; jakmile se však jazykový usus v určitém případě ustálí na některé příponě, pocítujeme zdrobňelínu s jinou příponou mnohdy jako slovo podivné a rušivě nezvyklé, ba „nemožné“. Tak říkáme např. *lvíče*³ nebo *lvíčátko*, ale nikoho nenapadne, aby říkal *lvátko*. Avšak stará čeština opravdu říkala *lvátko* a říkala také *lvíčenec*, obojí vedle třetího diminutiva *lvíče*: i je tedy náš „nervový otrěs“ z tvaru „*lvátko*“ zas jen dokladem, do jaké míry je mnohá věc v jazyce jen usus a zvyk a dobová konvence.

Jinou zvláštností zdrobňelín je, že theoreticky můžeme sice tvořit zdrobňeliny od každého slova, především od každého podstatného jména – a čeština této možnosti využívá opravdu hojně – ale v jazykové skutečnosti přec jen mnohých zdrobňelín de facto není. Tak např. zdrobňujeme snad každou část lidského těla od *očíček* a *vlásků* až po *paleček* u nožičky (dětské), ale „*dlanička*“ řekne leda hodně zamilovaná matka o dlani svého roběte. Tvoření diminutiv se důrazně zpěčují některá slova abstraktní, např. *láska*, *úsměv*, a pěkný příklad je zde *pokoj*: ve významu světnice, jizba, řeknu bez rozmyšlení *pokojík*, *pokojíček*, ve významu odtahitém (klid, mír) zajisté neřeknu „*poko-*

³ Říkáme tak, protože u pojmenování mládat opanoval pole typ kuře, štěně, podsvinče. Na Vlašsku říkají dokonce chasně ve významu „nemluvně“.

jík“. Ale Hus tak říká. *Když někaký pokojík od protivníkův má*; a vůbec jde starší čeština také co do diminutiv svými vlastními cestami. Užívá třeba zdobněliny *otčík* ve významu otec, říká *otčík duchovní* ve významu duchovní otec, pastýř, Alexandreis vypravuje o svém reku, že *otčíka juž nejmějieše*; stará čeština říká *živótek* ve významu „život“ a *tielce* ve významu „tělo“ – *krásná tielce smrti dávachu*, zní překrásná, opravdu homérovská věta Dalimilova; říkalo se *provéstí svou vóličku*, zde zdobnělina má ovšem již náznakovou příchuť zlehčování; ve vele-slavínské češtině je *ležka* malá lež, pak i lhář; Slovník prešpurský (XIV. stol.) klade dokonce do významové rovnice *slonček* = elephantus, což je pak zdobnělina trochu groteskní, ale patrně jen pro nás potomky; Bible kralická, např. Amos 9,9, užívá diminutiva *kameníčko*; barokní autor Waldt tlumočí lat. audaces zdobnělinou *smělouškové*, zde však jde patrně o vědomé pejorativum, o zdobnělinu zlehčující, jak o nich bude ještě řeč. Jak jsme citliví na zdobněliny nezvyklé nám ať tvarem, ať představou, můžeme si ověřit na dokladech, jež vybírám z autorů obrozených: *zahrádenka* (Kollár, S. Dc. III, 43); *sníček* (III, 41); *andělčata* (III, 50); *andělčátka* (IV, 127); *vzorky dovádivé* (I, 34); *ostrůveček* (III, 95); *věterčátko* (M. Z. Polák, Mílek); *dloužka* ve významu slabičná délka (Hněvkovský, Zlomky o Českém básnictví). – Živá je reakce našeho jazykového citu obojím směrem, tj. ať jde o nezvyklý tvar zdobnělý anebo nám nezvyklý tvar nezdobnělý, např.: *nesnážky* soudní, *hrdlíce* (starý tvar místo našeho *hrdlička*), peklo hází *ohary* (Linda, Jaroslav ze Šternberka). Naši pozornost budí dnes i např. zdobnělina *dubec* m. dub, hojná v poesii obrozené (např. Mácha, Vcel; je to slavismus z RKZ).

Zdobněliny jako *provéstí svou vóličku*, *smělouškové* nebo Komen-ského *všetýčka* jsou staré doklady pro skutečnost, že diminutiva naprosto nejsou vždy jen slovy *pochlebnými*, jak zdobnělinám říkali staří Čechové. V diminutivním tvaru bývá obsažena ambivalence, jež se může aktivovat jakožto citový klad, ale jindy zas jakožto afektivní zápor; takové slovo není pak už lichotné, pochvalné (hypokoristicon, laudativum), nýbrž jde o slovo zlehčující, depreciativum, pejorativum (o takových diminutivních typech pěkně Šmilauer, Nauka o tvoření

slov, I 99). Jako zvláštnost bych uvedl, že zdobněliny od výrazu pro city a citové stavy jsou téměř šmahem pejorativa, slova hanlivá: *radůstka* – *šťístko* (malé, podřadné štěstí) – *citeček* – *smuteček* – *tužbička* – *nadšeníčko* – *hněvíček* – *škodolibůstka*, ale už i *rozumek*, alespoň v aplikaci na dospělého člověka. U některých zdobnělin od označení stavovských kolísá se citový přízvuk od případu k případu a také podle souvislosti: *profesůrek*, *kantůrek*, *doktůrek* mohou mít význam přítakavý, sympatizující, lichotný, *obchodníček*, *živnostníček* nemusí mít význam bezprostředně hanlivý, *továrníček*, *úředníček*, *básníček* jej budou mít vždy. Stejně asi *princátko*; mimo lidový usus vždycky *panička*; naproti tomu nikdy *velebníček*. Hanlivé možnosti zdobnělin využívá dokonale Šalda, když tvoří útočná diminutiva *pokrokový osvíceneček* (Zápisník IV, 149), *bařtipánkové* (Zápisník IV, 1). Srovnejte také zlehčovací účinnost zdobnělého tvaru ve dvojicích *bůh*: *bůžek*, *děva*: *děvka*, *nevěsta*: *nevěstka*, *koroptev*: *koroptvička* (v přeneseném významu „nevěstka“). Jen záporně míněn může být i *svatoušek* a *dobrodineček*. Jakýmiisi absolutními zdobnělinami „stavovskými“ jsou *pisálek* a *tichošlápek*, ostatně i *básnílek* – není k nim substantivních základů *písal*, *tichošlap*, *básnil*.

Někdy jsou dvě zdobněliny od téhož základu radikálně rozrůzněny tak, že jedna dává slovo lichotné, druhá slovo hanlivé –: *tetička*: *tetka*, *dědeček*: *dědek*. Jindy zas máme poutavou podívanou, jak zdobňující přípona lichotná stáčí o sto osmdesát stupňů význam předcházející přípony hanlivé: *dědoušek* (tj. děd-ouch-ek), *Pepčourek* (tj. Pep-čour-ek).

Jsou také zdobněliny *slovesné*, a je jejich zvláštností, že mimo hájemství mluvy výhradně dětské anebo dětsky mazlivé (typ: *zamíchánkovat polívčičku*) jsou vesměs pejorativa: *podělkovati*, *službičkovati*, *poklonkovati*, *bratříčkovati se*, tj. bratřiti se, ale na způsob nedůstojný, *šavličkovati*, tj. hloupě a nadutě řinčeti šavlí, *mlíkovati se*, *fangličkařiti*, *prasečkovati*; Šalda tvoří jednou zdobnělinu *náladkařiti* (Z V, 34) s významem pěstovati náladovost způsobem pravého autora nehodným.

Téměř neomezená je naše možnost tvořit zdobněliny od jmen *přídavných*. Takové zdobněliny mají zase zvláštnost jinou – nezdobňují a neumenšují, nýbrž intensivují představu danou slovem základním:

běloučský je nadmíru bílý (viz též Šmilauer I, 167), *blizoučský* je nadmíru blízký, *droboulínký* je nadmíru drobný. Leckdy lze pak pojmově stupňovat: *malinký* – *malilinký* – *malinkatý* – *malilinkatý*. Jungmann má takovou zdobnělinu dokonce od „nahý“: *ubohé zrozeňátko nažičké* (Heřman a Dorota). Slovenština jde tu někdy svými cestami, tvoříc např. tvary *malicindý* (tj. *malilinký*) a *malicindriátko*, anebo *samučičký*, *samulinký*.

Stupňovací význam mají i zdobněliny tvořené od *příslovcí*, jako *brzičko*, *hnedličko*, *kratičce*, *všecinko*, *maloulinko*, *dávničko*, *raničko*. Starší čeština bývala zde bohatší, majíc např. tvary *nechtěčky*, *hnedečky*, *ledvíčko*, *vmlčečky* (Tkadleček), *sotvíčko* (stol. 16. a 17.); v 15. století žila zdobnělina *snadečky* (velmi snadno), Blahoslav kárá jakožto nevhodný dětinský tvar (*puellae vox*) zdobnělinu *ponejprvický* u Jana Augusty; u Lomnického čtu *jediničkou* (jen jednou, zrovna jen jedenkrát). Lidová slovenština užívá zdobněliny *predarmíčko*.

Velmi intenzivní je život zdobnělin v nářečích, a proto zas především v lidové písni – pro tu je zdobnělina bezprostředním prostředkem citového projevu, prostředkem slohotvorným. Namátkou:

Třeba sem bledúčká, bledušenká, bledá (Sušil, 196); *požčaj mně bíuého ručníčka* (tj. šátečku, S., 134); *Nasadil jsem střešenečku v humně* (S., 536); *Zachvěješ višinku, panenka ci spadně* (S., 535); *Lepší byua moja nebožčička* (S., 274); *Ešče jednu jednu jednučičku podívám se na svú galánečku* (Bartoš III, 1205 b). Ba shledáme se i s tvary jako tyto: *Pátečky se nepostila a svátečky nesvětila* (Duše a Panna Maria, Sušil, 22).

*

I je tedy vidět, jak rozrostlý a poutavý je život zdobnělin v jazyce. A jako každý prostředek, jež jazyk poskytuje, jsou také zdobněliny pro básníka na světě k tomu, aby z nich vytěžil výrazové hodnoty, o jakých se normálnímu jazykovému usu ani nezdá; jak takový sublimační proces probíhá, napověděla nám již lidová píseň. Proto snad mohu, pokud jde o poesii umělou, přestat na dvou příkladech.

Ve skladbě „Naše Paní Božena Němcová“ praví František Halas:

*Jeden zajde druhý přijde
slunko zašlo slunce vyjde*

Bezprostřední konfrontací diminutiva s jeho základem se zde do krajní výraznosti aktivuje dojem, přesvědčení, víra, o něž básníkovi jde: že hodnoty nám až doposud milé a drahé byly pouhým *slunkem*, po jehož zapadnutí vyjde zcela nezdobněle *slunce* hodnot větších, pravějších, absolutnějších. Použitím, jak je dáno v básnickově kontextu, těžší se dokonale z ambivalentního obsahu zdobněliny: *slunko* jakožto představa milá, ale zároveň i malá, v poměru k slunci pravému, skutečnému. Jde o básnickou skladbu z let tzv. Protektorátu: i je zde to *slunko: slunce* politickou manifestací prvního řádu.

Ve známé Nerudově básni „Náš Boubín má šedivou čepičku“ z „Prostých motivů“ čteme:

*A vidí jak kolkolem po řekách
ti trpaslíci, synci malí
si po vodě dolů a nahoru
své mlhové balvánky valí.*

Představíte-li si ten přírodní fenomén šumavský, uznáte, že to asi budou mlhové balvánky poněkud důkladné. Pro *nás*; pro Boubín jsou to hračky toho trpasličího světa pod ním. I je zde ta zdobnělina velikostním měřítkem pro rozměry toho horského obra; a to tím spíše, že se slovo *balvan* svým pojmovým obsahem na nějaké zdobňování nijak nehodí a že pouhého smrtelníka sotva napadne, aby ze své lidské perspektivy mluvil o nějakých balvancích.

V případě prvním i druhém dospívají básníci, každý jinak, ale oba cestami zcela nenásilnými, k platným básnickým výbojům, a to tak, že domýšlením i přehodnocením těžší z jazykové suroviny zdobnělinové.

✱

Kdo máš dost, nečti dál. Vám ostatním však dám ještě malou výslužku.

Kde máme dnes na mysli přípravek medicínální, mluvíme jen a jen o *prášku*, je to v tomto smyslu zdobnělina významotvorná. Stará čeština kladla zde však nezdobnělý základ: *prach* dělaný z těch a těch kostí, *dobrý očima* (Milion).

Naše slovo *stonek* je rovněž zdobnělina významotvorná, ale s tou zvláštností, že si už ani nevzpomeneme, že by mohl být i nějaký *ston*. A byl, a vyskytuje se ještě u buditele Marka.

Ani už nevnímáme, že náš *papoušek* je slovo zdobnělé, neboť jeho základ *papouch* velmi zevzácněl. Staří Čechové si však pochvalovali *papúchy rozličné proměny* (podoby, zbarvení, cituji z Milionu).

A jak máme myslet na papoucha, když si ani neuvědomujeme, že *otec* je zdobnělina od základu *ot*.

Obdobně žil ve staré češtině k naší *sousedce* základ *souseda*, tj. sousedka (Ezop). Naopak zase měla stará čeština zdobněliny, které našemu sluchu znějí podivně: tak třeba *nyníčko*, *nyničky*; *ženčička*, tj. ženuška, *sosníčko*, tj. sosnový les.

Uvědomte si zvláštní výrazivost zdobnělin *hloupoučký*, *hloupinký*, *kupčík*. Odpovězte si pro sebe na mou otázku, je-li nějaký (jakýkoli) rozdíl mezi slovy *mladičský* – *mladoučský* – *mladounký*.

A teď hrst z toho, co v hájemstvích zdobnělin dovedou nářečí nad každou možností češtiny spisovné:

staruňký; *celuňký* (tvary valašské); Housličky *hlasňoučký*, převelmi *teňoučký* (Holas III, 456); *bosulenký* (Sušil, 637); *cosičko*, *cosínko*, *cosinečko*, *cosinenko* (Morava); *cokolvíček* (tj. cokoli, vých. Morava); *nechtůcky* (Slovácko); *ranušenko* (Lašsko); *štvernožky* (po rukou i nohou, Morava); *pořádečky*, *pořádenko* (z Tišnovska); *fúsenka* (Slovácko); na *náspěčkách* (Sušil, 627); Kdes prve ty léhal, moje zlaté *mínko* (slovácká); *vojničku* začali (Bartoš III, 1238); právě v *poludnečku* (Bartoš III, 1206 b); *najedeníčko* (Žďársko); Vandruj, ženko, *létko*, dvě (Sušil, 503); *holobrušky* (s holým břichem, Morava); ani *krvútečky* by se na ní nebyl dořezal, tj. ani kapky krve.

Ani *krvútečky* – myslím, že si tedy na češtinu nemůžeme stěžovat. Proto jí nevyčtu, že nezrodila obdob k některým hodně úžasným zdobnělinám Ronsardovým; že se v revírech augmentativ dala zas předstihnout italštinou, nemajíc nic, co by se vyrovnalo rčení *aviduccio di danaro* anebo výraznému pozdravu, který měl ve zvyku Napoleon na sv. Heleně, když spatřil svého tělesného lékaře: Dottoraccio maledetto! Ovšem, je dost škoda, že máme jen *doktora* a *doktůrka*, nikoli však nějakého *doktorouse*; ale už se nedá nic dělat.

A mimo to máme za tuto mezírku kompensaci k pohledání – ne mezi augmentativy, ale mezi zdrobnělinami. Dovedeme – a kdo po nás? – zdrobnit příjmení. Vzniknou pak apostrofy typu *Nováčku!* – *Kozáčku!* – *Navrátilku!* – v případech, kde takto oslovujeme Nováka, Kozáka, Navrátila. Je to jazykový jev podivnější, než si asi myslíte.

Ale už si činím násilí a končím, drahouškové. (Zas taková zdrobnělina, a dost čertovská – nějak povážlivě se nám stáčí do tóniny ironické. Já však to tak nemyslí, snad byste se nedomnívali!)

XIII

O pomnožnosti neboli: La multiple splendeur

PODSTATNÁ JMÉNA POMNOŽNÁ jsou slova, jež mají množný tvar, ale znamenají jednu věc, definuje lapidárně slovník Trávníčkův. Všimneme-li si takových slov, rozpoznáme dva typy. Slova typu prvního se v jazyce vyskytují jen v tvarech čísla množného, jako např. slovo *játra*. Není nijaké *játro*; říkalo se tomu orgánu *játry*, bylo to podstatné jméno pomnožné, rodu ženského; ale *játro* se neříkalo nikdy⁴. Slova typu druhého žijí v jazyce i v čísle jednotném, ale v plurálu nabývají jiného významu: *novína* – *noviny* (plurál významotvorný). Proti všemu zdání se pomnožnost neomezuje na podstatná jména, vizme rčení typu *býti v úzkých*; zde lze leda mluvit o přídavném jménu, jež zpodstatnělo, jakmile odpadlo substantivum, jemuž bylo přívlastkem (býti v úzkých koncích).

Pomnožná jména si tvoří každý jazyk po svém. Kdo se učí anglicky, musí si vštípit zvláštnost, že např. proti našim singulárům *matematika* atd. stojí anglické plurály *mathematics*, *optics*, *acoustics*, *morals*, *temperers*, *fates*, ba i *hysterics* (vedle *hysteria*, jež má význam jiný). Angličan si zase jako zvláštnosti povšimne třeba našich *sen* a *otav*. A my zas neméně jeho plurálů pro středověk a pro chmel: *Middle Ages*, *hops*. Ve španělštině se podíváme např. rčení *hacer las paces* – význam „smířiti se“, doslova však „udělati míry“. Padlo by mnoho místa, kdyby-

⁴ Přesněji: singulár *játro* se vyskytuje také, ale omezuje se na odbornou terminologii etnickou a hospodyňskou.

chom pokračovali v takových konfrontacích. Ale koukala by z toho úvaha nemálo pěkná a poutavá; a snad i příspěvek k srovnávací psychologii evropských národů. Na nic takového nemůžeme pomýšlet; proto jen několik dokladů:

italský plurál *carni* znamená tělo, tělesnost, křehkou nádobu lidského těla; na rozdíl od češtiny mluví franština a též italština o popelech, v něž se obrátíme – *les cendres, le ceneri*, tak i angličtina – *the ashes*; franština také o posledních vůlích a pořízeních, *les dernières volontés*, a o potech zápasu smrtelného – *les sueurs de l'agonie*. Velmi poutavé jsou v našich souvislostech jazyky iberské. Místní určení poblíž, v blízkosti má v portugalštině plurální tvar *nas proximidades de*, obdobně slovo okolí – *os arredores*, podobně výška – *as alturas*. Španělština dává nikoli dobrou noc, nýbrž dobré noci: *Buenas noches!* Španělský singulár *celo* (z řeckého *zelos*, srv. naše *zelotismus*) znamená horlivost, náboženské horlení, pak také zvířecí říj; ale žárlivost, závist, podezření vyjádřím plurálem téhož slova – *los celos*; a je také ustálený termín *drama de celos*, totiž divadelní hra, která se točí kolem lásky žárlivé a sočivé. Ale postavme se statečně všem svodům a vraťme se k Naší Paní.

Stejně se bere svými cestami každý jazyk v tom smyslu, že v některém je množné číslo *možné* u podstatných jmen, u kterých jiný jazyk vytváří jen singulár (*singularia tantum*). Dejme tomu, že by Čech překládal do němčiny větu, v níž se praví, že napadly velké deště a po nich velké sněhy. Utvořil by asi plurály *die Regen* a *die Schneee*. I poučil by ho germanista, že *der Regen* je bez množného čísla, a že plurál *die Schneee* se v dějinách němčiny patrně vyskytl jen jednou, totiž v Rilkově převodu jednoho sonetu Michelangelova, kde ten plurál je jazykovou sensací. Tedy: co nám je nasnadě, němčina nevytváří, nýbrž opisuje ty plurálové vakáty složeninami *die Regenfälle, die Schneefälle*. Je takových zvláštností mnoho: Francouz bez násilnosti tvoří plurály *les sourires, les amours, les douceurs, les pudeurs, les charmes* atd., což je pěkné dědictví po matce latině; také nám je hračkou říci *úsmevy, lásky, půvaby, něhy*; Němec však nemůže říci *die Lächeln, die Lieben, die Süssen* atd., i musí věc vyřešit jinak.

Řekl bych, že jak co do hojnosti jmen pomnožných, tak co do možnosti tvořiti plurál od téměř každého substantivního singuláru je jakési odstupňování mezi hlavními větvemi indoevropských jazyků. Nejskrovnější praxi jeví jazyky germánské, větší mají jazyky románské, nejhojnější jazyky slovanské. Mezi nimi zase tvoří čeština slova pomnožná a všeliké jinde nezvyklé plurály zvláště ráda, ba s jakousi náruživostí, se zjevným sklonem pluralitním.

Pomnožnost českého vnímání zračí se již v pojmenováních pro téměř všechny části lidského těla, jež se skládají ze dvou souměrných částí: *prsa, nadra, záda, bedra, hýždě, plíce, játra, ústa*. Slovo *plece* kolísá: *plece* i *plec*. U slova *hrud'* nás přestihuje srbocharvátština pomnožným tvarem *grudi*. Pomnožná je celá česká „krinologie“: *vlasy, vousy, frňousy, valousy, kníry, licousy, šediny*; pokud se zde vyskytuje singulár, např. Vrchlického *zlatý vlas královny Elsy*, jde o jazykové vlivy cizí. Pomnožnost také co do produktů výměny látek: *výměty, výkaly, lulánky, scancky*, singulár zde má jen knižní slovo *moč* (od původu zastírající eufemismus!). Vedle singuláru *slina* užíváme i plurálu *sliny*, např. němčina a angličtina této možnosti nemají.

Pomnožnost také u názvů pro oděv a jeho součásti: *šaty*, a to i v případech, kde jde notoricky o jediný kus oděvu a jeho součásti: (měla na sobě hedvábné šaty), *háby*, mor. a slov. *kvanty* (das Gewand), *hadry* (tj. šaty); *spodky, kalhoty* (proti la culotte, die Hose), *poctivice, koženky, gatě, hulánky, rajtky*; argotické *klufty* z něm. sing. die Kluft, ve významu „šaty“. Zde již narážíme na hojný zjev, že se cizí slovo přejetím do češtiny *zpomnožní* – již tento zjev nasvědčuje, že český člověk má sklon ke vnímání a vyjadřování plurálnímu. Nápadná je pomnožnost u slov *plavky, koupáčky, kombinačky*, kde zakrnělost nohavic nevybízí zrovna k pomnožnosti mluvnického tvaru. – Proto i *montérky* (pracovní oděv montérův) a *trenýrky*.

Záplavu pomnožných jmen máme u všelikého náradí a náčiní, u kterého jde i jen zdaleka o nějakou podvojnost částí anebo složitou konstrukci a podobu: *dveře, vrata, kamna, nůžky, kleště, podávky, brány, hrábě, chrápy, hrable*, slov. *hrabelky* (hrabice na obilí), *kšíry* (das Geschirr, sing.), staré slovo *ladry* (pancéř, zbroj), rovněž staré *prsosi-*

ny (náprsní řemení koňské), *lácaly* (das Leitseil), *necky*, *vanstroky* (der Wandtrog), *sáně*, *sáňky*, *páry* (die Bahre), starý plurál *nožnice* (pochva nože, meče), *váhy*, *hodiny*, *hodinky*, *chůdy*, *schody*, *štafle* (die Staffel). Pak ovšem *peníze* (románské a germánské jazyky mají vesměs singuláry, zato ruské *děngi!*), *prachy*, *prašule*, *cinkadla*, *cinkátka*, argotická slova *lažany*, *gelťásky* (das Geld); pak slova z hantýrky, vesměs utvořená z německých singulárů: *šerky* (nůžky), *štygy* (schody), *fuksy* (zlaté hodinky), *ráčny* (hodinky).

Že *varhany*, *moldánky*, *dudy*, *kejdy*, *gajdy*, *šutky* (menší valašské gajdy) jsou jména pomnožná, chápeme (soustava píšťal atd.); podivnější jsou plurály *housle* a *skřípky*, u nichž snad souměrnost obrysu vedla k pomnožnému označení.

Představa roztékavých hmot vedla k velmi výrazné pomnožnosti slov *povidla*, *patoky*, *pomyje*, *slivky*, *výpalky*, *matoliny*, slov *výcedky* (slivky) a *poplaky* (splšky). Také od hromadného jména *potrava* byl možný plurál, neboť čtu v Bibli kralické, Gen. 14,11: *A pobravše všechno zboží Sodomských a Gomorských, a všechny potrav y jich, odtáhli.* – Šlechtní původcové Šestidílné byli zajisté lidé střidmí a zdrženliví, i nehodláme z plurálu „potrav y“ nic vyvozovat. Ale pravda je, že přítakavé vidění mnohotného daru božího není v češtině nijakou vzácností, nemluvě vůbec o památném jazykovém faktu *U Bucků*. Říkalo se zastara *obědy* také o obědu jediném, *byl jsem na obědech, do obědů*. Obdobně se říkalo také *svačiny*. Plurál *hody* je v platnosti podnes. Na Slovensku říkají *mlady* hostině, která se strojí rodičům nevěsty v osmý den po svatbě. Je pak jen logické, že si na takové obědy už odedávna nedělali laskominu, nýbrž *laskominy*. A maminka podnes říká, že budou k obědu *knedlíky*, ačkoli klade do hrnce na plotně jen houskový knedlík jediný; a napíše-li nám hostinský na jídelní lístek „vepřová s knedlíkem a zelím“, jsme dotčeni takovou singulárovou osuhlostí traktérskou a očekáváme důvodně, že na talíři budou alespoň knedlíky dva, aťsi jsou to jen dva řezy: plurál je plurál. – Vzpomeňte si také na slovenské *raňajky*. – Slovo *kvasnice*, *kvasinky* svým plurálem velmi pěkně podává tu kolektivní práci mikrobů. Truchlivým protějškem jsou mu *souchotě*, *souchotiny*, *úbytě*.

Bez nesnází a s velkým prospěchem pro názorné vnímání našeho nitra tvoříme plurály od názvů všelikých hmot: *hlíny, zeminy, písky, deště, sněhy, ledy* a třebaš i *ruly, žuly, pískovce, vápence, porfyry, slídy, trachyty, bulžníky* atd., atd. Pak přírodní fenomén optický: *červánky*. – V horách spadly velké deště; ledy se hnuly: celou krásu těchto vět docení jen ten, kdo ví, jak málo se ty plurály rozumějí samy sebou. Rozumí se, že nějak to vyjádří každý jazyk: in den Bergen gingen grosse Regenfälle nieder – die Eismassen haben sich in Bewegung gesetzt, der Eisgang hat begonnen. Jenže to jsou zjištění meteorologická, kdežto naše tak prosté plurály jsou sice rovněž vhodné pro povětrnostní stanici, mají však zároveň velký básnivý potenciál, který cizím protějškům úplně chybí – říkám-li to, neblouzním, nýbrž konstatuji pravdu zcela objektivní a nespornou.

Pak je vydatná skupina pomnožných pro dny a obřady zvláštní a posvěcené, svátky nejveřejnější i nejsoukromější. Nepočítám sem ovšem *Vánoce, Velikonoce, letnice*, k těm je po Evropě mnoho pomnožných období. Specifická je však pomnožnost *Hromnic*, u nichž přec jde o jediný sváteční den. Spadají sem pak *nešpory, roráty, kumplety, pašije* – plurály již hodně nápadné a u *pašijí* dokonce trochu paradoxní (*Passio*, die *Passion*, Umučení Krista Pána může být jen jedno jediné, vím ovšem, že se u nás význam slova přesunul na liturgické zpěvy). Plurální je tu všude sám představový základ – *služby boží* proti singulárům le *service divin*, der *Gottesdienst*. Přiřadil bych sem plurál *hrany* (vyzvánění). Singulár slova *posvícení* je dosti samotný; český člověk se zjevnou radostí dává svým velkým dnům v kalendáři astronomickém i životním jména pomnožná: *šibřinky, posvícky* (Kollár, S. Dc. I, 7), mor. a slov. *fašangy*, pak naše *táčky, hrátky, masopustní ostatky*; ovšem i *námmluvy*, jimž Slovinci říkají *pýtanky* nebo *dovedy*, pak *oddavky* neboli *zdavky*, dále *lábánky* (la lune de miel, the honeymoon, der Honigmond, die Flitterwochen). Zdálo by se, že v takové pluralistické soustavě je *svatba* výjimkou. Ale není; stará čeština říkala *svatby* (např. Jirásek, Mezi Proudý I, 285), říkala také *veselky*; nářeční plurál *svatby* se vyskytuje podnes. A pak jsou ovšem *křtiny, narozeniny, jmeniny* a všechny *-iny* od *čtyřicátin* nahoru i s *abrahamovinami*. A říkalo-li se *svatby*, říká se logicky podnes *kasárny* a *jatky*, rovněž pluraliter.

Uvádím teď skupinu zvláště sličnou, je v ní záplava slunce, jsou v ní svátky Matky Kybely: *žně, obžínky, dožínky, otavy, sena, dokosky* (poslední kosení), *ouhrabky, domlatky*. K nim: *dračky, doderky, přástky*. U slov jako *sena, otavy, dračky* si povšimněte, jak se v nich označení jednou přírodniny, podruhé lidské práce rozprostraňuje téměř na údaj časový a kalendářový, nabitý drahocennou názorností. Všechna tato selská slova jsou z nejkrásnějších ražeb českého slovníku.

Typu *dračky* se poněkud blíží pomnožná *dostihy* a *závody*; zde sportovní názvosloví zavádí také singuláry *závod* a *dostih*, ale nezdá se nám to, zní nám to cize.

Teď dám na hromádku pomnožná pro všeliké lidské chování a počínání, většinou nezdobné: *cavyky, ciráty, hejble, kejkle* (die Gaukelei, sing.), *okolky, krámy* (to jsou krámy), *šoufky, fóry, (š)pumprnákle, lamprdonky, čuráčky, ouchcapky, zálety, šplechty, šprťouchlata, smiřovačky, moldánky* (natahované). Přidám dvě zdařilá slova slovenská: *mindáry* s významem „mizina“ a *obzerance*, jež znamenají zevlování. Také *tlachy* jsou pomnožné, singulár *tlach* je knižní. Plurál jsou i *bulíci* na nos věšení, *straky* na vrbě malované, *zaječí*, do nichž bereme, *úzké*, v nichž jsme. Jen pomnožně se můžeme octnout i v *nedbalkách*; jejich případ spadá do našich pluralit oděvních. Pomnožnost zasahuje i bohyni spravedlnosti, neříkáme, že z něčeho bude *soud*, nýbrž: byly, jsou, budou z toho *soudy* – ten plurál by již sám o sobě stál za kapitolku. Také *odpustků* můžeme dosíci jen pomnožně. *Rozum* máme sice jeden, zato *rozumů* vždy hodně.

Nyní vcházíme do říše Absolutna, do království pomyslů. Bez nesnází můžeme říci: *úsměvy, smíchy* (popadati se, váleti se smíchy), *mdloby, mrákoty, touhy, strachy, vzdory (navzdory), rozpaky, spěchy, závisti, kyselosti, únavy, spanilosti, smrti* atd., atd. To mnohý jazyk nemá. Jen pomnožně užíváme slova *rozpaky*. Říkáme umírat *hladem* nebo *hlady*(!), trásti se *vztekem* nebo *vzteky*(!); říkáme vždycky jen pomnožně *jsem na holičkách, v úzkých, v koncích*. Říkávalo se kdysi také *skřípěti závištěmi, plakati lítoštěmi*. Zde všude je funkce pomnožnosti zřejmá: jde o afektivní intensivaci představy. Jsou to dosti rafinované čáry jazykové, a díme-li tak, je to zase sugestivní plurál, a singulár k němu -čár- je papírově nudný.

Schystal jsem vám ještě ohňostroj plurálních spanilostí nářečních – jak se rozumí, jsou z Moravy:

dostřelky – slavnostní zakončení tření lnu; *objediny* – co dobytku při krmení spadne na zem; *oděry* – pšeničné otruby; zde si všimněte, že se i spisovné slovo *otruby* vyskytuje jen v čísle množném, na rozdíl např. od německého *die Kleie*, k němuž plurál není vůbec ani možný; *pluty*, *plutoviny* – stálé deště; *kosby*, *kosinky* – žně senné; *drahy* – výpustek, výhon pro dobytek; *podnosky* – zbytky jídla, jež po někom zůstaly, nedojedek; *podhodky* – tzv. mladé posvícení; *diváky* – podívaná; *úvodky*; *popravky* – rodinná slavnost příští neděli po svatbě; *končiny* – ostatky masopustní; *požinky* – požínání bujného osení před vymetáním; *pozemky* – kroupy (slovo lašské); *pozovky* – pohostění, k němuž mladí manželé pozvou „přízeň“ týden po svatbě; *na spánybohy* – na štěstí; *za starých bytů*, tj. časů (na Valašsku); *šperky* – zabijačka (východní Morava); valašské *ít někomu na předstihy*, totiž nadejít mu.

Už dřív jsem měl uvést krásný lidový plurál *knížky*, tj. kniha modlitební (maminka si říká na knížkách). Spadá sem i moravský (valašský) plurál *tesknice* s významem domácí nemoc, stesk po rodném kraji; my v království slovo *tesknice* neprávem singularisujeme v *tesknici*. Pa jsou *drkotky*, totiž třesavice, mrazení, a horší *drkoty*, totiž třesení, ba i *delirium tremens*; jsou *grindy* (z něm. *der Grind*, svrab?), totiž sliny tekoucí nemluvněti, psu, dobytčeti; a jsou *lojdy* i *karpatiny*, obojí na Valašsku a znamenají krhavost. Jsou na Moravě *lakotě*, totiž laskominy, ale jsou tam bohužel i *lakoty*, což jsou dětské souchotiny.

Ne – ještě vás nemohu propustit. Jak staré je to mnohotné vidění a prožívání, říká nám např. fakt, že *úhrabky* čteme už u Komenského (Brána jazyků XXXII). Říkalo se *není při všech rozumích* (smyslech); čteme ve staročeské skladbě o Podkoním a žáku, v. 182, že *žák se chtieše hněvy stéci* (tj. vzteknouti); říkalo se *na marných troštích držeti*, trošt je z něm. *der Trost*, jakýkoli plurál od slova *Trost* je němčině neznám – čeština jej i zde k přejatému slovu přitvořila, přibásnila. Dokonce i pro množný tvar slova *smrt* mohu posloužit staročeským dokladem: *děti jeho potom všechny rozličnými a ohavnými smrtmi zemřely*, čteme v Tka-dlečkovi. Ostatně měla stará čeština plurál i pro slané maso: *slaniny*.

A nedá mi a nanovo se vracím k nářečím. Na Valašsku říkají růženci *patěrky* (od *pater noster*). Na zápasní Moravě se říká *dělat cahorty* ve významu dělat cavyky, okolky. Laši zas mají slovo *výščury*, znamená posměch. Moravské *hachmáry* znamenají pletichy, intriky; a valašské *patenty* nejsou nic jiného než klevety – ó, ten přeutěšený posun významový!

Ale ne už radost – hotové nadšení mě jímá z těch moravských *zor* a *zápalů*. Jak to? Takto: ve spisovné češtině máme krásný plurál *červánky*, a pak tedy máme i singulár *zora*, k němuž ovšem si můžeme přidat i plurál *zory*, ale to je pak zora několikerého dne. Kdežto na Moravě jsou místy plurální *zore* ranní červánky jednoho jediného dne, a nejinak i *zápaly*. Tak například:

*Stávaj, milá, hore,
už sú bílé zore*

Obdobně ovšem i v písni slovenské: *na zoričkách prijde*.

Teď se vraťme z toho výletu, abychom si uvědomili, že i naše obecně české plurály *pukat smíchy*, *necítit se vzteky*, *umírat hlady* atd., atd., spolu i se vzácnějším *dušit se smrady* jsou o sobě nemalé výboje představivosti a básnivosti. Jeden hlad, vztek, smích, smrad nám nestačí – cítíme jich v sobě, kolem sebe mnoho, zavalují nás svou přesilou. A také staré, ostatně v jedné moravské písni přežívající rčení *zlomit krky* je věcí nemalou. Ba i ty *vary* ve významu lázně: *Karlovy Vary*.

*

Typ *o polednách* (jednoho jediného dne!) vnáší pomnožnost do časového údaje svým významem singulárního. Je to rčení abych tak řekl heliotropické, apollinské, nietzscheovské, nadmíru krásné. Protějšek k tomuto pomnožnému určení časovému jsou hojná určení místní jako *Na lukách*, *V Potocích*, *V Olšinách* atd., atd., kde ve skutečnosti jde o jednu louku, jeden potok, jednu olšinu. Česká topografie se plurály tohoto typu jen tak hemží.

To zas vede ke skutečnosti, že mezi českými jmény místními tvoří pomnožná dokonce většinu. Jsou to další typy *Poděbrady* a *Lobkovice*,

a ježto většina českých vsí a osad má jména na *-ice*, slaví pomnožnost v české topografii triumfy na triumfy – tím spíše, že jí pomáhají i jména horstev: *Krkonoše, Smrčiny, Beskydy, Brdy, Chřiby, Tatry* atd., atd.

*

Zastavili jsme se – právem – u krás plurálu *sena*. Krása nemění, ale jinak zabarvená jsou pomnožné denominace *žita, řepy, ovsy, jetele, vojtěšky*. Myslím na věty jako *Řepy se okopávaly – Žita vymetala*. To jsou učiněné tresty zření pluralistického. *Žita vymetala*, to znamená: žito na polích po celičském kraji vymetalo. Zároveň však tou větou stejně kratičkou jako obsažnou, tím plurálem *žita* prokmitává vjem, že co kde polí v kraji (a na světě), na každém je to žito trochu jiné než všechna ostatní žita, že je zjevně jiné, trochu trošinku, ale zřetelně jiné od kořínků po klasy, a hlavně barvou, barvou, člověče. Právě tento fakt vyjadřuji, když od pojmenování hromadného, od singulare tantum, jímž přec *žito* je, tvořím plurál. A že žito na kterémkoli poli této oběžnice je jiné než každé jiné žito na světě, to velká pravda, o níž by se dalo povídat od rána do večera. A důležité je zde, že plurály *žita, řepy* jsou nadobro lidové, že si je nevymyslel velký básník.

Povšimněte si dále pomnožných označení pro některá místa a rozlohy: *humna, lada, blata*. Od druhého a třetího bude singulár velkou vzácností (lado, blato). *Lada, blata* skvěle sugerují rozlohy těmito slovy označené; jsou k tomu vybavena také svým složením hláskovým – ti-cho, mír, samota, nevzrušenost, trochu zádumčivá, v bezvětrí utkvělá praharmonie kosmická, stesk Matky Země, jež čeká z věků do věků.

*

Abychom si uvědomili rozdíl mezi jazykovým reflexem vnímání analytického a synthetického, promysleme doklad, který sám o sobě ovšem ještě neříká nic určujícího o povaze jazyků, ze kterých je čerpán. Fakt *schody* mohu vnímat jakožto úhrnné zařízení, které spojuje dvě rozdílné výškové polohy. Takové vnímání je dáno v latinském *scala*, francouzském *escalier*, německém *die Treppe*. Mohu však schody vnímat i analyticky jakožto fakt tolika a tolika stupňů, *schodů*. Tak činí čeština svým slovem *schody* (tj. stupně), tak činí i angličtina svým *the stairs*.

Naše kniha o češtině není pojednáním o české národní duši. Ale tolik snad smíme poznamenat, že některé dosti výrazné analytické sklony v soustavě češtiny jsou v dokonalé shodě s českým povahovým tíhnutím k nazírání analytickému. Také české *vědě* se dařívá rozbor a detailový postřeh líp než *synthesa* a obsáhlá ideová konstrukce, ba česká věda se konceptím *synthetisujícím* zřejmě vyhýbá. A česká kritika, tedy *rozbor* jevů, je zajisté vyspělejší než naše výpravná próza a naše drama, tedy než naše *synthetické* zmáhání světa. V našich vědách s nejdelší a nejbohatší vývojovou tradicí – jsou to filologie, historie a literární dějiny – je mnoho výborné analytiky spolu s nechutí k *synthese*. Když přišel Machar se svým cyklem „Svědomím věků“, tedy s knihami básnickými, nikoli vědeckými, zabývala se jeho filosofií dějin akademická věda historická a vytkla mu kusou sčetlost pramennou a subjektivně skreslující koncepci a perspektivu. Takové polemické vystoupení vědy proti básníkovi nebylo by všude jen tak snadno možné; jsem přesvědčen, že nejhlubší pohnutkou k němu byl nejen vědecký hlas svědomí, nýbrž i povšechná nechuť k souhrnným spekulativním *synthesám*. Machar pak replikoval slovní ražbou „fasádníci“, čímž patrně chtěl historické vědě vytknout pěstování detailu a zanedbávání architektonické konstrukce. Mohl se dovolat i jazykového faktu *dějiny*, pomnožnosti našeho slova pro historii; pomnožnost českého názvu pro historii jako by předurčovala analytické, pluralistické, nesynthetické sklony našeho historického nazírání a bádání.

*

Zbývá zmíniti se o dvou faktech, kterých se dotýkám jinde: nadáváme *oslů ušatých* a nikoli *osla ušatého*, aniž *bejka rohatého*, a ubíráme se na inteligentní rekreaci jedni k *Flekům*, druhí k *Buckům*. Kdo k singulárnímu Lippertovi nebo Šramotovi, žije už tak trochu na pouhé periférii národního tělesa. Je v Praze dům *U Nováků*, ale žádný *U Nováka*. Říká se *U Topičů*, vycházel časopis *Týden u Topičů*, ačkoli tam čepují jen knížky. Inzeruje prodejna třídní loterie a zve se *U Koudelků*. Vám se to nezdá divnou věcí – ale jen se zeptejte cizince.

I mohu snad shrnout: čeština je velmi hustě prostoupena fakty, jež nasvědčují zvláštní zálibě českého člověka v nazírání a vyjadřování

pluralistickém. Proti cizím jménům pomnožným, k nimž v češtině není obdoby – jako třebaš španělské *las parillas*, rošt – stojí spousta českých plurálů ať závazných, ať fakultativních, k nimž v jiných jazycích není obdoby. Pluralistický sklon češtiny je tedy zjevný. Zčásti v tom bude povahový rys ingenia analytického. Ale okolnost, že český člověk nazývá pomnožně i své dny nejslavnější a že v afektu kladném i záporném, v radosti, bolesti, závisti, hněvu a vzteku rád sahá k plurálu, praví nám, že česká duše ráda prožívá hmotu i ducha mnohotně, že to je duše s inklinací pluralistickou, duše, jež náruživě loká život. Vyslovme to raději větou kondicionální: duše, jež by náruživě lokala život, kdyby se o ty jeho věci nemusila tak brát a rvát už od začátku všech začátků. Snad je potesknělost, zahořklost, přiotrávenost české duše způsobena vůbec jen tím, že se její životní náruživost nemohla dosud ještě nikdy vyžít dosyta a do té Multiple Splendeur, o níž tak výrazně i krásně promlouvá mnohý pomnožný tvar češtiny.

XIV

Krokové

PŘI SKLOŇOVÁNÍ PODSTATNÝCH jmen rodu mužského rozlišujeme jména životná a neživotná, z čehož nám vzniká dvojí soustava pádových koncovek. Nebývalo tak vždy, původním stavem byla dokonalá shoda v koncovkách, rozlišení pokračovalo pomalu. Ještě z r. 1568 máme pardubický zápis tohoto znění (Fr. Oberpfalcer, NŘ XVIII–10): *...vzali sme vůl s Michalem, kderej u Hradce v cihelni dělá...* Památku na tento stav věcí máme podnes v ustrnulých rčenicích *probůh, vsednouti na kůň, jíti za muž*. Naopak mohlo mít jméno neživotné koncovku, která je v novější češtině výsadou jmen životných. Dokladů ze starých památek je hojně. V Bajce o lišce a džbánu čteme akuzativ *čbána*, a u Dalimila je místo, jež názorně dokládá tuto koncovkovou promiskuitu:

*poslúchajte slova mého,
blázn svým hledá cizieho zlého:
bychom byli pně za král měli,
toho zlého bychom netrpěli.*

Podobně se vyskytují genitivы typu *pupka, stroma zeleného*, nominativ plur. jako *jarmarci* (1601). V 2. p. sg. mužských vzorů tvrdých nebylo rozlišení mezi jmény životnými a neživotnými provedeno do důsledků nikdy, jak dosvědčují naše spisovné genitivы např. *mlýna, chleba, lesa, kláštera, potoka, komína, ledna* atd., atd.; jindy spisovný

usus kolísá (*národu – národa, slovníku – slovníka*). Nářečí, a proto i lidová píseň mají takových neživotných genitivů na *-a* daleko víc, např.: *Ale želím svého vínka zeleného* (Sušil, 201); *Běží voda z javora* (S., 220); *požičaj nožíčka* (S., 147, obdobně S., 237); *Teče voda z vinohrada* (Bartoš III, 1076a); *požčaj mně šátka hedbávného... bíuého ručníčka* (S., 134), srv. Leg. o sv. Kateřině, v. 967: *bez omyla*.

U akusativů *čbána, pně* se můžeme domýšlet, že k nim přispěla i personifikovaná představa džbánu, pně. Afektivní kontext křísí životnou koncovku u neživotných podnes v nespisovných rčenicích typu *Dej mi šluka, vzal roha, našel jsem hříba*. Sesterská polština ponechala mužským neživotným dativní koncovku *-ovi*, tedy např. *Dobrze chmiełowi, gdy sie tyki trzyma*, anebo *przeciwno świecznikowi* (naproti svícnu, St. Zákon, Daniela 5,5). Srovnejme s tím stč. Alexandreidu: *úsilno sě vz vodu bráti a sě ostnovi spierati*.

Několik dalších dokladů pro splývavost těchto koncovek pádových. Staročeská Alexandreis: vynidú mdle všitci *roci* (v. 2269); tu zemdlejí všickni *údi* (1793). Dalimil: prosí *křta* od Svatopluka. Podkoní a žák: a *pohlavci* k tomu suší pleskají okolo uší. Z písňových skladeb epochy husitské: Tuť se nás *hřieši* neskryjí (Což smrt radosti podává); Tuť se nehodie *šantroci* ani přátelské spomoci; tak jsou položeni *roci* (tamže); Kam se děli tvoji *vłasi*, tvoji pobíjení *pasi* (O bázni boží); Táboři bitvu začeli, jak mužie předse trčeli, kdež sú velnuli Siroťci, tekli krvaví *potoci* (Píseň o bitvě u Ústí). Staročeský kuchyňský předpis dává návod, jak jinak *zajíc* strojiti. Trestní sankce určovala, co stihne toho, kdož by zloději vědomě půjčil *žebříka*.

Z nářeční prózy: Včil se ode mě *kroka* nehneš; *Kusa smysla* to nemá; Nescu o tym všem slyšet už ani *muka*, rozumíš, ani *muka*; Ani *muka*, jazeko hladové! (vesměs od Brna, citáty z Těsnohlídkovy nepřeberné „Kolonie Kutejsk“). Na Slovácku (podle Rudolfa Kynčla, Paměti uječka Škrobáka): Strel ně z tej levorvy totkaj *do kabáta*. – Tamtéž je diškurs o vodě, kterážto porádnému muzikantovi a jeho *inštrmentovi* prevelice škodí.

Z hantýrky a argotů: naval *búra* – zvednout *slavíka* – hodit si *šlofíka* – navalit *motáka* – mít *kliša* (zuřiti) – vzít *šmíra* (utéci).

Pomineme-li strnuliny jako *vsednouti na kůň*, genitivní zvláštnosti nářeční, nespisovná rčení typu *vzal roha* a spisovné výjimky *jazyka, octa, syra, světa, života* atd., rozlišuje dnes čeština přesně a přísně mezi koncovkami „životnými“ a „neživotnými“. Že tak činí vůbec a že tak činí zas jen u podstatných jmen mužských, bývá ostatně pro cizince zdrojem velkého údivu; pro nás je to jedna z četných zvláštností jazykové struktury, které už ani nepostřehujeme, tak dokonale jsme se s nimi sžili, tak úplně jsme je vstřebali do krve. Ale i v této zpřesnělé a zpřísněné soustavě dvojích skloňovacích koncovek zbyla pořád ještě *možnost* koncovkové promiskuity. Týká se prvního pádu množného čísla (a tím ovšem i pádu pátého). Jde o jazykové jevy a zjevy, o nichž si promluvit nemůže být na škodu.

První pád množného čísla u podstatných jmen mužských životných (zde všude rozuměj: a stejně i pátý pád) má trojí koncovku: *-i*, *-ové*, *-é*. Navzájem zastupitelné jsou z nich jen první dvě: *orli* – *orlové*; ne-napišeme však *ředitelové* místo *ředitelé*. Lid tak ovšem říká, a lidová čeština nakládá s těmito koncovkami vůbec volně a podle svého; kde spisovná čeština ustálila koncovku *-é*, klade lidový usus hovorový širokou dvouslabičnou koncovku *-ové* (*učitelové*); kde spisovná čeština dává přednost koncovce *-ové*, lid si zřejmě libuje v koncovce jednoslabičné (*Dáni, Švédi, Fini*). Tlak lidového usu zjednal velkou frekvenční převahu dokonce i tvaru *Češi* nad tvarem *Čechové* – do té míry, že tvar *Čechové* začíná již působit strojeně a trochu archaicky. Je to případ velmi pozoruhodný, protože jde o slovo pro každého Čecha tak ústřední, přičemž ustupující široký tvar *Čechové* je pro náš jazykový cit obdařen majestátem národní důstojnosti, po jakém ve tvaru „*Češi*“ není ani památky. Dávám plně za pravdu Arnovi Novákovi, že vystoupil proti tvaru *Češi* v textech spisovných, a nemělo by se to trpět. Jakkpak mají a budou *jiní* říkat národu, který má své vlastní jméno v úctě tak malé, že zahodí nejpřirozenější mluvnický nástroj, jímž to jméno nabývá na váze a důstojnosti?

Překvapuje to tím víc, že jindy zas býváme ve věcech plurálových koncovek velmi citliví. Tvar *Židé* dává slovo s pojmovým určením neutrálním, tvar *Židi* je tvar přiřhaný a v ústech nebo z pera intelligen-

ta vědomou pohanou – a to jen proto, že dobře cítíme, že k označení o sobě neutrálnímu byla vědomě a úmyslně připojena koncovka, která nám, jsouc vzata z nespisovné mluvy spodin, zní vulgárně, sprostě. – Plurály *medici, chemici, botanici, filolozi, pedagozi* jsou tvary „kolegiální“, mnohdy též a priori tvary s posláním humorným, a v některých z nich je opravdu humoristický nebo i satirický prvek pokaždé znova účinný. Pro vnímání každého z nás jsou *filolozi, pedagozi, astrolozi, archeolozi, demagozi* atd. kabinetní ukázky jazykové grotesky. Jak citliví jsme ve věcech těchto koncovek, dosvědčuje také známé rčení předpřevratové: *My české a rakouské vlastencé*. Zde je již pouhým tvarem *vlastencé* napsána nejdokonalejší satira na obojživelníky a lidi *mezi židlemi*, na všechny Dykovy *čehony*.

Ta tam je i možnost plurálu jako *jarmarci*. Dnes lze takové neživotné plurály na *-i* tvořit jen k účelům jazykové grotesky: *kurníci, koberci, knedlíci, vuřtíci; veřejní sadi jsou přístupní; západí slunce jsou něco pro naši slečnu Kity, neboť v ní hárají citi. Poháři jsou vypítí*.

Jazykovou grotesku zde všude způsobuje životná koncovka *-i* u jména neživotného. Nezpůsobuje však zpravidla takový dojem druhá životná koncovka, tedy *-ové*. Tvary *sadové, západové, citové, pohárové* samy o sobě nijak neponoukají k úsměvu nebo smíchu. I je pociťujeme jako úchylku od usu a vychýlení z jazykového normálu; ale toto vychýlení se v nás zhusta projeví dojmem zcela jiným: pojmové obsahy těchto slov nabyly nové a zvláštní důstojnosti, *zvelebněly*.

Tím jsme se octli u zvláštnosti, že koncovka *-ové*, jež je v normálním jazykovém usu výsadou mužských jmen životných, dovede způsobem velmi účinným a přitom veskrze kladným pozměnit náš dojem ze jména neživotného. Mezi tvary *stromy* a *stromové* není nejmenšího rozdílu „logického“, jeden i druhý znamená plurál od dendron, arbor, arbre; dojmový rozdíl však je značný a záleží v tom, že tvar *stromové* na nás působí jako personifikace spojená s velebou a pathosem. I budou takové tvary jako stvořeny pro dikci básnickou, pathetickou, obřadnou, kazatelskou, karatelskou, visionářskou. Jde tu o starý už a stejně prostý jako důmyslný slohotvorný prostředek češtiny, a lze jej i podnes ještě aktualizovat, kdykoli by se někomu jevil žádoucím.

Zná se v tomto slohotvorném prostředku stará čeština soudní, když říká *lúpežové a mordové*. U Husa najdeme mj. plurál *hromové*. List jedenácti pánů moravských Zikmundovi ve věci Mistra Jana Husi (8. května 1415) klade – zajisté funkčně – zapřisahavé, ba „osudové“ plurální tvary *hlasové a glejtové*. Ze Štítného uvádím namátkou: *A tak opět jeř, léto, podzim, zima, ti zvláštní časové čtyři*. – Z Chelčického: *mordové, luopežové jedni druhých*. – Ještě z Chelčického: *ti všickni duvodové anebo smyslové*. – Zcela záměrným slohotvorným prostředkem jsou pak takové plurály v Bibli kralické, jak ještě uvidíme. – Velmi mnoho je jich v dikci Komenského, např.: *hradové, hříchové, půhonové, obloukové, paběrkové, skladové, stolové, koutové, zubové, zpěvové, výstupkové, přivalové, překladové*; také *kloboučkové* (zde odstín ironický).

S plurály typu *potůčkové* setkáváme se pak hojně v poesii barokní a stejně i v poesii obrozenské. Jako nazavolanou pro potvrzení dvou základních pravd jazykové estetiky – že totiž každá úchylka od jazykového normálu je ambivalentní a že kromě toho dojem, který vzniká jazykovou úchylkou, je spoluurčován celkovou úrovní autora i atmosférou jeho díla – působí leckterý takový neživotný plurál na *-ové* z úst básníků obrozenských podstatně jinak než u autorů z dob starších. Co je u Štítného, Chelčického, Komenského hluboký zvuk varhan, stává se jakožto *potůčkové* a *větríčkové* holou titěrností a manýrou trochu chlapeckou. Ale i zde záleží všechno na autorovi, specifické hustotě jeho díla, osudovosti jeho tvorby. Tvary *dnové, snové* u Máchy věru nejsou titěrností, jsou to personifikace tragické, „erbovní“; a titěrností není ani Máchův plurál *stromové* (v básni *Na hrobě sestřinným*).

V 19. století frekvence takových neživotných plurálů na *-ové* valem ubývá, a dnes jsou tvary typu *domové* sice pořád ještě možné, ale jen v dikci nejvznosnější, a i v ní se sotva s nimi setkáme. Překvapuje však, jak dlouho se takové plurály držely. U pathetika Kollára je jich rozseto jako květů na jarní louce. Několik ukázek: *pohledové, domkové, kovo-ové, loupežové neřádní, rozpakové, smutkové, drobtové, spolkové, hlaholové mladí, křové klikatí, křové rozvití*. Kollárovu pathosu takové plurály svědčí, kromě toho je svým dikčním ideálem značně pod vlivem Bible kralické. Proto nás překvapí víc, když autor typu výrazně nepathetic-

kého, ba antipathetického jako Čelakovský tvoří někdy rovněž takové plurály: *Zpěvové noční*. Nevyhýbá se jim ani Erben, jak dokazují tvary *ohňové* a *plamenové* v „Pokladu“ a *listové na dubě* v „Záhořově loži“. Opravdovým překvapením je však, že se s takovými plurály setkáváme i v próze, a to v próze s posláním zcela jiným než básnickým nebo pathetickým. V geologickém textu klade J. S. Presl tvar *slojové*, geometrik Sedláček píše *úhlové*; A. Marek má např. tvar *znakové* (zmatečného soudu); Palacký má v kontextu nehistorickém a nehistorisujícím, totiž v „Idei státu rakouského“, a tedy v publikaci s nejčasnějším tehdy posláním politickým a propagačním, tvary *jazykové*, *předmětové*, *listové* (tj. noviny). A Erben píše v úvodu k svému vydání Harantova cestopisu: *výkresové někteří ve způsobu svém tak správní a dokonalí...* Je to z r. 1854 a jde o prostou prózu sdělovací. Vidíme tedy, že plurály tohoto typu byly ještě zcela obvyklé v padesátých letech minulého století, tedy v době, jíž bychom takovou jazykovou praxi podle svých dohadů už nepřisuzovali. V bezděky archaisující dikci některých bohemistů se pak takové plurály vyskytují téměř až na práh 20. století (např. F. X. Prusík: *Českých Alexandroid rýmovaných pramenové*, 1881). Patrně již s plným vědomím dojmové úkonnosti textu je Václav Šolc v „Našich chaloupkách“:

*Vy národa poslední asylové,
vy kněžův našich svatí oltářové*

To vše zajisté předstihuje naše časové dohady.

Jaké dohady? Dohady a odhady našeho historického citu jazykového. K tomu, co nazýváme jazykovým citem, náleží i zvláštní cit časový, podle něhož určujeme, že to a to slovo, ten a ten tvar, ta a ta skladebná zvláštnost bude „asi tak“ ze století devatenáctého, patnáctého, šestnáctého atd., atd., anebo že vyhynul „asi tak“ kolem roku X, že se sotva mohl vyskytnout před stoletím Y, že je sotva možný u autora Z. Spolehlivě se takto může dohadovat jen vědecký jazykozpytec, také on s plnou spolehlivostí jen co do jazykových faktů podmíněných např. zákony hláskoslovnými, fakty kulturních dějin jazykových atd. Jinak je na ten časový cit v nás stejně chabé spolehnutí jako na jazykový cit vůbec. Rozvádím to na jiném místě knihy.

*

Jazykoví tvůrcové Bible kralické jsou mistry dikce funkční, což ve smyslu jejich úkolu znamená, že jsou mistry dikce vznešené a patetické. Jakožto mistři úkonné mluvy rozpoznali plně dojemové hodnoty koncovky *-ové* u jmen neživotných a učinili z takových plurálů záměrný a soustavný prostředek slohotvorný. I čteme v textu Šestidílné mnoho a mnoho takových tvarů: *hroznové, záhonové, výhonkové, hnátové, hříchové, větrové, sloupové, zármutkové, prstové, ostatkové, ostrovové, brodové, domové, zubové, mečové* atd., atd.

Je to jeden z jejich záměrných prostředků, jimiž docilují dojmu vznešeného, velebného, sakrálního. Ale docilují víc. Alespoň na *jejich* plurálech typu *stromové* se osvědčuje zas a zas, že to není nijaká vznešenost a velebnost odtážitá, nýbrž velebnost nejsrostitější, nejoživenější, nejhmatavější. Věci stvořené ožívají těmi plurály a jdou jakožto gigantičtí svědkové svědčit na soud, na němž se projednává velká přemezi lidstvem a Bohem. Často a často vane z takového plurálu Šestidílné opravdu cosi jako *Vox tremendae maiestatis*. A někdy číší z takového tvaru zas něco zcela jiného:

Mnozí úmyslové jsou v srdci člověka, ale uložení Hospodinovo toť ostojí.

Zde ti zosobnění *úmyslové* nejsou nijak vznešení a velební, majestátní a k nebi strmicí: ačkoli *úmyslové* a ne *úmysly*, a právě proto, že *úmyslové*, cítíte z toho tvaru prašnou křehkost hliněných model, vratkost lidských předsevzetí, škleb marnosti, jenž zeje v koncích každého lidského osnování.

I vyvrhli se vředové škodliví a zlí na lidech... I stali se zvukové a hromobití a blýskání... A všichni ostrovové pominuli... (Zjevení s. Jana 16): zde jsou to plurály apokalyptické, zvuky z údolí, kteréž slove Armageddon.

Ale snad největší dojmotvorné účinky kouzlí Šestidílná z plurálů utvořených od jmen pro části lidského těla anebo pro jeho funkce. Tak např. Job 4,15:

Duch zajisté před tváří mou šel, takže vlasové vstávali na těle mém.

Zde se opravdu každý jednotlivý vlas na hlavě, každý chloupek na těle ježí slastnou hrůzou z toho setkání s Hospodinem.

Anebo dokonce takto (Příslaví 5,3–5):